

HAFİZA

H-IJSS

ARALIK/DECEMBER/2019

CİLT-VOLUME

1

SAYI-ISSUE

1

Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

International Journal of Social Sciences

•
**OSMANLI TÜRK MODERNLEŞMESİ SÜRECİNDE
KADIN DUYARLILIĞININ EDEBİYATA DAHİL OLUŞU**
Mülkiye ATÇA

•
**TEZER ÖZLÜ'NÜN "ÇOCUKLUĞUN SOĞUK GECELERİ"
ADLI ROMANINDA KAFKAESK ETKİLER**
Hacire AKTAŞ

•
EĞİTİM HAKKINI YENİDEN TANIMLAMAK
Nurettin BELTEKİN - Ufuk ÇETE

•
**TÜRKİYE – ÇİN İLİŞKİLERİNİN
TARİHSEL GELİŞİMİ**
Zekeriyya AKDAĞ

•
Kitap Tanıtımı
ŞEHİR -MODERN KENTİN OLUŞUMU- /MAX WEBER
Leyla ERTAŞ

•

HAFIZAUluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
International Journal of Social Sciences
Aralık/December/2019 • Yıl: 1

Sayı-Issue: 1 • Cilt-Volume: 1

ISSN: 1234-5678

Baş Editör / Chief Editor

Doç. Dr. Akif Akto

Editörler / Editors

Prof. Dr. Halil Rahman Açar **Dr. Öğr. Üyesi Nurettin Belektin**
Prof. Dr. Tahirhan Aydın **Dr. Öğr. Üyesi Salim Orhan**
Doç. Dr. Eyüp Aktürk **Dr. Öğr. Üyesi Veysel Gürhan**
Dr. Öğr. Üyesi Adnan Çetin **Dr. Adnan Demir**
Dr. Öğr. Üyesi Aykut Küçükparmak **Dr. Erdal Çiftçi**
Dr. Öğr. Üyesi Ferdi Kırac **Dr. Süleyman Çağrı Güzel**
Dr. Öğr. Üyesi Hakan Kaya **Öğr. Gör. Sidar Bozkur**
Dr. Öğr. Üyesi İlyas Akman

Bilimsel Danışma Kurulu / Scientific Advisory Committee

Prof. Dr. Abdurrahman Adak **Prof. Dr. Recai Doğan**
Prof. Dr. Abdurrahman Ekinci **Prof. Dr. Refik Korkusuz**
Prof. Dr. Ahmet Erkol **Prof. Dr. Suavi Aydın**
Prof. Dr. Cemal Tosun **Prof. Dr. Şakir Gözütok**
Prof. Dr. Dilek Cindoğlu **Prof. Dr. Vahap Özpölat**
Prof. Dr. Eyüp Şimşek **Prof. Dr. Zülküf Kara**
Prof. Dr. Fazıl Hüsnü Erdem **Doç. Dr. Davut Işıkdoğan**
Prof. Dr. Halil Rahman Açar **Doç. Dr. Fuat Tanhan**
Prof. Dr. İhsan Çapçioğlu **Doç. Dr. Hayrullah Acar**
Prof. Dr. M. Ali Akıncı **Doç. Dr. İbrahim Bor**
Prof. Dr. M. Edip Çağmar **Doç. Dr. Mehmet Bilen**
Prof. Dr. M. Salih Akın **Doç. Dr. Muhammet Cevat Yıldırım**
Prof. Dr. Mehmet Demirtaş **Doç. Dr. Seyit Battal Uğurlu**
Prof. Dr. Metin Bozan **Doç. Dr. Tuğrul Yürük**
Prof. Dr. Mualla Selçuk **Doç. Dr. Yıldız Kızılabdullah**
Prof. Dr. Nimet Beriker

Mizanpaj

Ridwan Xelil

ridwanxelil@gmail.com | +90 505 638 61 33

Web Adresi

<https://dergipark.org.tr/hafizadergisi>

© İnsiyatifimiz tarafından neşredilen Hafıza Dergisi, yılda iki(2) defa yayın yapan hakemli bir dergidir. Yazılar Dergi Park üzerinden kabul edilmektedir. Dergide yer alan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayımlanan yazılar izin alınmadan kısmen ya da tamamen başka bir yerde yayımlanamaz.

İÇİNDEKİLER

Osmanlı Türk Modernleşmesi Sürecinde Kadın Duyarlılığının Edebiyata Dahil Oluşu Inclusion of Women's Sensitivity in the Process of Ottoman Turkish Modernization . 3
Tezer Özlü'nün "Çocukluğun Soğuk Geceleri" Adlı Romanında Kafkaesk Etkiler The Effects Of Kafkaesque In Tezer Özlü's Novel "'Cold Nights Of Childhood"..... 13
Eğitim Hakkını Yeniden Tanımlamak Redefining The Right To Education 27
Türkiye – Çin İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi Historical Development of Turkey – China Relations 40
Kitap Tanıtımı Şehir -Modern Kentin Oluşumu- / Max Weber..... 58

OSMANLI TÜRK MODERNLEŞMESİ SÜRECİNDE KADIN DUYARLILIĞININ EDEBİYATA DAHİL OLUŞU*

Mülkiye ATÇA

Milli Eğitim Bakanlığı, Şişli Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi.
İletişim: atcamulkiye@gmail.com. ORCID: 0000-0002-5436-3398.

Makale Gönderim Tarihi

21/09/2019

Makale Kabul Tarihi

26/11/2019

ÖZ

Kadın hareketinin Avrupa'daki gelişimi göz önünde tutulduğunda uzun süreli sokak eylemleri dikkati çekerken Osmanlı'da kadın mücadelesinin sokağa yansımadağı, kadınların edebiyat dünyasına dahil olmaları aracılığıyla gelişim sağladığı söylenebilir. Kadınlar böylelikle uzun yıllar eril bir alan olma özelliği taşıyan edebiyata yeni bir bakış açısı getirmiş hem de mevcut eril dile müdahale etme fırsatı bulmuşlardır. Tanzimat döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanan dönemde yazılan romanlardaki kadın kahramanların metinlerde ele alınış biçimlerinin, kadın yazarların edebiyat dünyasındaki varlıklarının nicel artışıyla birlikte, farklılaştığı görülür. Kadın yazarlar erkek egemen toplum yapısına dair itirazlarını edebiyat aracılığıyla ve kadın kahramanları üzerinden dile getirme imkânı bulur. Edebiyatçı kimliği, kadınlara kamusal anlamda varlık gösterme olanağı sunmakla birlikte mevcut eril bakış açısının değiştirilmesi imkânı vermesiyle de kadının "yazar" kimliğini kadın mücadelesinin bir parçasına dönüştürür.

Bu çalışmada kadın hareketinin Avrupa ülkelerindeki ilerleyişine paralel olarak gelişim gösteren kadın yazını üzerinde durulmuş, kadınların özellikle roman türünde erkek yazarlar tarafından ele alınışlarıyla kadınların edebiyat alanındaki varoluşlarıyla beraber ele alış şekilleri karşılaştırılmış yine kadın yazarların edebi dil üzerindeki etkileri sorgulanmıştır. En nihayetinde cinsiyet kavramının edebi alanda politik bir işlev üstlendiği fikrine varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kadın yazını, eril dil, cinsiyet rolleri, feminizm, roman.

Inclusion of Women's Sensitivity in the Process of Ottoman Turkish Modernization

ABSTRACT

In view of the development of the women's movement in Europe, long-term street actions were noteworthy. Women's struggle in the Ottoman Empire was not reflected on the streets, it

* Bu makale, "Kadın ve Benlik Kurgusu: Ağaoğlu, Burak, Soysal ve Özlü", adlı yüksek lisans tezinden yararlanarak yazılmıştır.

made progress in the form of women's participation in the literary world. Women, thus, not only brought a new perspective to the literature which had a masculine field, but had the opportunity to intervene in the existing masculine language as well. From the Tanzimat period to the first years of the Republic, it is observed that the way female protagonists are written in the novels differs with the quantitative increase in the presence of woman writers in the literary world. Woman writers have the opportunity to express their objections about male-dominated social structure through literature and through their female protagonists. The literary identity gives women the opportunity to exist in public terms, besides, it transforms the women's "writer" identity into a part of the women's struggle by giving them a chance to change the existing masculine perspective.

This study focuses on women's literature which has developed in parallel with the progress of the women's movement in European countries. The way women are handled by man writers, especially in the genre of novels, and their ways of dealing with existence of women in the field of literature are compared and woman writers' effects on literary language are questioned. Ultimately, it has been reached on the idea that the concept of gender assumes a political function in the literary field.

Keywords: Female literature, masculine language, gender roles, feminism, novel.

GİRİŞ

Tarihsel süreçler göz önünde tutulduğunda kadınların, uzun yıllar erkeklerin egemenlik kurduğu kamusal alanlarda varlık göstermelerinin engellendiği, sınırları eril güç tarafından belirlenmiş koşullar altında, eşit bir birey olarak kabul görmeden yaşadığı görülür. Günümüz şartlarında da birçok coğrafyada kadının henüz kendi hayatının öznesi olamadığı gerçeği göze çarpar. Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti* adlı eserinde tarih yazımının bir iktidar edimi olduğunu ve kadının bu sürecin ötekisi olduğunu şu sözlerle ifade eder:

Birey olarak "insan" tarihteki yerine iade edilirken, "hangi insan?" sorusu da ister istemez gündeme geldi. Yani, sözü edilen bu "insanın" somut kimliği –ırkı, milliyeti, sınıfı, cinsiyeti, vb.- sorgulanmaya başladı ve Aydınlanma'nın soyut ve evrensel "insan" anlayışı, ardında beyaz, burjuva, erkek Avrupalı kimliğini gizlediği gerekçesiyle eleştiriye tabi tutuldu. "Kadın tarihi" deyiminin kendisi bile başlı başına, büyük harfle Tarih'in evrensellik iddiasını sorgulayan bir nitelik taşıyor.¹

Kadının hem günlük yaşam hem sosyal alan hem de bilim, sanat, siyaset gibi alanlarda erkek iktidarı eliyle ötekileştirilmesi ise evrensel bir problemdir. Kadın aydınlanması ve kadın hareketinin başlamasıyla beraber kadınların sosyal yaşamda varlıklarını görünür kılma çabasına düşmüş ve bu çabanın nihayetinde, oy hakkı, miras hakkı, boşanma hakkı gibi hakların yanında bilim, edebiyat, sanat, siyaset gibi alanlarda da "ben burdayım" ve "erkekler gibi varım" demeye başlamasıyla sonuçlanmıştır.

Osmanlı Türk toplumunda ise süreç daha farklı çelişkiler barındırmıştır. Avrupa'da seçme seçilme hakkı gibi kimi siyasi haklar Türkiye'den daha geç bir tarihte elde edilmiş olsa da kadın mücadelesinin ilerleyişinin daha hızlı olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet dönemi "kadın sorunu"nun parametreleri, II. Meşrutiyet'ten başlayarak Kemalist Cumhuriyet'e uzanan Türk ulusçuluğunun özgül tarihsel koşullarınca şekillenmiştir. Batılılaşma, ulusçuluk ve İslam arasındaki gerilimler hâlâ çözülmediği gibi, günümüz siyasal tartışmalarında da merkezi bir rol oynamaya devam etmektedir. Burada sorun, Türk modernleşmesinin "birey"i temel almamasından ibaret değildir; sorulması gereken soru, "birey"i temel alsaydı, durumun kadınlar açısından farklı olup olmayacağıdır. Pateman'ın dediği gibi, ulus-devlette kadınlar formel olarak sivil

1 Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s.18.

yurttaşlar olarak kabul edilseler bile, somut dışı varlıklar olarak, hiçbir zaman erkeklerle aynı anlamda ‘birey’ olmaları mümkün değildir.²

Doğrudan ifade edilmeyen ancak toplumun her alanında hissedilen “eril kimlik” arzusu, kadınların da varlık mücadelesine eril bir görünüm yüklemesiyle sonuçlanmıştır. Kadınlar erkeklerle beraber mücadele verdiklerinde (örneğin, Kurtuluş Savaşı) yoldaş olarak değerli bulunmuş ancak kadın haklarının savunuculuğunu yaptıklarında marjinalleştirilmişlerdir.

Kadın hareketinin başlangıç odaklarından biri 1789 Fransız Devrimi olarak kabul edilmektedir. Kadınlar erkeklerle beraber hak arayışına girmiş ve böylece kadın mücadelesinin de fitili ateşlenmiştir. Bu hareket zamanla farklı toplumlarda ve ülkelerde de karşılık bulmuştur:

Önlerine dikilen sorunların büyüklüğüne karşın hemen her ülkeden, her kesimden kadın, konularına ezilişlerine başkaldırdılar; toplumsal yaşama katılma dereceleri ve içinde yaşadıkları ülkenin koşullarıyla bağlantılı olarak bir hareket başlattılar. Kadın işçiler düşük ücrete, işsizliğe ve çalışma koşullarının ağırlığına; burjuva kadınlar ise ekonomik ve siyasal haklardan yoksun bırakılmaya karşı çıktılar. İngiltere’de hareket, orta sınıfın önderliğinde “Sufraj Hareketi”³ne yani oy hakkı talebine bürünmüş, Fransa ve Almanya’da bayrak işçi sınıfı kadınlarının eline geçmiş; ABD’de ise kölelik karşıtı hareketle iç içe gelişmiş...⁴

Avrupa’da yükselişe geçen kadın hareketi, Osmanlı toplumunda da II. Meşrutiyet dönemiyle başlamıştır. Fransız Devrimi’ndeki kitlesel uyanış, nasıl ki işçi kadınlara temel hak ve özgürlüklerini savunma bilinci vermişse; Osmanlı toplumunda da II. Meşrutiyet’le beraber esen özgürlük havası, benzer bir aydınlanmayı Türk kadınında da ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı toplumundaki bu uyanış, Batı’daki gibi kitlesel olarak sokağa çıkma eylemlerine dönüşmemiştir. Kadınların isyanı, sosyal yaşamda varlık gösterme çabasına dönüşmüştür diyebiliriz. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, adlı çalışmasında Osmanlı’da kadın mücadelesinin en önemli kaynaklarının kadın dergileri ve dernekleri olduğunu belirtir. Çakır:

Kadınların kendilerini ifade etmeleri, tanıtılmaları ilk kez basın kanalıyla gerçekleşmiştir. Basında kadınlara ait imzalara dönem gazetelerinde, bazı gazetelerin çıkardıkları kadınlara yönelik sayfa ve eklerde, özellikle de kadın dergilerinde rastlamak mümkündür. Kadın dergileri, her kesimden kadının yazma ürkekliliğini, çekimserliğini gidermede, taleplerini iletmede önemli bir görev üstlenmiştir⁵

sözleriyle Osmanlı toplumunda, kadınların varlıklarını büyük oranda kalemleriyle ortaya koymaya ve mevcut toplumsal ayrımcılığın üstesinden gelmeye çalıştığını belirtir.

Toplumsal marjinalleştirilmenin bir diğer boyutu ise dini anlamda kadına biçilen misyon temellidir. Kutsal kavramı “eril” bir çağrışım uyandırmakla beraber, “kadın” ise çoğunlukla, “günah” kavramıyla özdeşleştirilir.

Protestan, Katolik ve Musevi dinlerinin uzun tarihleri boyunca hem doktrin (Tanrı babadır: Kadının dünyaya günah getirmiştir; kadınlar erkeklerden daha az kutsaldır), hem de uygulama (Katolik ayinlerini sadece erkekler yönetebilir; sadece erkekler vaiz olabilir, tapınaklarda yeter sayıyı sadece erkekler oluşturabilir) açısından ataerkil olmaları.⁶

Yaygın bir diğer inanış olan “Havva’nın baştan çıkarıcılığı nedeniyle kadının dünyaya kötü olarak gönderildiği ve bu yüzden “erkeğin düşüşü”nden ve cennetten kovulmasından sorum-

2 Berktaş, a.g.e., s.107.

3 1800’lerin ortalarında İngiltere’de ortaya çıkan ve uzun süre devam eden kadın hareketi.

4 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s.57.

5 Çakır, a.g.e., s.57.

6 Linda T. Sanford, ve Mary Ellen Donovan, *Kadınlar ve Benlik Saygısı* (Çev. Semra Kunt), HYB Yayıncılık, Ankara, 1999, s.175.

luğu olduğu inancı...”⁷ gibi kadınların kriminalize edildiği kimi genel kabullerin, kadınların benlik saygılarını yitirmelerine yol açtığı ve kadınların toplum tarafından marjinalleştirilmesine neden olduğu söylenebilir. Sosyal yaşamdaki mevcut ataerkil sisteme eklenen bu tavrın oluştuğu zihniyet hem kadının ne olduğunu hem de ne olması gerektiğini belirler ve bu normları kadına dayatır. Melik Bülbül bu dayatmayı řu sözlerle ifade eder:

Kadın adına baskı ögesi olarak kullanılan pek çok alışkanlık, kadını daha doğarken, hatta daha doğmadan istediği gibi biçimlendiriyor ve ona yaşamında yapması gerekenlerin yol haritasını bir anlamda dayatarak çıkarıyordu.⁸

Sözü edilen bu toplumsal süreç de diğer tüm toplumsal olgular gibi edebiyatta da kendisine yer bulmuştur. “Kadınlar için “ben” diyebilmek ve kendini dile getirmek, başlı başına zor bir şey. Egemen kültür, kadına etkin ve özerk bir özne olma hakkını pek az tanıyor.”⁹ Şiirlerin konusu olan, âşık olunan, güzelliğin simgesine dönüşen, uğruna acılar çekilen kadın, uzun dönemler anlatılan olmuştur. Anlatan olması, yani yazar olarak edebiyat dünyasına girmesi ise daha geç bir dönemdedir. Zira yazma eylemi, erkeklerin tekelinde bulundurduğu alanlardan olmuştur.

1. KADIN VE YAZIN

Kadınların yazı dünyasındaki varlıkları, feminist eleştirinin alanlarındandır. Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* adlı kitabında feminist eleştirinin ortaya çıkışını şöyle ifade eder:

Deniyordu ki edebiyat yapıtlarına bakıldığında, yalnız gerçek yaşamda değil romanlarda, şiirlerde, oyunlarda kadının aşağılandığı, horlandığı ve böylece ataerkil düzenin bu yoldan da desteklenip sürdürüldüğü görülür. Onun için feminist eleştiri, edebiyat yapıtlarında kadına karşı tutumu ortaya koymak amacıyla başladı, ama kısa zamanda başka sorunlara yöneldi.¹⁰

Kadınlara uygulanan her türlü baskı ve ötekileştirme edebiyatta da karşılık bulmuştur. Edebiyat eserlerindeki bu etkileri farklı şekillerde ortaya koymak mümkündür. Moran, bu konuda feminist eleştirinin iki ana yaklaşımı olduğunu belirterek bunları;

“1. Okur olarak kadına yönelik

2. Yazar olarak kadına yönelik”¹¹

şeklinde ortaya koyar. Okur olarak kadına yönelik feminist eleştiride, edebiyat metinleri kadın gözüyle yorumlanır ve bu yorum elbette erkek bakış açısından daha farklı duyarlılıkları ortaya koyar. Kadın kimliğinin işlenişi (sosyal kimlik, politik kimlik, cinsel kimlik vs.) ve erkek bakış açısı eleştirilir. Yazar olarak kadına yönelik feminist eleştiride ise kadın yazarlar üzerinde durulur.

Divan edebiyatında sayısı ancak iki elin parmağını geçebilen kadın yazarların edebiyat dünyasına dahil olmaları büyük oranda Tanzimat’tan sonraya denk gelir. Kadın yazarların edebiyat dünyasında varlık göstermeleri toplumsal yaşamda varlık göstermeyle paralel ilerlediği için bu zaman dilimi büyük oranda Tanzimat sonrası dönem olarak belirtilebilir. Çünkü:

7 Sanford, *a.g.e.*, s.178

8 Melik Bülbül, *İnci Aral ve Barbara Frischmuth’un Romanlarında Kadın Coğrafiyası*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2010, s.26.

9 Fatmagül Bertkay, *Kadın Olmak Yaşamak Yazmak*, Pencere Yayınları, İstanbul, 1998, s.9.

10 Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.249.

11 Moran, *a.g.e.*, s.250.

Türkiye’de kadın meselesi, Tanzimat’tan beri resmî ideoloji tarafından ‘modernleşmeci’ bir zihniyetle ele alınmış ve kadın, toplumun geri kalmışlığında bir odak olarak seçilip toplumun ilerlemesi için çözülmesi gereken bir ‘mesele’ olarak gündeme gelmiştir.¹²

Bu toplumsal değişim hamlesi kadınların elini güçlendirmiş olmasına karşın, sanatta, siyasette, sanayide ve sosyal hayatta erk konumunda bulunan erkeklerin, oluşturduğu eril bakış açısını ve eril dili kırmak ve bunun ötesinde bir kadın kültürü ve kadın dili oluşturmak, kadın yazarlar için oldukça zorlu olmuştur.

Kadın yazarların eril dil içinde geliştirdiği söylem, kimi zaman mevcut eril dilin bir devamı olarak karşımıza çıkarken kimi zaman da mevcut eril dilin sınırlarını aşan ve yeni bir duyarlılıkla yorumlanan bir ifade biçimi olarak karşımıza çıkar. Birinci durumda erk alanına herhangi bir müdahale bulunmadığı için bu durum eril zihniyet için risk yaratmamıştır. Ancak yeni bir söylem geliştirmek mevcut dili eleştirerek yeni adlandırmalara gitmek, kadınları dışlanma, yaf-talanma gibi tehditlerle karşı karşıya getirmiştir:

Kadın yazar, toplumsal cinsiyet olarak “kadınlıktan” payını aldığı ölçüde erkek egemen erk alanına ve bu alanın direkt ya da dolaylı baskı unsurlarına karşı açık bir hedefdir. Eril dile karşı durmak, bu aklı aşındırmak, suskunluğu bozmak çoğunlukla radikal ya da marjinal bulunmak, akıl sağlığını kaybetmiş, toplumsallaşma sürecini öngörülen eril (genellikle temellerini ve önermelerini “yanlış”, “eksik” ya da “popülist” okumalar ile birlikte Freud’da bulan) kodlar çerçevesinde tamamlayamamış (Oedipal üçgen, Elektra kompleksi, narsistik kişilik bozukluğu vs. gibi); bu nedenle de nevrozlu ya da başka herhangi bir patolojiye sahip bir varlık olarak görülmek için yeterli nedenler olagelmıştır.¹³

Kadın yazar erkek dünyasının güç dengesini sekteye uğratma riski taşımadıkça sevimli görülürken, yazma alınanda varlık göstermeye başlayıp, mevcut eril söylemin tahakküm alanında çatlaklar oluşturup, her iki cinsin eşit bir pozisyonda bulunması gerektiğini ifade ettiğinde tehlikeli ve hastalıklı bir görünüme bürünür.

Batı edebiyatında da Türk edebiyatında da yazma eylemi, eril bir faaliyet olarak görülmüş, bu algının yarattığı baskı yüzünden ilk kadın yazarlar eserlerinde kendi imzalarını dahi kullanamamıştır. Zira kadının herhangi bir alanda adının zikredilmesi, “kadının dile düşmesi” olarak algılanmaktadır. Türk edebiyatında 19. yüzyıla gelindiğinde bu bakış açısının gölgesinde yetişen Fatma Aliye, ilk çalışmalarını yayımlamaya başlar. Ancak bu çalışmalarda adını açıkça kullanmaz.

19. yüzyıl sonlarına doğru Batılılaşma ve modernleşme çabası içinde olan Türk edebiyatı bu doğrultuda önemli bir kadın yazar ortaya çıkarmıştır. Üstelik bu dönemde Batı’da bile kadın yazarlar zorluk çekmekte, yazdıkları romanları kendi isimleriyle yayımlayamamaktadırlar. Mesela İngiltere’de 19. yüzyılda bazı kadın yazarlar ya George Eliot gibi erkek ismi almakta ya da Jane Austen’in yaptığı gibi “Curor Bell” gibi cinsiyeti belli olmayan isimlerle yazmaktadırlar. Bu yüzden Fatma Aliye Hanım’ın “Bir Kadın” imzasıyla yayımlanması hiç şaşırtıcı değildir.¹⁴

Gerek ilahi söylemlerin gerekse insanlık tarihi boyunca görülen iktidar söylemlerinin neredeyse tamamı eril bir dildir. Berna Moran bu söylemlerin sonuçlarını şu sözlerle ifade eder:

“Tüm ataerki toplumlarda üstün değerler erkeğe, aşağı değerler kadına özgüdür. Dinsel kitaplara bakarsak Tanrı ilk önce erkeği, sonra onun kaburga kemiğinden kadını yaratır. Mitolojide Zeus baş Tanrı’dır, eşleri olan Tanrıçalar o denli önemli değildir.”¹⁵

12 Ramazan Gülemdam, *Türk Romanında Kadın Kimliği*, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2006, s.14.

13 Nil Sakman, “Edebiyatın Sınır Boylarında: Poetik Bir Unsur Olarak Kadın Yazınında İç Dökme”, *Kitaplık*, S.182, Kasım- Aralık 2015, s.5-27, s.9.

14 Nüket Esen, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.118.

15 Moran, a.g.e. s.260.

Kadına yaşam tarzı itibarıyla geleneksel toplumcu bir zihniyetle bakan erkek yazarlar bir tarafa, kadından yana tavır koyan, kadının toplumsal mağduriyetini yansıtmaya çalışan erkek yazarlar bile kadını, sömürülen, ezilen, haksızlığa uğramış, zayıf bir varlık olarak ele almışlardır. “Özellikle Fatma Aliye Hanım ve Halide Edib, bu konuda genel toplumsal zihniyetin ötesine geçerek zaman zaman aydın erkekleri eleştirmişlerdir. Kadınların özgürlükleri ve gelişmeleri yönünde tavır almış, eğitilmiş erkeklerin de kadın sorunlarına bakışlarının problemlendiği üzerinde durmuşlardır.”¹⁶ Aydın olarak nitelenen erkeklerin bu bakış açısı sadece Türk kültürüne has bir durum değildir, zira kadınların karşılaştığı bu ikinci sınıf görülmeye, arka planda kalma sorunu evrensel bir nitelik taşımaktadır: “Kadın, Batı kültüründe de Türk kültüründe de çoğunlukla aynı sorun odaklarında acı çeken biçimiyle yazınsal ürünlerde işlenmiş ve yine aynı sorun odaklarıyla birlikte sosyal yaşamda tanıtılmıştır.”¹⁷ Bu bakış açısı da kadına eşit toplumsal varlık misyonu biçmekten uzak, fark etmeden yine kadını ötekileştiren bir bakış açısıdır.

2. KADIN KAHRAMANLAR

Kadınların erkeğin algı dünyası üzerinden kimlik kazandığı romanlarda karşımıza bazı standart kadın rolleri çıkar. Bu kadınlar ya erkeğin hizmetinde olan (iyi kadın) yahut onun karşısında duran (kötü kadın) kadınlardır.

M. Gilbert ve Suzan Gubar ise kadınların erkeklerin edebi eserlerine ideal kadın tipi olan “evdeki melek” ve kötü kadın (femme fatale) olarak değerlendirilen “canavar” modeli ile yansıdığını ifade etmişlerdir. Bu tür yaklaşımın bizim edebiyatımızda da pek çok örneği vardır. Nâmık Kemâl’in (1840-1888) “İntibah” romanındaki iyi kadın Dilaşup ve kötü kadın Mehpeyker bu örneklerden birisidir.¹⁸

Berna Moran da Türk edebiyatındaki kadın kahramanlar için bu iki kavrama paralel olan “Kurban” ve “Ölümcül Kadın” ifadelerini kullanır. Farklı edebiyatların ürünü olan bu kişilerin, yaklaşık olarak aynı özelliklere sahip olması, kadının evrensel bir sorunla -ataerkil kültürle/ dille- karşı karşıya olduğunu ortaya koyar.

Tanzimat romanlarında kadınlar, düşünen, tartışan fikir üreten öznel değil daha çok “ev merkezli” varlıklar olarak konumlandırıldıklarından, evden veya eve ait tüm geleneksel kodlardan kopmaları onları, batı özentisi olmak, ahlaki bakımdan düşkün olmak veya şeytani bir varlık olmak gibi ağır ithamlarla karşı karşıya bırakır. Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, adlı incelemesinde Tanzimat dönemi romanlarında kadın kahramanların nasıl konumlandırıldığını şöyle ifade eder:

Batı'nın Osmanlı hayatına daha derinden sızmasına ve özellikle de kent hayatında zevkler, moda, mimari, tüketim ve boş zaman kalıpları üzerinde görünür etkisine koşut olarak, Batılılaşmış kadın imgesi sahneye çıktı. Tanzimat'ın budala genç adamı, bencilliği ve israf alışkanlığı yüzünden toplum için bir sorun olurken, Batılılaşmış kadın en değerli varlığını, iffetini kaybetti.¹⁹

Yine Ahmet Mithat'ın *Jön Türk*, romanındaki Ceylan, yanlış Batılılaşmanın ete kemiğe bürünmüş hâli olarak gösterilirken “alafranga züppe” olarak nitelenen yanlış Batılılaşmış erkek kahramanların ötesinde, ahlaki bakımdan düşkün bir imaj çizilir ve bu duruşlarının cezası da felakete sürüklenmeleriyle ödetilir.

16 Ayşegül Utku Günaydın, Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı (1877-1923), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012, s.34.

17 Bülbül, a.g.e., s.16.

18 Can Şen, “Feminist Edebiyat Eleştirisi ve Nihan Kaya'nın “Gelin” Hikâyesinin İncelenmesi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, Ekim 2011, s.450.

19 Deniz, Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s.161.

Tanzimat'taki alafrangalar, saflığın gülünçlüğü ve özentinin dışında, gayr-i ahlâkî davranışlara pek yönelmezler. Ancak Ceylan, kadın- erkek ilişkilerinde olabildiğince serbest davranılabileceğini savunur ve bu düşüncelere dayanarak Nurullah'la gayr-i meşru ilişki kurar. *Kiralık Konak*'taki Seniha, *Asriler*'deki Süveyda ve Süheyla, *Yaprak Dökümü*'ndeki Leyla, *Jön Türk*'teki Ceylan'ın romanımızdaki uzantısıdır, üstelik hepsinin sonu aşağı yukarı aynıdır.²⁰

Tanzimat döneminin romanlarında karşımıza çıkan bu tablodan da anlaşılabilceği gibi Türk romanının ilk dönemlerinde kadın, ya zayıf, sesini çıkarmayan, adeta köleleştirilen bir varlık ya da düşkün, tehlikeli ve şeytani bir varlık olarak kurgulanır. Kadının bu şekliyle toplumsal düşürülüşü ataerkil dönemin önemli kodlarından.

Servet-i Fünun döneminin romanlarında çoğunlukla aşk kavramıyla özdeşleşen kadın, Milli edebiyat dönemiyle birlikte, Halide Edip Adıvar'ın romanlarında ise bir dava neferi olarak ortaya çıkar. Kadının konumundaki bu değişikliğin iki gerekçesi olduğu söylenebilir. Bu gerekçenin ilki, halkın topyekûn girdiği savaşın (Millî Mücadele'nin), bireyler üzerindeki tesiri; diğeri ise kadın kaleminin etkin bir biçimde devreye girmesidir. Kuşkusuz dönemin etkisiyle yaratılan bu rol (dava neferi), kadını kendi varoluşsal kimliğiyle algılayan bir bakış açısı olmaktan uzak, aksine kadını erkekleştiren bir bakış açısıdır. Halide Edip'in romanlarında kadın, hâkim güce, yani eril güce benzerliği oranında değer gören bir varlık durumundadır. Belki de Halide Edip bu güç dengesinde tutunabilmenin tek yolunu, yarattığı bu fedakâr, vatansever, davalarına olan bağlılıklarıyla erkekleri etkileyen güçlü kadınlarda bulmuştur. Kadın yazarların, erkeklerin tahakküm kurduğu yazı dünyasındaki ilk girişimlerinin erkekleşme algısı üzerinden kurulduğunu söyleyebiliriz.

Halide Edip'in edebiyattaki kadın rolü üzerindeki bir başka etkisi ise Cumhuriyet döneminin örnek kadın tipidir.

Halide Edib'in ilk romanlarındaki hedef *Yeni Turan*'daki Kaya'nın Osmanlı kadınları için verdiği mücadeleye eştir: “kadınları bir et bir makine halinden” çıkarmak. Et ve makine olmaktan çıkarılan kadınlar “erkeklere temiz, çalışkan bir arkadaş, çocuklara ve bütün memlekete bir ana, bir mürebbi” olacaklardır.²¹

Bu kadın tipi Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki anlatılarda sıklıkla karşımıza çıkar. Çünkü bu kadın profili inkılaplarla birlikte ulaşılmaya çalışılan kadındır. İnkılapların öncü kadroları göz önünde tutulduğunda ise bu kadının da erkek/iktidar eliyle oluşturulmaya çalışılan kadın olduğu fark edilir. Ancak bu kadın profili alışıl gelmiş erk kavramında bir dengesizlik yaratmıştır:

Osmanlı kadın hareketiyle başlayıp Cumhuriyet'ten günümüze kadar devam eden bu “kadınlık” projesinin yarattığı “yeni kadın”, erkekler açısından da kimi çelişiklere sebebiyet vermiştir. Tanzimat sonrası kadın romancıların yapıtlarından başlayarak Cumhuriyet döneminde de “yeni kadın”ın hem aile dışına taşan sorumluluklarının kadının üzerinde yarattığı yükler ve baskı mekanizmaları hem de erkeklerin bu yeni kadın karşısında bocalayışı önemli bir izlek olarak karşımıza çıkmaktadır.²²

Eril zihniyetteki bu kırılmalar hem kadın hem de erkek için bir geçiş sürecinin sancısı beraberinde getirmiştir.

20 Alaattin Karaca, “Ahmet Mithat Efendi'nin Jön Türk Adlı Romanı”, *DTCF Türkoloji Dergisi*, C.IX, S.1, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991, s.132.

21 Hülya Adak, “Otobiyografik Benliğin Çok- Karakterliliği: Halide Edib'in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet”, *Kadınlar Dile Düşünce*, (Der. S. Irzık/ J. Parla), İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s.166.

22 Günaydın, a.g.e., s.58.

3. CİNSİYET ODAĞINDA YAZIN

Osmanlı devletinde de Batı'da da kadının tarih sahnesine çıkışı, eril bir çıkıştır. Kadınların haklarını alabilmek için mücadele ettikleri dönemler, erkek iktidarının farklı alanlara kaymasının ardından başlamıştır. Batı'da kadın haklarının gelişimi dünyayı etkileyen iki büyük savaştan (I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı) sonradır. Çünkü savaşa giden erkeklerin toplumda ve iş alanlarında yarattığı boşluk kadınlarla doldurulmuş ve kadının varlığı hissedilir bir hal almıştır.

Kadınlar için oy hakkı talebi, Batı'da ancak 19. yüzyıl ortalarından itibaren güçlü bir şekilde dile getirilir ve 20. yüzyıldan önce de hayata geçmez. Oy hakkının büyük ölçüde, I. Dünya Savaşı'ndan sonra elde edilmesi ile, bu savaşın "topyekûn" niteliği dolayısıyla cephe gerisini de çok etkilemesi ve böylece kadınların rolünü arttırarak kendilerini "kanıtlamaları"nı sağlaması arasında yakın bir ilişki vardır.²³

Erkeklerin gasp ettiği alanlar, böyle dönemlerde kadınlar tarafından bir daha tamamen geri vermemek üzere alınmıştır. Böylelikle kadın varlığı kendini göstermeye başlamıştır.

Erkek yazarlar tarafından cinsel anlatımlar odağında, kimi zaman bir arzu nesnesine, kimi zaman baştan çıkarıcı şeytani bir varlığa kimi zaman da melek gibi tanıtılan bir varlığa dönüşen kadın, kadın yazarlar tarafından da ilk süreçlerde yeterince gerçekçi veya rahat anlatılmamıştır. Şunu söyleyebiliriz ki bu anlatımlarda kadınlardaki 'bölünmüş benlik' durumu varlığını içten içe ortaya koyar. Halide Edip'in romanlarında yarattığı kadın " 'ideal kadın', güçlü fakat 'aseksüel', birey ve kadın olarak 'kendi isteklerini milli dava için feda eden kız kardeşir', Halide Edip'in Cumhuriyet dönemi romanlarında bu kadın karakter 'Cumhuriyet'in iffetli kızı' olacaktır".²⁴ Kadın eliyle yaratılan bu durum, bir taraftan eril bakış açısının izlerini taşıırken diğer taraftan da kadını gerçek bir birey olma noktasında eksik bırakır. Nüket Esen, bu durumun kadın yazınında bir çift seslilik yarattığını şu sözlerle belirtir: "Kadın edebiyatının en önemli karakteristiklerinden biri eserlerin iki sesli olmasıdır. Kadın yazar hem erkek düzenine boyun eğen, onun sözcülüğünü yapan bir sesle yazar hem de alttan alta bunu eleştiren, kadını savunan bir sesle."²⁵ Kadın yazını başlangıçta kadını, tam manasıyla bir birey olarak değil kimi zaman yüceltilen kimi zaman da bir adım geride durmasını bilen bir birey olarak yansıtmıştır. Cinsellik gibi benlik oluşumunda en önemli rolü üstlenen faktörler bile uzun süre kadın yazınına konu olmamıştır. Kadının cinsellik yönüyle daha gerçekçi bir biçimde ele alınması 1960'ların sonuna denk gelir.

Jale Parla, Batı'da bildungsroman olarak bilinen, bireyin gelişim ve olgunlaşma süreçlerini ele alan bu türün Türk edebiyatında daha çok kadın romancılar tarafından benimsendiğini söyler. Otobiyografik metinlerle benzer özellikler taşıyan bu romanlar, belki de tam bu özellikleri yüzünden kadın yazarlar tarafından benimsenmiştir: Kadın yazarlar kadın kahramanlarının çocukluklarından başlayarak nasıl, hangi etkiler altında, nelere direnip nelere direnemeyerek, hangi kimlik bunalımlarından geçerek olgunlaştıklarını anlatmaya özen gösterirken, erkek yazarlar erkek kahramanlarını hep olgunluk dönemlerindeki serüven ya da sorunlarıyla anlatmışlardır."²⁶ Kadın yazarlar için kadının büyüme ve gelişme hikâyesi, onun varoluş serüvenini yansıttığı için kadın toplumsal itilmişliğe karşı duruşunu göstermesi yönüyle önemlidir.

23 Berktaş, *TC.*, s.95.

24 Adak, *a.g.m.*, s.165-166.

25 Nüket Esen, *a.g.e.*, s.164-165.

26 Jale Parla, "Tarihçem Kâbusumdur! Kadın Romancılar da Rüya, Kâbus, Oda, Yazı", *Kadınlar Dile Düşünce*, Derleyen: Sibel Irzık/Jale Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.180.

Kadın yazarlarda görülen bu tarz bir kaygı erkek yazarlar için yok hükmündedir. Kadının, büyüme öyküsü tarihsel süreçte kadının ulaştığı konum, elde ettiği haklarla paralellik içerisindedir. “Adalet Ağaoğlu’nun *Dar Zamanlar* adlı üçlemesinde anlattığı Aysel’in gelişim-büyüme-bilinçlenme öyküsüdür. *Ölmeye Yatmak*’ta Ağaoğlu’nun “tarihi yapan el seni de yaptı” önermesi, aslında kadın *bildungsroman*larında toplumsal tarihle kişisel tarihin nasıl iç içe geçtiğinin bir roman stratejisi haline getirildiğinin de ilanidir.”²⁷ Osmanlı- Türk toplumu açısından bakıldığında da kadın hareketinin varlığıyla beraber kadının görünür olmaya başladığı, siyasi, sosyal, bilimsel varlık mücadelesinin tarihi koşullarla şekillendiği görülür. Ancak erkek yazarlar kadınların yaşadığı bu türden bir varlık mücadelesini göstermek zorunda kalmamışlardır. Bu yüzden bireysel gelişim hikâyeleri, kadınlar için ayrı bir önem teşkil etmektedir.

Kadın yazarların özgür bir biçimde kadın kimliğini anlatmaları da 1960’lı yılların sonudur. Türkiye 60’lı yılların yarattığı özgürlük havasının da bu değişimde kaçılmaz bir etkisi söz konusudur. Bu özgürlük süreci elbette kadının birey olarak kabul görmesini ve kendi varoluşunu ortaya koymasını daha kolay kılmıştır. Böylelikle kadın, artık hem kadın tarafından hem de kadın bakış açısıyla anlatılmıştır. Bu süreç kadın kimliğinin ve bedeninin de farklı bir bakış açısıyla ortaya konmasını beraberinde getirmiştir.

Yazmak, birçok şair ve yazar için kuşkusuz ki bir varlık sahası olma özelliği taşır. Söz konusu kadınlar olunca bu alan önemini bir kat daha artırır. Toplumsal alanda bir yer edinme problemiyle karşı karşıya kalan kadınlar için yazmak, varoluş mücadelesinin en önemli argümanlarından olmuştur. Bu yeni dünyada kadın yazarlar özellikle 1960’lı yıllardan sonra yeni bir bakış açısı ortaya koymuşlardır ya da mevcut olan eril algıyı kırmaya başlamışlardır. Eril algının içinde dünyaya gözlerini açan kadın kendisi için hazırlanmış bir yığın rolle karşılaşır: Kız çocuk, kız kardeş, anne, sustukça sevilen varlık, geride durmasını bilen, edepli olması gereken, namus kavramının temsilcisi, erkeğin yanında durmayı bilen, iyi evlat yetiştirmesi gereken, söz dinleyen, uysal... Tüm bu tanımlamalar kadının erkek dünyası üzerinden kodlanmış halleri olup, kadını bağımsız bir birey olarak görmekten uzak bir bakış açısının ürünüdür. Tüm bu roller karşısında kadının istekleri, duruşu, beklentileri, yapmak istedikleri, kararları toplum tarafından ötelendiği için kadınlar bir tür parçalanmış benlik hali ile baş başa kalır. Bu durum adeta tüm hikâyelerin kesişme noktasıdır: “Kadının değişmez yazgısı olan daha doğuştan benlik bölünmüşlüğü, kendi varlığının en sancılı doğum anıdır. Tüm kadınların aynı sancıyla tanışık olması ise, yine aynı yazgının armağanıdır.”²⁸ Çünkü kadınlara yasalarla tanınmış eşit yurttaşlık haklarının toplumsal yaşamda altı doldurulmamış ve bu yasalar havada kalmış halleriyle kadınların dünyasında bir parçalanmışlık durumu yaratmışlardır.

SONUÇ

Yazarlık elbette salt bir cinsel ayırım üzerinden ayrı kutuplarda şekillenmez ancak cinsel, sosyal ve siyasal olarak ötekileştirilmiş bir varlığın sesi varoluş mücadelesine güçlü bir soluk ve farklı bir bakış açısı getirir. Irksal, dinsel, mezhepsel, cinsel ve sınıfsal bakımdan ezilmiş herkesin kimliğini, büyük oranda yaralandığı noktası şekillendirir. Bu yönüyle yarayı en iyi anlatanlar da anlayanlar da yaralı olanlardır. Dilin yansız bir olgu olmayıp, kullanıldığı toplumun kodlarıyla örülü politik bir yapı olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda tam da bu farklılıklar neticesinde bir kadın söylemi, kadın ifadesi ve kadın diline duyulan ihtiyaç kendisini hissettirir. İnsanoğlu, bilim adamı gibi günlük ifadelerden tutun, deyimlerde, atasözlerinde yer edinmiş kadın karşıtı, ataerkil ifadeler elbette toplumsal bir bilinçaltının yansımalarıdır. Bu yer-

27 Parla, *a.g.e.*, s.181.

28 Bülbül, *a.g.e.*, s.27.

leşik dili kırmak ve yeni bir dil inşa etmek zorlu ve kadınlık bilinci gerektiren bir süreçtir. Zira ataerkil yaşamın bir unsuru olan, kadınlık bilincinden bihaber olan kadınlar farkında olmadan bu eril söylemleri kullanmışlardır. Bu bilince sahip kadınların yazarlığı, geliştirdikleri yeni dil ve bakış açısı bu gerekçeyle özel bir konumdadır.

Kadın yazarlar sadece yeni bir dil ve ifade tarzı geliştirme kaygısı duymamış, kadınların yazılmamışlığını, dile getirilmeyişliğini, geride bırakılmışlığını yazma ihtiyacı içinde olmuşlardır. Bu kaygılar edebiyatta yeni bir bakış açısı ve yeni bir alan yaratmıştır. Bu bakış açısı kadın yazarların taraflı bakışıdır. Ancak bu taraflı bakış açısı muktedirin değil ötekinin sesi olması yönüyle bir haklı bir isyan niteliği taşır. Zira kadın yazarların dışardan izlenen hayatı, dile getirilemeyen meseleleri kadınların yazın noktasındaki aktörlüğüyle görünür olmuştur. Kadınların yazılmamış olan tarihi, kadın yazarlar için bir yönüyle zorunlu (vicdani anlamda) bir alan yaratır. Bu zorunluluk kadınların hem kendi hemcinslerine karşı taşıdıkları vicdani sorumluluk hem de tüm ötekileştirilmiş kitlelere veya bireylere karşı duydukları sorumluluktur.

KAYNAKÇA

- Adak, Hülya. (2014). "Otobiyografik Benliğin Çok- Karakterliliği: Halide Edib'in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet", *Kadınlar Dile Düşünce*, (Der. S. Irzık/ J. Parla), İstanbul, İletişim Yayınları, s.161-178.
- Berktaş, Fatmagül. (2015). *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Berktaş, Fatmagül. (1998). *Kadın Olmak Yaşamak Yazmak*, Pencere Yayınları, İstanbul.
- Bülbul, Melik. (2010). *İnci Aral ve Barbara Frischmuth'un Romanlarında Kadın Coğrafyası*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Çakır, Serpil. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Esen, Nühket. (2012). *Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gülendam, Ramazan. (2006). *Türk Romanında Kadın Kimliği*, Salkımsöğüt Yayınları, Konya.
- Günaydın, Ayşegül Utku. (2012). Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı (1877-1923), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kandiyoti, Deniz. (2015). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Karaca, Alaaddin. (1991). "Ahmet Mithat Efendi'nin Jön Türk Adlı Romanı", *DTCF Türkoloji Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, C.IX, S.1.
- Moran, Berna. (2005). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Parla, Jale. (2014). "Tarihçem Kâbusumdur! Kadın Romancılarda Rüya, Kâbus, Oda, Yazı", *Kadınlar Dile Düşünce*, Derleyen: Sibel Irzık/ Jale Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, s.180.
- Sakman, Nil. (2015). "Edebiyatın Sınır Boylarında: Poetik Bir Unsur Olarak Kadın Yazımında İç Dökme", Kitaplık, S.182, Kasım- Aralık, s.5-27.
- Sanford, Linda. T. ve Donovan, Mary. E. (1999). *Kadınlar ve Benlik Saygısı* (Çev. Semra Kunt), HYB Yayıncılık, Ankara.
- Şen, Can. (2011). "Feminist Edebiyat Eleştirisi ve Nihan Kaya'nın "Gelin" Hikâyesinin İncelenmesi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, Ekim.

TEZER ÖZLÜ’NÜN “ÇOCUKLUĞUN SOĞUK GECELERİ” ADLI ROMANINDA KAFKAESK ETKİLER

Hacire AKTAŞ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, hacire.aktas00@gmail.com

Makale Gönderim Tarihi

25/08/2019

Makale Kabul Tarihi

26/11/2019

ÖZ

Farklı disiplinler arasındaki ortaklaşan ve ayrışan paydalara odaklanan karşılaştırma fikrinin sosyal bilimlerde kullanımının edebiyattaki yansıması olan Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi, 1830’lardan sonra gelişmeye başlar. Bu bilim dalının dayandığı temel saikler, farklı kültür ve edebiyatlara açılma, ötekiyle karşılaşma, ötekini keşfetme ve dünyada evrensellik fikri olarak sıralanabilir.

Yirminci yüzyılın, ölümünden sonra keşfedilen ve derin izler bırakan yazarlarından biri olan Franz Kafka’nın (1883-1924) yaşadığı çağı yansıtmaya duyarlılığında öne çıkan nitelikler toplamı demek olan Kafkaesk, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ürün veren yazarların yazış biçimi üzerinde belirgin şekilde etki eder. Türk edebiyatında, dünyanın politik bölünmüşlüğünden ve bunun Türkiye’nin kültürel ve politik iklimine etkilerinden de bağımsız olmayan bu etki, özellikle 1950 Kuşağı’nın, varoluşçu felsefenin öğretileriyle bir arada yürüyen modernist duyarlılığının temel renklerinden biri olarak belirir.

Yazarlık yaşamının erken evrelerinde kendini 1950 Kuşağı’nın üyelerinin içinde ve izinde bulan, hayata erken veda eden Tezer Özlü (1943-1986), az sayıdaki eserlerinde, yaşadığı çağın sorunlarını varoluşsal felsefenin penceresinden ve Kafkavâri bir duyarlılıkla ortaya koyar.

Bu makalede, Özlü’nün yazar duyarlılığının ana hatlarında göz ardı edilemeyecek yabancılaşma, yalnızlık, iletişimsizlik, bürokrasi, iktidar, eğitim, başkaldırı ve kaçış gibi sorunlara odaklanan *Çocukluğun Soğuk Geceleeri* (1980) adlı romanı, içerdiği Kafkaesk etkiler açısından analitik bir çözümlemeye tabii tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı edebiyat, Tezer Özlü, *Çocukluğun Soğuk Geceleeri*, Franz Kafka, Kafkaesk.

The Effects Of Kafkaesque In Tezer Özlü’s Novel “Cold Nights Of Childhood”

ABSTRACT

Comparative Literary Science, which is a reflection of the use of the idea of comparison in social sciences in literature, focusing on common and diverging denominators between diffe-

rent disciplines, started to develop after the 1830s. The basic motives on which this discipline is based can be listed as the idea of opening up to different cultures and literature, meeting with the other, discovering the other, and universality in the world. One of the writers of twenty century, discovered after his death, Franz Kafka (1883-1924), is the sum of the qualities that stand out in the sensibility of reflecting the age in which Kafkaesque has a significant influence on the writing style of the writers, especially after the Second World War. This effect is not independent of the world's political division of the Turkish literature and its impact on the cultural and political climate in Turkey. In particular, this influence emerges as one of the basic colours of the modernist sensibility of the 1950s, which coexist with the teachings of existential philosophy. Tezer Özlü (1943-1986), who found herself within the members and traces of the 1950 Generation in the early stages of her writing career, passed away at an early age. The author has very few works and presents the problems of his age from the window of existential philosophy and with a Kafkaesque sensitivity. In this article, Özlü's novel, *Cold Nights of Childhood* (1980), which focuses on problems such as alienation, loneliness, lack of communication, bureaucracy, power, education, rebellion and escape which cannot be ignored in the main lines of author sensitivity, is subjected to an analytical analysis in terms of its Kafkaesque effects.

Keywords: Comparative literature, Tezer Özlü, *Cold Nights of Childhood*, Franz Kafka, Kafkaesque.

GİRİŞ

Karşılaştırmalı edebiyat, metinlerde benzerlik, etki ve yakınlık olguları etrafında değerlendirilen bir bilimdir. Bu değerlendirmede en önemli olgu ise, etkidir. Uluslararası dil, kültür ve sanatın; paralellik, benzerlik ve farklılıklarının karşılaştırılması, öncelikle kültürlerarası etki ve iletişimi ortaya koyar. Disiplinler arası bir yaklaşımla karşılaştırmalar yapılarak bu açı daha da genişler. Romantizm ve liberalizmin Avrupa'da etkili olduğu yıllarda doğan bu yeni araştırma sahası 20.yüzyılın ilk yarısında bilimsel araştırma metotları ve gelişmekte olan uluslararası iletişim, ulaşım, eğitim, dil öğrenimleri vb. teknolojik gelişmelerle zenginleşir. Kefeli'ye göre, Karşılaştırmalı edebiyat farklı kültür ve edebiyatlara açılma ve ufuk genişletmektir. Karşılaştırmalı edebiyatın bir yönü, kişinin öteki ile karşı karşıya gelmesi ve onu keşfetmesidir. Zengin kültür ve medeniyetlerle karşılaştırılma geliştirir. Birçok büyük yazar karşılaştırmacı bir gözle medeniyetleri, dilleri, tarihleri inceleyerek onlardan yararlanır. 16.yüzyılda Du Bellay, Latin ve Yunan dillerinin zenginliğini vurgulayarak Fransız dilinin de bu seviyeye ulaşması gerektiğini belirtir. Montaigne, *Denemeler* 'inde farklı kültür ve uygarlıkları karşılaştırır (Kefeli, 2000: 9-10).

Karşılaştırmalı edebiyat 1840'larda terim olarak varlığını kanıtlamış olsa da karşılaştırmalı kökenleri ve pratikleri çok öncelere dayanır. Kefeli'nin örnek verdiği Montaigne'in uygarlıkları gözlemlemesi ilk örnek değildir. Gezginler ve gezgin sıfatında olan devlet, sanat, din adamları da uygarlıklar arasındaki gözlemleriyle kendi ulus ve öteki ulusları karşılaştırırlar. Edebiyatta, Rousseau'ya göre, iki edebiyat aynı anda ortaya çıkar çıkmaz, karşılıklı değerlerini ortaya çıkarabilmek için karşılaştırılırlar. Yunanca ve Latince, Ortaçağ Roman dili edebiyatları, 18. yüzyıldaki Fransızca ve İngilizce gibi... Karşılaştırmalı edebiyat milli bir önceliğin kabul ya da reddi demektir (Rousseau-Pichois, 1994: 17-19). Karşılaştırmalı edebiyatın temel amaçlarından biri de milliyetçilik tabusunu yıkmaya girişimidir. Bu bağlamda evrensel bir temelde olduğu da savunulabilir. Murat Belge, bu edebiyatın Türkiye'ye geç gelmesinin nedenlerinden biri olarak milliyetçiliği gösterir. Edebiyat ve sanatın ulusal sınıra sığmayacağını belirtir (Belge, 2009: 350)

Karşılaştırmalı edebiyat fikrinin temelleri; Amper, Villemain ve Charles'in 1840'lardaki girişimleriyle atılır. 1827'de ilk kez Villemain tarafından terim olarak kullanıldığı temel görüşler arasındadır. 1828-1829 yıllarında Sorbonne Üniversitesi'nde ders veren Villemain, Fransa'da İngiliz tesiri ve İngiltere'de Fransız tesiri çerçevesinde karşılaştırmalı dersler anlatarak, kültürler arası alışverişi inceler. Kendisini takip eden birçok genç akademisyenin bu yolda ufkunu genişletir (Rousseau- Pichois, 1994: 22-24).

Childs ve Fowler, bu disiplinin amaç ve kapsamını şu şekilde ortaya koyarlar: "Karşılaştırmalı edebiyat sistematik bir şekilde, başka bir dilsel kültürün ürünlerini aydınlatıcı bir bağlamda kullanarak bir çalışmanın nitelikleri hakkında farkındalığı arttırmayı amaçlar ve bu eğilimi genişletir. Farklı dillerin literatürlerinde 'dönüştürülmüş' bazı geniş konu veya temaları" (Childs ve Fowler, 1989: 4). Bu anlamda, karşılaştırmalı edebiyat ufuk açıcudur. Tarihsel anlamda, karşılaştırmalı edebiyat ekollerinin oluşmasında değişik edebiyat tarihi ve toplum tarihi yönelimlerinin etkin rol oynadığı görülür (Sakallı, 2006: 11). Karşılaştırmalı edebiyat biliminde üç temel ekol söz konusudur. Bunlar, "edebiyatı sosyoekonomik olaylar tayin eder" diyen Marksist ekol, toplumsal ve politik öğelere önem veren ve "edebiyat dışı" verilere yönelen Fransız ekolü ve özellikle Fransız ekolüne bir tepki olarak ortaya çıkan Amerikan ekolüdür (Aykanat, 2012: 409-427). Fransız ekolünde evrensel bir düşünce hâkimken, Amerikan ekolü bu bilime ulusal bir düzlemde yaklaşır. Fransız ekolünde iki farklı milletin edebiyatı karşılaştırılırken, Amerikan ekolü aynı edebiyatın içinde de karşılaştırmanın mümkün olduğunu savunur. Karşılaştırmalı edebiyat belli bir teknikle sınırlandırılmadığı için birçok nitelikte çalışılabilir.

Türkiye'de karşılaştırmalı edebiyat serüvenine bakıldığında yeterince yol kat edilmediği gözlemlenebilir. Hüseyin Arak, bu bilimin Türkiye'ye gelmesinin 20.yüzyıldan sonra Yahudi göçüyle Türkiye'ye gelen bilim insanları Leo Spitzer (1887-1960) Erich Auerbach (1892-1957)'e dayandırır (Arak, 2009: 243-252). Türkiye'de karşılaştırmalı edebiyatın ilk öncüleri olduğunu vurgular. Ancak tarihi serüvene bakıldığında gelişmiş bir alan olarak görülmez. İnci Enginün'e göre; ülkemizde karşılaştırmalı edebiyatın kökleşmemesinin nedeni, bu bilimin Türk Dili ve Edebiyatı yerine Fransız Dili ve Edebiyatı içerisinde işlenmesidir. Bu anlamda Cevdet Perin İstanbul ve Ankara üniversitelerinde karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarını yürütür. Perin'in üniversiteden ayrılmasıyla bu alandaki çalışmalar durur (Enginün, 2017: 11-28). Bayram'a göre de Türk Edebiyatı'nda akademisyen ve araştırmacıların, karşılaştırmalı edebiyat bilimiyle; yapısalcılık, dilbilim, anlambilim, ontolojik analiz vb. konular üzerinde çalışılmasına rağmen, henüz yeterince bilinmeyen bir bilimdir. 1964'ten sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Bölümü'nde bu alanda yüksek lisans ve doktora tezleri çalışılır. Karşılaştırmalı edebiyat bilimi için çalışan diğer bir araştırmacı da Gürsel Aytaç'tır. O, "Çağdaş Nesir" başlığı altında karşılaştırmalı edebiyat dersleri işler. 1997'de İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde Karşılaştırmalı Edebiyat dalı kurulur (Bayram, 2004: 69-93). Bu yıllardan sonra birçok araştırmacı, yazar ve akademisyen bu alanda çalışmalar verir.

Türk edebiyatında Tanzimat'tan bu yana Batı edebiyatı, özellikle de Fransız edebiyatı örnek alınıp, yazarlarca bir karşılaştırma yapılır (Meriç, 1994: 20). Cumhuriyet Edebiyatı Dönemi'nde karşılaştırma önemlidir. İletişim araçlarının gelişmesi, karşılaştırmalı edebiyatın önünü açar. Birçok yazar farklı edebiyatlardan etkilenerek eserlerini bu doğrultuda şekillendirir. Karşılaştırmalı edebiyat, Türk Edebiyatı'nda önemli bir alan olarak varlığını ortaya koyar. Türk edebiyatında da karşılaştırma ulus dışı bir seviyeye ulaşır. Farklı ulusal edebiyatların yazarlarıyla yapılan karşılaştırmalar arasında yer edinen yazarlardan biri de Franz Kafka'dır. Yazarın oluşturduğu Kafkaesk üslubu farklı edebiyatlardaki birçok yazarı etkiler. Türk edebiyatında Yıldız

Ecevit'e göre Kafka'dan en çok etkilenen yazar, Ferit Edgü, bir diğeri ise 60 kuşağında yer edinen Tezer Özlü'dür (Ecevit, 1992: 171). Bu çalışmada Kafka ve Özlü belli olgular üzerinden Kafkaesk etkiyle karşılaştırılacaktır. İkisinin karşılaştırılma nedeni, eserlerindeki kültürel, sosyal ve siyasal özelliklerinin bireyler üzerinde bıraktığı etki yönünden benzer olmasıdır. Tezer Özlü'nün *Çocukluğun Soğuk Geceleri* romanı merkeze alınarak, Kafkaesk etki ortaya konulacaktır.

1. KAFKAESK

Franz Kafka, (1883-1924), Prag'da Altstaldter Ring'deki Alman jimnazında okur. On altı yaşındayken Darwin, Hacckel, Nietzsche'yi okur. Tanrı tanımazlığı ve sosyalizmi seçer. Dinden çok felsefe derslerine ilgi duyar. En sevdiği yazarlar Goethe, Kleist, Grillparzer ve Stifter'dir (Emrich, 1965: 74). Kafka yirmi yıllık dostu Max Brod'a ölümünden sonra yakması için bütün yazdıklarını verir. 1935'te arkadaşı Brod sayesinde eserleri yayımlanır. Eserleri, Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika'da önemli ölçüde değer bulur. Andre Breton, Camus ve Sartre, Kafka'nın eserlerini yaygınlaştırır (Kafka, 2014: 4-5). Yazarın önemi, yaşadığı çağın çok ilerisinde düşünmesi ve eserlerinde değindiği sorunların günümüze de karşılık gelmesindedir. Kafka, zayıflığını yazınsal gücünün temel kaynağı olarak saptar. (Fischer, 1998: 1-18). Kafka hayatı pahasına yazmaya gönül vermiş bir yazar olduğunu metinlerinde gösterir. Kafka'nın ölümünden sonra yazılarının yakılmasını istemesi bunun tersini düşündürür. Kafka gibi derin bir yazarın bu tavrı bilinçlidir. Onun bu davranışı, aslında bunların bilinmesi gerektiği vurgusu olarak da okunabilir. Mayer'e göre, Goethe ve Kleist gibi yazılarını yırtıp yakmaması, Kafka'nın arkadaşına olan vasiyetinin gerçekleşmeme ihtimalini ummasındandır (Mayer, 1965: 80). Bugün edebiyatta önemli bir yazar olan Kafka, eserlerinde yarattığı özgün atmosferden dolayı Kafkaesk terimini oluşturur.

Kafkaesk terimi 1940'lardan sonra yaygınlaşmaya başlar. Bu terimin ilk kullanımı 1936 yılında Malcolm Lowry tarafından "kusursuz Kafka durumu" ifadesinde kullanılır. 1947'de New Yorker'da yayınlanan bir makalede Kafka'nın eserlerine egemen olan atmosfer. "çıkışsız Kafkaesk kâbus" ibaresiyle çerçevelenmek istenir. Farklı ansiklopedi ve edebi terimler sözlüklerinde, Kafka'nın romanlarına özgü atmosfer farklı sözcüklerle ifade edilmeye çalışılır: "Baskıcı atmosfer" "kişisellikten çıkmış uğursuz güçlerin insanlararası ilişkileri denetlediği" "kâbus gibi bir dünya" "esrarengiz, kaygılandırıcı (unheimlich) ve tehditkâr" bir duruma; "yönünü şaşırılmış bireyin kaybolduğu" labirent biçiminde "bürokratik ve totaliter, dolambaçlı yöntemlerle birlikte, saçma ve şizofrenik olarak rasyonel bir örgütlenme" türü ifadeler, yirminci yüzyılı karanlık bir perspektiften veren Kafka romanlarının atmosferini belirtmek için kullanılır. Sözlük ve ansiklopedilerin çoğunda yapılmaya çalışılan tanımlamalardaki eksik yön, Kafka'nın eserlerindeki ironidir. "Kafkaesk durum", böylelikle karanlık, uğursuz, bürokratik kurumların gündelik işleyişi içindeki gülünç saçmalıklardan "idari" iktidarın en ölümcül tezahürlerine dek varan bir deneyim yelpazesini tanımlamak için kullanılır (Löwy, 2014: 134).

Popüler kullanım ve sözlük tanımları, 'Kafkaesque' duygusunun, zorlayıcı aynı zamanda bir şekilde rahatsız edici olan gerçek bir deneyimin tanımlayıcısı olarak algılar: Örneğin bir şeyi hissettiren referans bir tehdit unsuru, aynı zamanda çözülmeyi davet eden veya hatta çözmeyi gerektiren bir gizem. (Oxford English Reference Dictionary, 2002). Google aramalarında "Kafkaesk" terimi 17 kültürel alanda kullanılır (Troscianko, 2010: 151-17). Bu referanslar Kafkaesk teriminin dünyada birçok alanda yer bulduğunu ve birçok farklı duruma karşılık geldiğini kanıtlamaktadır.

Yıldız Ecevit'e göre, birçok ülkede gündelik dile giren Kafkaesk sözcüğü, modern insanın sorunlarından söz ederken ortak payda görevi görmektedir. Bu dillerin sözcüklerinde "Kafkaesk" karşılığında, "korku, güvensizlik, yabancılaşma, terör, dehşet, suç, umutsuzluk, yargı, anlamsızlık ve çaresizlik" gibi anlamlar bulunmaktadır. "Kafkaesk" sözcüğü bunların hepsinin bileşkesidir, çağdaş bireyin varoluş duygusudur. Bu terim sanatsal ve düşünsel boyut dışında, dünyada birçok dilde psişik bir atmosferi çağırıştırır (Ecevit, 1989: 79). Ayrıca Ecevit'in diğer bir tanımlamasında Fransızcada 'Kafkaesque' "bireyi baskı altında tutan soyut bürokratik labirentlerdir; Almanca sözlükte de "esrarengiz biçimde ürkütücü, tehdit edici" olarak nitelenir. Gündelik yaşam ve elit yazın dünyası bu sözcükle birleştirilir (Ecevit, 1992: 28).

Bu terimi eser üzerinden inceleyen Milan Kundera, Kafka'nın eserlerinden yola çıkarak Kafkaesk terimin, birçok anlama karşılık geldiği belirtir. Ona göre, bu terim, psikoloji, sosyoloji ve siyaset biliminde karşılığı bulunmayan durumların ifadesidir. Bunlardan bazıları: Önceki romanlarda maskesi düşürülen kurumların, metinde bilinmeyen bir labirent haline gelmesi; insanın fiziksel yaşamı yanılsamalar perdesine düşen bir gölgeden başka bir şey değilken, gerçek realiteyi o temsil eder; sanıklar neyle suçlandıklarını bilmediklerinde, kendi kendini suçlayan bir makine haline gelir; komik ve totalitarizme uymaz; iktidar merkezileşerek kurumların bürokrasiye hapsolmesi, bireyi kimliksizleştirir; özel ve kamusal alan diye bir sınırı yoktur (Kundera, 2012: 21-51). Kundera metinlerde karakterlerin yaşadığı olaylar ve durumlar üzerinden okunan mesajlar bağlamında bu terimin karşılıklarını belirler.

Ancak Kafka'nın metinlerinde klasik kurgu dışına çıkan, okuyucuda derin etkiler bırakan bir algı da vardır. Bu algı elbette metin içinde bulunan bütün unsurların inşasıyla örülmüştür. Bu da Kafkaesk terimi içinde yer edinen amaçlardan biridir. Troscianko'ya göre de Kafka'nın metinlerinde resimsel olmayan algı, kurgu okuma bağlamında hayal gücüyle ilişkilendirilebilir. Kafka, kurgusal dünyaları karakterlerin algılarını harekete geçirme yoluyla açığa çıkararak, dış ve hayal dünyalarını tecrübe ettiği temel algı süreçlerini ele alır. Kafka'nın metinleri okuyucunun hayal dünyasını meşgul eder. Çünkü geleneksel kurgulara değil, algısal deneyim gerçeğine karşılık gelir. Bu metinlerin huzursuz etmesinin nedeni, içinde olduğumuz gerçek dünyayı bu kadar gerçek düşünmediğimizdir. Kafkaesk dünya, tam, doğrusal, bir şekilde değişen bir anlatı olarak kabul edilemez. Kafka gerçek dünyada fark etmediğimiz boşlukları metinde hatırlatır. Bu boşluklar dünya deneyimizdeki boşluklara denk gelir (Troscianko, 2010: 151-171). Bu yüzden Kafkesk kurgusal dünyası zorlayıcıdır. Kafka'nın dünyamızdaki boşlukları algılamamıza olanak sağladığı diğer bir özelliği ise "dayanılmaz biçimde grotesk" (Walser, 1984: 198) olmasıdır. Kafka metninde kaba gülünçlükler, tuhaf ve olmayacak durumlar, akıldışı yadırgamalar, ironi gibi birçok şeyi kullanarak okuyucu da sarsıcı bir etki bırakır. Bu anlamda, Kafkaesk'in grotesk bir yapısı olduğunu da vurgular.

Kafkaesk kavramının, dünya edebiyatında farklı işlevsel karşılıkları vardır: André Gide, bu kavramı imgelerinin gerçekliği, imgelem gücünü aşan, sözcükleriyle çerçeveler. Herman Hesse, edebi kimliği açısından Kafka'yı, büyük devrimleri önceden sezinleyip yoktan var eden biri olarak niteler. Rainer Maria Rilke'ye göre, Kafka, her satırı şaşkınlıkla okunan bir yazardır. Yazarı 'düşler kuran biri' olarak niteleyen Thomas Mann'ın sözlerinden yola çıkan Alfred Döblin, Kafka'nın düşü yanını 'onun düşleri ancak bu kadar gerçek ve bizimle ilgili olabilirdi' sözleriyle (Wagenbach, 1984: 153-154) Kafka tarzı yazımın yaşanan çağı anlatmadaki başarısına açıklık getirir.

Kafka, birçok ulusun edebiyatında farklı roller üstlendiği gibi çağının düşünürlerince farklı kavramlarla da bağdaştırılarak okunmuştur. Marxçılar Kafka'yı kimi zaman karamsarlık içinde

bir burjuva, kimi zaman da topluma başkaldıran biri olarak gördüler. Varoluşçular ise Kafka'yı Sisyphe'in çabasına ya da Heidegger'in bunaltısıyla bağdaştırdılar. Psikanalizle bakanlar, *Babama Mektup*'u Oidipus kompleksiyle bağdaştırır (Garaudy, 1991: 116). Bunun yanında farklı birçok açıyla Kafka'ya bakılmıştır. Türk edebiyatında ise yabancılaşma, bürokrasi, iletişimsizlik, kimlik, aidiyet, bireysellik vb. kavramlarla bakılır. Bu kadar çok kavrama karşılık gelen Kafka, edebi zenginliğinin çağının ötesinde bir zamanda olduğunu kanıtlamaktadır. Yazarın kendi çağını aşarak birçok ulusal edebiyatta yer edinmesi ve farklı bakış açılarına karşılık gelmesi, terminolojide ona özgü bir kavramın oluşmasına neden olur. Zaman zaman Kafka üzerinde araştırmalar yapan yazarların Kafka'nın dünyası olarak nitelendirdiği kavram, onun üslubunu ve özgünlüğünü niteleyen Kafkaesk terimiyle eşdeğerdir.

Türk edebiyatındaki birçok yazar da 20.yüzyılın avangart yazarı Kafka'dan etkilenir. Kafka'nın özellikle de 1950 Kuşağı olarak adlandırılan yazarlar üzerinde onun etkisi olur. Bu etkinin nedeni Kafka çevirilerinin bu yıllara denk gelmesi ve aynı zamanda Kafka'nın içinde yer aldığı dönemi etkileyen varoluşçuluk, gerçeküstüçülük, yabancılaşma, bunalım edebiyatı ve absürt edebiyatın yazarlarla ortak bir payda oluşturmasındandır. Kafka etkisi özellikle 1950 sonrası varoluşçuluğu benimseyen Demir Özlü, Ferit Edgü, Leyla Erbil, Demirtaş Ceyhun, Fikret Ürgüp, Tezer Özlü, Sevim Burak, Adalet Ağaoğlu, Oğuz Atay, Yusuf Atılgan, Sevgi Soysal, Bilge Karasu, Hasan Ali Toptaş, Rasim Özdenören gibi yazarlar üzerinde kendini hissettirir (Baş, 2018: 15).

Kafka'dan yoğun bir şekilde etkilenen yazarlardan biri de Tezer Özlü (1942- 1986)'dür. Özlü, yaşadığı dönemin siyasi ve edebî çevresinden etkilenir. Özellikle dünya metropollerinde ortaya çıkan-yayılan avangart bir akım olarak sürrealizm, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'daki Marksizm ve varoluşçuluk akımları yazarı etkisi altına alır. Yazarın Avusturya Kız Lisesi'nde okuması ve Almancayı iyi derecede bilmesi, Batılı yazarları tanınmasına olanak sağlar. Kafka, Pavese, Svevo ve Beckett gibi şahsiyetleri keşfeder. Yazarda, Kafka etkisi hem yaşamı hem de eserleri üzerinde etkilidir. Özlü'nün evlilik anlayışı, hastalığı, depresyonları, arayışta olması ve bunun yanı sıra eserlerindeki iktidar ve bürokrasi sorunsalı (özellikle baba odaklı), bunalım, yalnızlık, iletişimsizlik, yabancılaşma, absürt kavramları barındırması Kafka'nın yoğun etkisini göstermektedir. Özlü, Kafka'nın kendini arayışı, bütün insanlar arasında bireyin kendi arayışının kaynağı olduğunu belirtir. Yeryüzüne dayanabilmek için yazdığını ve ona direnme gücü verenin Kafka olduğunu söyler (Özlü, 2018: 9-11). Bu çalışma da Özlü'nün *Çocukluğun Soğuk Geceleri* adlı eserinin içerdiği, yabancılaşma, iktidar, bürokrasi, başkaldırı, kaçış kavramları Kafkaesk açıdan değerlendirilmiştir.

2. YABANCILAŞMA

Yabancılaşma kavramı birçok sosyal disiplinin içerisinde yer aldığı için farklı tanımlamalarla ifade edilir. Modernizmle beraber çağımızın günlük dilinde kullanılan bu kavram; toplum, kültür, din, siyaset, ahlak ve insanın yer aldığı bütün bilimsel disiplinlerde farklı boyutta görünür. Yabancılaşma bu alanların hepsinde ortak bir payda da buluşur. Yaşanan karmaşada, kaçıp kurtulmak istenen bir durumu ifade eder. Bunun yanı sıra toplumsal örgütlenme şekliyle de bağlantılı olarak, bireyin yaşamında etki bırakan bir durumdur.

Felsefede yabancılaşma terimi ilk olarak Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) tarafından kullanılmıştır (Tuğcu, 2002: II). Yabancılaşma, Felsefe de görüldüğü gibi günümüz disiplinlerinin de konusu olur. *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*'nde yabancılaşmanın terimsel anlamı; "belli tarihsel koşullarda insan ve toplum etkinlikleri ürünlerinin (emeğin, paranın, top-

lumsal ilişki sonuçlarının, insanın özelliklerinin ve yeteneklerinin) bu etkinliklerden bağımsız ve bunlara egemen ya da özlerinde olduklarından değişik biçimde kavranması”dır (Ozankaya, 1975: 168). Yabancılaşma teriminin, birçok disiplinin kendine has metodolojileriyle incelenir. Bu disiplinlerden biri de edebiyattır. Bu alanda verilen eserler aracılığıyla yabancılaşma sorunu geniş kitlelere ulaşır. Yabancılaşmanın modern toplum içerisindeki rolü metinsel bir düzlemde deşifre edilir. Yazarlar metinlerinde bu probleme işaret ettikleri gibi onun için çözüm yolları da ararlar. Bu anlamda bu konuyu ele alan yazarın felsefi bir sorgulama güdüsü taşıdığı görülür. Kafka, felsefi bilgileri ışığında eserlerini kaleme alır.

Kafka'nın eserlerinde modern insanın bunalımları irdelenir. Kafka, bunalım yaşayan bireyin, ifade edemediği durumları, somutlaştırılır. Kafka eserlerinde konu ve karakterler üzerinden modern insanı sıra dışı bir şekilde resmeder. Eserlerinde yabancılaşma olgusu kendini hissettirir. Kafka'da yabancılaşma, “bireyin kendine yabancılaşması” çerçevesinde “insan” odaklı sorunsallaştırılır. Ondaki bu durum psikolojik boyuttan toplumsala doğru kendini hissettirir. Bu anlamda o, simgesel bir dünya kurarak; düzenle sorun yaşayan insanları, anlamsızlığı ve insanın mutsuzluğunu yansıtır. Aşağılanma, yalnızlık, çaresizlik, dışlanmışlık, düzenin birey üzerinde kurduğu baskıcı yapı ve yabancılaşma eserlerinin ana temasını oluşturur. Bireyin sistemle ve sistemin buyruğuyla hareket eden kurumların bireyle olan ilişkisinde ortaya çıkan “gücün karşısındaki güçsüzlük” eserlerin en önemli temalarındandır (Çiçek, 2015: 142-162).

Kafka'nın kapitalist sistem ve bürokrasiye olan muhalifliği, ailesiyle yaşadığı ilişki, yaşadığı şehir ve konuştuğu dilin etkisini de barındırır. Yahudi kökenli olan Kafka, Alman dili ve Çek ulusu arasında kalır. Kendini bir yabancı, Prag'ı da yabancılaşmanın şehri olarak duyumsar (Fischer, 1998: 35). Yaşadığı şehrin yerlisi olmadığı için, aidiyet duygusundan uzaklaşır. Bu duygu onda bölünmüşlük yarattığı gibi yabancılığı da derin şekilde hissettirir. Kafka'nın eserlerinde aile yabancılaşmanın ortaya çıktığı bir yerdir. Aile gücün, suçun, yasanın ve cezanın temellerinin atıldığı yerdir (Robertson, 2007: 96-100). Babasına karşı duyduğu korkuya yazılı bir cevap olarak nitelediği *Babaya Mektup* adlı eserinde, babasıyla yaşadığı ilişkiyi anlatır. Eserde, baba-oğul arasında yabancılık, soğukluk, iletişimsizlik olduğu gibi güçlüye karşı güçsüzlük vardır. Seçme özgürlüğüm yoktu benim, ne sunulsa almak zorundaydım... Senden saklanıp odama, kitaplara, çılgın arkadaşlara, aşırı fikirlere sığındım; seninle asla açık konuşmadım... Birbirimize yabancılaşmamız konusunda senin tümüyle suçsuz olduğuna benim de inanıyor olmam...” (Kafka, 2014: 15-26). Kafka eserlerinde ailede gördüğü bu sorunları toplum içinde de görür. Toplumsallaşmanın ilk adımı olan ailede yaşadığı bu durumu toplumsal alandaki her yerde yaşar. Bütün eserlerindeki karakterler yaşadıkları yabancılaşmanın yanında akıl erdiremedikleri sisteme karşı teslim olurlar.

Türk edebiyatında Kafka'nın etkisinde kalan Tezer Özlü'nün yaşamına baktığımızda ailesinde ağabey Demir Özlü'nün erkek olarak ön plana çıkarılarak sevilmesi, Tezer Özlü'de aileye karşı ilk kopuşa ve yabancılaşmaya neden olur. Yaşadığı toplumsal düzen ve aile ilişkileri Kafka ile benzerdir. Küçük yaşlardan itibaren okuduğu Avusturya Koleji, Almanya'ya yerleşmesi, öğretmen bir çiftin çocuğu olarak bir şehirde uzun süre yaşamaması, onda kültürel bir bölünmüşlük yaratır. Bu bölünmüşlük aidiyet duygusunu yıkar. Özlü'nün eserlerinde, düzen, kural ve sistemlerinin bütününe karşı olduğu görülür. O, modernizmin yarattığı atmosferde, varoluşçu bir tavırla eserlerinde bireyi ön plana çıkarır. Onun bu tutumunda şüphesiz Kafka'nın etkisi vardır. Özlü'nün, eserlerinde topluma ve kendine yabancılaşma, yalnızlık, hiçlik, karamsarlık, depresyon, baskı vb. birçok tema yer alır. Anlatıcı-kahraman, *Çocukluğun Soğuk Geceleri*'nde bireye, topluma ve aileye yabancıdır. Kafka'nın eserlerinde belirgin olan yabancılaşma, Öz-

lü'nün eserlerinde de benzer durumdadır. “Evet nereden geliyorum? Bana yabancı olan ana-babam. Bana yabancılaşan bir ana dilden...” (A.g.e., s. 44-45) .

Çocukluğun Soğuk Geceleri (1980); “Ev”, “Okul ve Okul Yolu”, “Leo Ferre'nin Konseri” ve “Yeniden Akdeniz” adlı dört ana bölümden oluşur. Romanın isminden de anlaşıldığı gibi yazar otobiyografik bir dürtüyle çocukluğunun yalnız, soğuk, sessiz, karanlık evini, ailesine yabancılaştığı anıları aktarır. Geriye dönüşle anlatılan bu anılarda kronolojik bir düzen yoktur. Romanda anlatıcı-yazar, çocukluktan yaşanan ana kadar hayattaki olguları sorgular. Yaşamdaki çeşitli deneyimler onun üzerinde derin etkiler bırakır. Roman boyunca karamsar, depresif ve bunalımdadır. Anlatıcı-yazar, toplum düzeninde kendini baskılanmış hisseder. Bu etkiler, anlatıcı-kahramanın manik-depresif rahatsızlığı geçirmesine sebep olduğu gibi kendisine ve topluma yabancılaşmasına neden olur. Romanda ev üzerinden yabancılaşma anlatılır.

Romanda ev, anlatıcı-yazar için soğukluğun başladığı yerdir: “Ev büyük. Ev yalnız. Ev eski... evler gecedan daha karanlıktır” (A.g.e., s. 36-40). Bu soğukluğun nedeni ailedeki iletişimsizliktir. Özellikle baba eksenli olan bu iletişimsizlik çocuk üzerinden anlatılır. Romanda öğretmen olan anne-baba ile çocukların arasına görev, ideoloji ve resmiyet girmiştir. Anne-babanın ilgisizliği çocukları onlara karşı yabancılaştırır. Anlatıcı-yazarın, çocukluğundaki anımsadığı görüntü, beden eğitimi öğretmeni olan babanın pijamasını çıkarmayışı, annesinin ise öğrencilerin sınav kâğıtlarını okumasıdır. İkisinin arasında sevgi görülmez. İkisi de küçük burjuvaların sorumluluğuyla birbirine bağlıdır (A.g.e., s.11, 14). Baba inandığı ideoloji dâhilinde evdeki alanı kamusal bir alan olarak kullanır. Çocukların hangi şartlarda çalışması gerektiğini dair tabloların asılması, milli bayramlarda İstiklal Marşı'nın okunması ve çocuklara asker gibi davranması, aileyi ortadan kaldırır. Bu doğrultuda anlatıcı-yazarın karşısında baba değil, iktidarın bir görüntüsü yer alır. Onun babasına karşı yabancılaşmasının önemli nedenlerinden biri budur. Nurdan Gürbilek, “*Çocukluğun Soğuk Geceleri*”nde anlatıcı-yazarın evi sevmeme ve kaçmak isteme nedenini, Bachelard'ın mekân anlayışıyla yorumlar. Gürbilek'e göre; anne ve baba, çocuk için evde kötü imgelerdir (Gürbilek, 2016: 59-77). İkisinin kötü imgelere dönüşmesinin altında baskı, düzen ve kurallar yer alır. Bu etkenlerle çocuklar eve ve eve dair her şeye yabancılaşır. Evden kurtulma düşüncesiyle yaşarlar. “Biz üç kardeş de bu evden hemen kopabilmek için çaba harcıyoruz. Dışarıda, yaşamın gürültüsü içinde, ya da başka evlerde, başka insanlarla yaşam her zaman daha güzel geliyor bize.” (A.g.e., s.15).

Yabancılaşmanın yaşandığı bir diğer yer ise, okuldur. Anlatıcı-yazar, çocukluğunda okuduğu taşra okulundan, Avusturya Lisesi'ne geçişinde kültürel bir bölünmüşlük hisseder. Romanda “kara okul giysilerinin gecedan soğuk kapması” okula karşı olan soğukluğun göstergesidir (A.g.e., s.9). Romanın ikinci bölümü olan “Okul ve Okul Yolu”nda öğrenim yoluyla gerçekleşen yabancılaşma anlatılır. Çocukluktaki anılarda “içimizde çocuksu bir sevinç yerine, garip bir hoşnutsuzluk, bir sıkıntı” yaşadıkları dönemle uyuşmadıklarını gösterir. Müslüman mahallesindeki evle, kilise okulunun arasındaki Katolik hava birbirinin tersidir. İnsanı ikiliğe sürükleyen iki farklı öğretiler. Rahibelerin, çocukların düşünceleriyle bağdaşmayan bir eğitim vermesi ve diğer hocaların da onların düşüncelerine yön veren nitelikte olmaması onları bu öğrenime yabancı kılar. Bu birbiriyle bağdaşmayan öğretiler çocuk ruhunda derin bir yabancılaşma yaratır. Kahraman yaşamı yabancı bir öge gibi görür, bu durumun coğrafyadaki yer küre gibi önüne atıldığını belirtir (A.g.e., s. 23). “Öğrendiklerimi unutacağım. Okulun önünden bir daha hiç geçmeyeceğim. Çıkmaz sokağa ve öğretmen ana babaya da dönmek istemiyorum. Benimle evlenmek isteyen, ağabeyimin arkadaşlarından biri var. Seviyor beni. Eve dönmek için ona gideceğim...” (A.g.e., s. 30). Anlatıcı-yazar okul ve evden kurtulmak için evliliği bir çözüm olarak görür.

Romanın üçüncü bölümü olan “Leo Ferre’nin Konseri”nde anlatıcı-yazar, ev ve okulun yaşadığı yabancılaşmadan dolayı duygusal ilişkilere sığınır. Ancak anlatıcı-yazar, yabancılaşmayı bütün ilişkilerinde yaşar. Bu ilişkilerden biri de gerçek hayatta Güner Sümer’le olan evliliğidir. Yazar romanda onunla nasıl tanıştığını, evliliklerini, aldatılmalarını, boşanmalarını ve yıllar sonra karşılaşmalarına kadar her şeyi irdeler. Kurgusal anlamda otobiyografik izlenimler barındıran bu olaylar yazarın gerçek yaşantısında yaşadığı duyguları, anlatıcı-yazar kimliğiyle aktardığı görülür. Romandaki bu evlilik; mutsuz, sessiz, soğuk, yalnız gibi kavramlarla ifade edilir. Anlatıcı- yazar derin bir yalnızlık yaşadığı bu evlilik için “ne dostluk ne evlilik ne de sevgi” der (*A.g.e.*, s.36). İlişkilerinde sevgiye ihtiyaç duymaz, ama yalnız kalmamak için onları sürdürür. “Üç, dört yaşından beri bir erkeğe gereksinim duyuyorum” demesi çocukluğunda babasıyla yaşadığı iletişimsizlik ve yabancılaşmayla ilgili olabilir. Ancak Özlü, gerçekleştirdiği evliliklerde mutlu olmadığı gibi yalnız ve yabancıdır. Bunun bir sonucu olarak da “neden dost olmadan, erkek-kadın, karı-koca olmaya çabalıyoruz” der (*A.g.e.*, s.42,44). Onun hayatta istediği şey anlaşılmasıdır ancak bu gerçekleşmeyince yabancılaşma yaşar.

3. BÜROKRASI VE İKTİDAR

Geçmişten günümüze kadar toplum ve topluluklarda iktidar, yönetme gücünü elinde tutan bir yapıdır. Geleneksel iktidardan moderne geçişte, iktidar gücünün belli kurumlar aracılığıyla bölünerek, iktidar temsilcilerini üstlendiği görülür. Bu bölünmüşlük kurumlar aracılığıyla bürokrasi kavramını oluşturur. Foucault, “iktidarın her yerde olduğunu, toplumdaki her ilişkide yer aldığını” (Foucault, 2015: 106). belirtir. Modern devlet yapılarında örtük iktidarın kurumları, insan ilişkilerini korkuya dayalı bir hale getirir. Bütün ülkelerde devlet kurumlarına gerekli bir evrak için giden vatandaşların içini bir korku kaplar. Hizmet vermekle yükümlü olan memura karşı bir korku, mahcubiyet hissedilir. Bu his iktidar korkusudur.

Avusturya Hanedanı olan feodal Habsburg yönetimi, işçi mücadelesiyle demokrasiye geçtikten sonra da yürütme organı olarak yetkileri genişletir. Parlamentonun denetlemediği iktidar, bürokrasi eliyle kullanılır. Bu vatandaş ve devlet arasında yabancılaşmayı doğurur. Kafka, Bürokrasiyi Avusturya’ya özgü biçimiyle tanıır. Eserlerinde, bürokratik sisteme karşı bireyin boyun büküşünü ve başkaldırıdaki yenilgisini betimler. Kafka’nın eserleri, Habsburg İmparatorluğu’ndaki birey ve devletin konumuna uygun düşmektedir. O zamanlarda kapitalist ülkelerde ne bürokrasi ne de yıkıma ilişkin bir sezgi vardır. Gelişmelerle beraber Kafka’nın fark ettiği bürokrasi, birçok ülkede iktidar mekanizmalarının örtük bir biçimi haline gelir (Fischer, 1998: 32-38). Kafka, gelecekteki sorunları görür. Kafka’nın eserlerindeki bürokrasi sorunu, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kapitalist dünyanın temel yaşantısıdır. Kafka’nın ve R. Musil’in anlattıkları, Avusturya’nın trajikomikliğinin çok ötesinde bir şey olarak kalır (*A.g.e.*, s.37).

Kafka eserleriyle iktidar ve otoritenin bütün görünüşleriyle mücadele eder. Elias Canetti, Kafka’yı “en büyük iktidar uzmanı”(Canetti, 2008: 43-44) olarak niteler. Kafka, bir gün pencereden bakarak, binaları arkasına gösterir. Lisem, üniversitem, bürom, tüm yaşamım bu çemberde geçti diyerek, havada çemberler çizmeye başlar (Kafka, 2014: 20). Ona göre hayat bizi çemberlerle kuşatmıştır. Onun eserlerinde iktidarın görüntüleri yapılara göre değişir. Ailede baba, toplumda devlet, dinde ise Tanrı’dır. Bürokrasi ise iktidara hizmet eden, onun sürekliliğini sağlayan bir mekanizmadır. Kafka, anti-otoritarist tavrı eserlerinde baba otoritesinden, kişisel otoriyete, idari ve anonim otoriteden iktidarın büyüyen, evrenselleşen ve soyut haline kadar derin bir şekilde yansıtır. Kafka’nın metinlerinde despotik ve sınırsız bir iktidarın binlerce tezahürüne karşı hem eleştirel hem ironik hem de kaygı verici bir tepkidir (Bkz. Löwy, 2008: 43-44).

Kafka'nın eserlerinde bu sorunlar geniş şekilde irdelenir. 1926'da yayımlanan Şato romanı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bağımsız modern devletlere ayrışmasından sonra kaleme alınır. Kafka, bu eserde feodal iktidarın modern iktidara evrilmiş halini irdeler. Bir şato ve bürokratlar tarafından yönetilen bir köye giden K. kadastrocu olarak görevlendirdiğini söyler. Ancak bürokratik sorunlar yaşar. Dava adli romanda ise, korku çağı diye adlandırılan bu çağın insan ilişkilerini etkilediği ve insanlar arsında iletişim dilinin yoksunluğu vurgulanır. Romanda, korku insanoğlunun yaşamını kuşatmıştır. K. üzerinden suç, ceza, yargı kavramları irdelenir. K. bilmediği bir suçtan yargılanır. Ancak suça dair hiçbir bilgi verilmez. Sürekli sürüncemede bırakılan dava K.'da kendi kendine suçu kabul etme hissi uyandırır. Romanda modern çağda bürokrasinin bireyler üzerindeki otoritesi korku yoluyla işlevsel hale gelir. *Amerika* adlı eserde, Karl Rossmann ailesi tarafından reddedildiği için Amerika'ya amcasının yanına gider. Bir süre sonra amcası tarafından da reddedilir. Asansörcü olduğu otelde, bilinmeyen güçler tarafından otel yönetilir. Güçlü yöneticiler karşısında kendini güçsüz hisseder. Kafka, romanda Amerika'yı kapitalist bir ülke örneği olarak işler. Kahraman üzerinden de bireyin güçler karşısındaki çaresizliği işlenir. Kafka eserlerinde bireyin iktidar ve bürokrasi karşısındaki ezilmişliğini edebi bir dille anlatır.

Türk edebiyatında Tezer Özlü Kafkaesk bir etkiyle eserlerinde bireyin iktidar ve bürokrasi karşısındaki ezilmişliğini kaleme alır. Özlü'nün toplum içinde kendi arayışının özü, bireyin arayışıdır. Bu bağlamda Kafka etkisi kendini hissettirir. Özlü, Kafka'nın kendini arayışın, tüm insan örgütü içinde bireyin kendi arayışın kaynağı olduğunu belirtir. Yeryüzüne dayanabilmek için yazdığını ve ona direnme gücü verenin Kafka olduğunu söyler. Onun için Kafka'nın önemi; geleceği, önceden haber vermesidir. Özellikle de ulusun içinde yittiği bürokrasinin öldürücülüğünü alaylı ve akıllıca anlatmasıdır (Özlü, 2017: 31).

Özlü, *Çocukluğun Soğuk Geceleri* romanında yazar olarak yaşadığı ülkenin sorunlarına edebi bir duyarlılıkla değinir. Yaşadığı dönemde modernizmin yoğun olması, 50 kuşağının varoluşçu tavrı, ülkede yaşanan siyasi ve sosyal olaylar, Özlü'nün bireyi odak noktası olarak seçmesine neden olur. Özlü, eserlerinde bireyin özgürleşmesini ve kendini gerçekleştirmesini düşler. Ancak ona göre birey, iktidar ve toplumun kurallarıyla kuşatılmıştır: *Kalanlar*'da iktidara karşıtlığını: "İktidardaki egemen sınıf ve benim toplumumdaki düzen her gün sayısız kez benim ve benim gibileri vazgeçmeye ve bizi kendisi gibi olmaya zorladı. Ben bir keresinde aklımı yitirdim..." (Özlü, 2017: 31) sözleriyle dile getirir. Özlü, kendi yaşam bunalımını, geçirdiği depresyonları bu iktidarın baskınlığına yorar. Eserlerinde izlekler yoluyla haykırır. *Çocukluğun Soğuk Geceleri* romanında iktidar ve iktidara bağlı kurumların bürokrasi yoluyla bireyler üzerindeki baskısına değinir. Romanda iktidar toplumda devlet, evde baba, okulda öğretmen, hastane de doktordur. Özlü'nün romandaki iktidar ve bürokrasi görüntüsü Kafka'nın iktidar ve bürokrasi düşüncesiyle benzerdir. İki yazarda da temel sorunsallar edebi eserlerde aynı düşünceyle ele alınır. Kafka, *Babama Mektup* ve *Büyük Gürültü* adlı eserlerinde babasının otoriter tavrı karşısında korkularını, ezik ve yenik duruşunu anlatmaya çalışır. Özlü de *Çocukluğun Soğuk Geceleri* romanında babanın otoriter duruşunu anlatır. Romanda anlatıcı-yazar çocukluktan beri babasıyla yabancılaşma yaşar. Bunun başlıca nedeni babanın evdeki otoriter tavrıdır. Her iki yazarda iktidarı ilk görüntüsü evde babayken iktidar, özelden genele bir tutumla işlenir. Babayla yaşanan yabancılaşma, bir süre sonra toplumsal yabancılaşmayı doğurur.

"Ev" bölümünde, beden eğitimi öğretmeni olan baba çocukları sabah düdüğüyle uyandırır. Anlatıcı-yazarın "babamın bu evle askerlik arasında ne gibi bir bağlantı kurabileceğini düşünüyorum..." demesi evin katı kurallarını gösterir. Cumhuriyet döneminin idealist öğretmeni,

benimsediği ideolojinin bağlılığıyla evde baba-öğretmen rollerini karıştırır. Çocuklar üzerinde otoriter bir tavır sergiler. Onlara milli bayramlarda İstiklal Marşı okutur, evin duvarlarına kurallar listesi asar, Atatürk köşesi oluşturur. Babanın bu tavrı iyi bir vatanperver olmasıyla alakalıdır. “Konuklar hep aynı. Okul. Görev. Başarı. Yönetici ile çekişmeler...” (Özlu, 2016: 7). Baba romanda iktidarın evdeki yansıması olduğu gibi iktidarın kurallarının da uygulayıcısıdır.

“Okul ve Okul Yolu” bölümde anlatıcı-yazar, rahibeler ile papazların dinsel ayinlerini Ortaçağ gericiliğiyle niteler. Özlu’nun bu tavrı Kafka’nın dine olan bakışını hatırlatır. Kafka’da okul yıllarında din dersleri yerine felsefe derslerini seçer. *Milena’ya Mektuplar*’da okul yolunu anlatan Kafka, her sabah aşçı kadının zoruyla okula gittiğini anlatır. En çok korktuğu şeyin okula geç kalmak olduğunu söyler (Kafka, 2017: 59). Çocukluğun Soğuk Geceleri’nde ise; okulda, öğrenciler; giyim, düşünce, dini inanç ve dil olarak öğretmenler tarafından baskılanır. Şişman rahibenin kapıda giysileri denetlemesi, soruları cevaplamaması, askeri bir komutan gibi başıyla komut vermesi vb. birçok davranış okul ve öğretmenin, iktidar ve kurum gerçeğini ortaya koyar (Özlu, 2016: 17- 19).

“Leo Ferre’nin Konseri” adlı bölümde de bir önceki bölümde yer alan okul- öğretmen-öğrenci temelli uygulanan baskı ve otorite, bu bölümde yerini hastane- hasta- doktor ilişkisine bırakır. Yazar, bilinçli bir tutumla anlatıcı-yazar üzerinden hastane ve çalışanlarının otoriter gücünü gözler önüne serer. Doktor ve hademelerin hastalara uyguladığı şiddet, bireyin kurum ve kurallar arasındaki ezilmişliğini, boyun büküşünü somutlaştırır. Kafka’nın eserlerinde de bürokrasi ve iktidarın görünümü “güçlünün karşısında güçsüzlük” olarak yansıtır. Bu anlamda Özlu’nun eserinde de iktidarın gücü bireyi itaat altına alır. Hastanede, hemşire, doktor ve hademelerin hastalara uyguladıkları fiziki şiddet ve tacize karşı hastaların sessiz kalması, iktidar ve gücün, devlet kurumlarındaki uygulamasıyla ilişkilendirilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Foucault’un iktidarın her yerde olabileceği fikri bunu desteklemektedir. Ayrıca anlatıcı-yazarın hastaneyi demir parmaklıklarla kapanmış küçük hücre pencereleri ve sessizliği Ortaçağa varan bir Fransız yapısına benzetmesi, Foucault’nun Fransa’daki genel hastane düşüncesine¹ bir göndermedir. Anlatıcı-yazarın romanda “beş yıldır yaşadığım acıları *Guguk Kuşu*² filminde görüyorum” (A.g.e., s.37). demesi, kurumların birey üzerinde uyguladığı gücü gösterir.

4. BAŞKALDIRI VE KAÇIŞ

Kafka’nın eserlerindeki Kafkaesk atmosferde, yaşanan bireysel ve toplumsal sorunlarla karşı karşıya kalan bireylerin pasif, umursamaz, kabullenici tavrı grotesk bir başkaldırı olarak okunabilir. Yazarın metinlerde bireyin uğradığı haksızlıklara ironik bir üslup ve pasif bir duruşla cevap vermesi, metinsel atmosferde olanları eleştirmesindedir. Kafka’nın eserlerinde kaçış toplumdaki soyutlanma, toplumun dışında olma ve edebiyata sığınma olarak belirlenebilir.

- 1 **Genel Hastane:** 1656 yılında Paris’te genel hastane diye bir kurum kurulmuş ve Paris’in üç yüz binlik nüfusundan altı bini burada gözetim altına alınmıştır. Foucault, bu kurumun tıpla ve tedaviyle alakalı olmadığını söyler. Bu kurum Fransa’da o dönemde örgütlenmekte olan monarşi ve burjuva düzenin bir parçasıdır (Michel Foucault, *Büyük Kapatılma* (Çev: Işık Erdülen- Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, s.106).
- 2 **Guguk Kuşu:** 1975’te yayımlanan Milos Forman’ın yönetmenliğini yaptığı film 1962’de Ken Kesey tarafından yazılan aynı adlı romandan uyarlanmıştır. Filmde başkarakter Randle Patrick McMurphy 35 yaşındadır. Önce orduda yer alan karakter ordu düzenine karşı çıkmasıyla ordudan kovulur. Daha sonra kavga, kumar ve sarhoşluk gibi suçlardan tutuklanıp tutsak edilir. Toplumdaki kurallara uymadığı gerekçesiyle ıslahevinden mahkeme kararıyla akıl hastanesine kapatılması uygun görülür. Karaktere başta eğlenceli gelen hastane hayatı daha sonra sıkıcı gelmeye başlar. Hastanede hemşire Ratched hastalar üzerinde otoriter bir tavır gösterir. McMurphy filmde ona ve hastane düzenine karşı çıkarak, arkadaşlarını buradan kurtarma çabasına girer (Ömerci, Ozan. *Popüler Kültür*. Ankara: Elips Kitap, 2008).

“Kafka’nın günceleri ve mektupları yakınmalarla, kendine yönelik acımlarla, zayıflığın kendine acı çektirme pahasına açığa vurulmasıyla doludur; ama bütün bu yakınmaların ardında bir yaşam dolusu kahramanlık, vurgulanan yetersizliğin ardında ise yıkıntılar sanat yapıtına kaynaklık etsin diye, kendini yıkıma götürmüş bir insanın büyüklüğü gizlidir” (Fischer, 1998: 19). Kafka yaşamında çektiği bütün sıkıntılara metinlerinde cevap verir. Toplumdan kaçışı metne sığınışıyla doğru orantılıdır

Fischer’ göre, Kafka temel yaşantısında babasıyla uyumsuzdur. Babasının dünyasına başkaldırır; ancak bu tutumu, bir suç, bir uyum yeteneksizliği, o dünyaya girecek güçten yoksun olduğu düşündüğü için kendini dışlanmış hissederek. Bu küçük burjuvaya özgü bir başkaldırıdır. Dava da Josef K. gizli bir makamın memurlarınca tutuklandığında buna karşı çıkar. Bu işin arkasındaki gizli örgütte de karşı çıkmış olur. Başkaldıran küçük burjuva kesin bir yargıya varmaz; karşı çıkışı sonuçsuz kalır, gizliden gizliye kendini suçlu hissederek, kesin kararı o değil gizli mahkeme verir. Yalnızca başkaldırmakla yetinen, ama bir suçluluk bilinciyle düzeni tanıyan küçük burjuva, bütünün, bu nesnelleşmiş olgunun bir parçasıdır. Şato romanındaki K. ise artık başkaldırmaz. Tek amacı dışlanmamak ve şatodaki topluluğa girmektir (Fischer, 1988: 56-58).

Dönüşüm romanında ailesini geçindirmekle yükümlü olan Gregor Samsa, pazarlamacı olduğu iş yerinde de müdürünü memnun etmekle yükümlüdür. Sürekli çalışmasına rağmen ne babasını ve işyerindeki müdürünü memnun edemez. Samsa, bir gün uyandığında bir böceğe dönüşmüştür. Normalleşmeyi beklerken, sesinin de çıkmadığını fark eder. Böcekleşmesine rağmen insanı sorumluluklarını sürekli hatırlar. Ailesi önce ona karşı acıma duygusu beslese de ileriki zamanda onlardan farklı olan bu yaratıktan kurtulmak ister. Her gün bu acılar içinde normale dönme ümidi taşıyan Samsa ailesi tarafından ölüme terk edilir (Kafka, 2019: 1-104). Yazar, bireyin toplum arasında nesnelleşmesini, belli kurallar dâhilinde bir yaşam sürmesini eleştirir. Ancak eleştirisi açık bir eleştiri değildir. Samsa’nın böcekleşmesi, rutinleşen hayatın dışına çıkması, topluma aykırı bir hal alması grotesk bir başkaldırı olarak okunabilir. Kafka romanda eleştirilemez toplumsal kurallara boyun eğmediğini gösterir.

Yasemin Şengör, *Dönüşüm* romanını köle-efendi ilişkisi düzeyinde akıldışı otoriteye karşı bir itiraz, eşitsizliğin mülkiyet temellerinde yükseldiği bir dünya düzenine başkaldırı olarak yorumlar. Kafka, pazarlamacı Gregor Samsa üzerinden kimliği yok sayılan bireyi dönüştürerek, toplum içinde giydirilmiş kimliğinden uzaklaştırılıp, saf ve çıplak doğasıyla insanların içindeki yerini aramıştır. Kafka bireyin özgürleşmesinde çözüm olarak itaatsizliği seçmiştir. Romanın sonunda itaatsizliğin bedelini ölümlerle öder (Şengör, 2017: 49-52). Çağımızda tek akım ve teoriye bağlanamayan Kafka’nın kaçış ve başkaldırışı temaları da farklı boyutlarla okunabilir.

Tezer Özlü’nün eserlerinde yer edinen başkaldırı ve kaçış *Çocukluğun Soğuk Geceleri* romanında belirgin bir şekildedir. Kafka’nın eserlerinde öne çıkan başkaldırı; iktidara, babaya, toplumun kurallarına, iktidarın kurumları ve sistemin bütününe örtük bir başkaldırı şeklinde yer alır. Bu anlamda Özlü’nün romanında da aynı olgulara karşı başkaldırdığı görülür. Ancak Özlü’nün başkaldırısı örtük bir başkaldırı olmadığı gibi bir haykırış, hatta kimi zaman ölüm ve intihara sürükleniş olarak okunabilir. Her iki yazarda da kaçış metne sığınma, metin yoluyla arınma ve toplumsal baskılanmanın kusmuğu olarak okunabilir. Özlü’de kaçış ve başkaldırı metinde örtük değildir. Eserlerinde sürekli gitme istenci, farklı ülkeleri gezmesi ve sürekli yollarda olması onun kaçışının somut örneğidir. Türk edebiyatında edebi eserlerde, farklı ülkelere gitme, hayali dünyalar kurma ve gitme istenci sanatçıların uyuşmadıkları toplumdan metne sığınarak bir kaçış yolu aradığını gösterir. Özlü’de Kafka gibi bireysel ve toplumsal yabancılaşma çektiği için yazına sığınır. (Özlü, 2018: 9). Özlü de toplumsal ve bireysel sorunların çözümünü yazın da

arar. “Vardığım çıkış yolu yalnız ve yalnız edebiyat... Sözcükler, dünyayı sözcüklere çevirerek algılamak” (Erbil, 2015: 33). Her iki yazarın çözüm yolu olarak edebiyatı seçer.

Çocukluğun Soğuk Geceleri romanında anlatıcı-yazar “Ev” bölümünde baba ve ev kurallarına karşı uyumsuzluk içerisindedir. Onun eve ve babaya karşı çıkışı, bireysel olarak algılansa da toplumsal bir tavidir. Ev toplumun kurallarıyla şekillendiği için onun bir minyatürüdür. Özlü’nün anlatıcı-yazar kimliğiyle başkaldırdığı ve kaçmak istediği iktidar, düzen, kurallardır. Romanda “Ölü gövdem için güzel görünmesi için gün boyu hazırlık yapıyorum. Sanki güzel bir ölü gövdeyle öç almak istediğim insanlar var. Karşı çıkmak istediğim evler, koltuklar, halılar, müzikler, öğretmenler var. Karşı çıkmak istediğim kurallar var. Bir haykırış! Küçük dünyanız sizin olsun. Bir haykırış! Sessizce yatağa dönüyorum. Ölümü ve yokluğu uzun süre düşünmeye zaman kalmıyor” (A.g.e., s.12). Özlü’nün anlatıcısı muhalif bir tavırla düzene başkaldırırken Kafka’nın anlatıcıları örtük bir başkaldırı sergiler. Romanda anlatıcı ev, okul, düzen, toplum, iktidar gibi olgulara başkaldırdığı gibi bunlardan kaçmak ister. Onun kaçış alanı, sokaklar, kentler olarak görünürken zaman zaman evlilik, ölüm ve intihara da dönüşür. Özlü, anlatıcısı üzerinden bir aydın başkaldırısı gösterir. Gerçek yaşantısında yaşadığı siyasi, sosyal, toplumsal sorunlara karşı muhalif bir tavır sergiler. Bu yönüyle Kafka’nın eserlerinde Kafkaesk atmosferde başkaldırdığı olgularla benzerlik gösterir. Her iki yazar da yaşadığı çağa yabancılaştığı için edebiyata sığınır ve aynı olgulara farklı bir başkaldırı gösterirler.

SONUÇ

Edebi karşılaştırmada ulus dışı yazarlarla ulusal yazarlar karşılaştırılabilir. Karşılaştırmalı edebiyat bilminde yapılan bu tür çalışmalar edebiyat ve sanatta zengin bir bakış açısı kazandırır. İki edebiyatın, iki yazarın benzerlikler açısından karşılaştırılması yaşanan toplumsal sorunların evrenselliğini gösterir. Franz Kafka birçok edebiyatta farklı biçimde ele alınır. Türk edebiyatında da Kafka’ya özgü Kafkaesk terimiyle karşılaştırdığımız Tezer Özlü’nün yoğun bir şekilde Kafka’dan etkilendiği görülmektedir. Yaşadıkları toplum, dil, din farklı olsa da her iki yazarın modernizmle beraber değişen yaşam standartlarının doğurduğu sorunlara edebiyat yoluyla muhalefet ettikleri görülmektedir. Her iki yazar da varoluşçu bir tavırla modern bireyin nesneleşmesini eleştirerek, bireyin kendini arayışını konu edinirler.

Kafka’nın Kafkaesk atmosferi bağlamında Özlü’nün *Çocukluğun Soğuk Geceleri* romanı; yabancılaşma, bürokrasi, iktidar, başkaldırı ve kaçış sorunsalları çerçevesinde incelenirken, Kafka ve Özlü’nün yaşam standartları toplumsal ve bireysel anlamda benzerlik gösterir. Bireysel olarak; ana dillerine yabancı oluşları, yaşadıkları hastalıklar, duygusal ilişkiler, aile yaşantısı, babaya duydukları his; toplumsal olarak siyasi bir buhrandan geçmeleri dine karşı olumsuz bakışları, yaşadıkları çağda modernizmin etkisi, kapitalizmin ortaya çıkması, modern iktidar biçimleri, yaşanan savaşlar sonrasında ortaya çıkan varoluşçuluk akımı vb. durumlar her iki yazarın benzer bir edebi benzerlik göstermesine neden olur. Her iki yazarda yaşadıkları çağdan etkilenecek eserlerinde yabancılaşma, başkaldırı, iktidarın baskısı altında ezilen bireyi konu edinir.

KAYNAKÇA

- Arak, Hüseyin (2009). "Karşılaştırmalı Edebiyatın Türkiye'deki Öcülere: Leo Spitzer- Erich Auerbach." *Littera Edebiyat Yazıları*. (25): 243-252.
- Aykanat, Timuçin (2012). "Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Karşılaştırmalı Bir Metin Tahlili Örneği." *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. (3): 409-420.
- Baş, Selma (2018). *Ferit Edgü'nün Eserlerinde Kafkaesk Dünya*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Bayram, Yavuz (2004). "Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Bir Uygulama." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 16 (Güz): 69-93.
- Belge, Murat (2009). *Sanat ve Edebiyat Yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Childs, Peter ve Roger Fowler (1989). *The Routledge Dictionary of Literary Terms*. New York: Routledge.
- Ecevit, Yıldız (1989). *Oğuz Atay'da Aydın Olgusu*. İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Ecevit, Yıldız (1992). *Kurmaca Bir Dünyadan*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Emily, Troscianko (2010). "Kafkaesque Worlds in Real Time." *Langugae and Literature*. 19 (2): 151-171.
- Emrich, Wilhelm (1965). "Kafka'nın Hayatı." (Çev. Ahmet Cemal) *Yeni Dergi* Ağustos (11): 74-80
- Enginün, İnci (2017). *Mukayeseli Edebiyat*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erbil, Leyla (Haz.). (2015). *Tezer Özlü'den Leyla Erbil'e Mektuplar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fischer, Ernest (1998). *Kafka*. (Çev. Ahmet Cemal). İstanbul: Kavram Yayınları.
- Foucault, Michel (2015). *İktidarın Gözü*. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Garaudy, Roger (1991). *Picasso, Saint-John, Kafka*. (Çev. Mehmet H. Doğan). İstanbul: Payel Yayınları.
- Kafka, Franz (2014). *Açlık Sanatçısı*. İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları.
- Kafka, Franz (2014). *Babama Mektup*. (Çev. Cemal Ener). İstanbul: Can Yayınları.
- Kafka, Franz (2017). *Milena'ya Mektuplar*. (Çev. Esen Tezel). İstanbul: Can Yayınları.
- Kafka, Franz (2019). *Dönüşüm*. (Çev. Ahmet Cemal). İstanbul: Can Yayınları.
- Kefeli, Emel (2000). **Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri**. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kundera, Milan (2012). **Roman Sanatı**. (Çev. Aysel Bora). İstanbul: Can Yayınları.
- Löwy, Michael (2008). **Franz Kafka Boyun Eğmeyen Hayalperest**. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Versus Yayınları.
- Mayer, Hans (1965). "Kafka Tartışmalarının Durumu". (Çev. Ahmet Cemal) *Yeni Dergi*. 11 (Ağustos): 80-87.
- Meriç, Cemil (1994). **Bir Dünyanın Eşiğinde**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nurdan Gürbilek (2016). "Memur Çocukları, Ev Ödevleri, Pazar Öğleden Sonraları". *Ev Ödevi*. İstanbul: Metis Yayınları: s. 61-75.
- Nuri, Çiçek (2015). "Franz Kafka'nın Eserlerinde Yabancılaşma". *Beitülhikme: An International Journal of Philosophy*. 5: 142-162.
- Ozankaya, Özer (1975). *Toplumbilim Terimler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özlü, Tezer (2016). *Çocukluğun Soğuk Geceleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özlü, Tezer (2017). *Kalanlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özlü, Tezer (2018). "Kafka ile Yaşamak". *Yeryüzüne Dayanabilmek İçin*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. S.12-14.
- Özlü, Tezer (2018). *Yeryüzüne Dayanabilmek İçin*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Robertson, Ritchie (2007). *Kafka*. (Çev. Elif Böke). Ankara: Dost Kitabevi.
- Rousseau, Jean Jacques ve Claude Pichois (1994). *Karşılaştırmalı Edebiyat*. (Çev. Mehmet Yazgan). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sakallı, Cemal (2006). *Karşılaştırmalı Yazınbilim ve Yazınsalarasılık/ Sanatlararsılık Üzerine*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Şengör, Yasemin (2017). "Küçük Bir Öyküden Çıkan Dev: Gregor Samsa." *Roman Kahramanları*. 30 (Nisan/Haziran): 49-52.
- Tuğcu, Tuncar (2002). *Yabancılaşma Problemi*. Ankara: Alesta Yayınevi.
- Wagenbach, Klaus (1984). *Kafka*. (Çev. Necmi Zekâ). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Walser, Martin (1984). "Günümüz Gerçekliği ve Kafka". (Çev. Tezer Özlü Kırıl). *Yazko Çevri Kafka Özel Sayısı*. 39/40 (Ocak- Şubat): 198-199.

EĞİTİM HAKKINI YENİDEN TANIMLAMAK

Nurettin BELTEKİN

Dr. Öğr. Üyesi , Mardin Artuklu Üniversitesi, nbeltekin@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0001-6121-2849

Ufuk ÇETE

Mardin Artuklu Üniversitesi, ufukcete@hotmail.com,
ORCID ID: 0000-0003-3992-1360

Makale Gönderim Tarihi

20/08/2019

Makale Kabul Tarihi

26/11/2019

ÖZ

Bu çalışmanın amacı hak kavramının tarihsel bir inşa boyutu olduğundan hareketle eğitim hakkının sürekli bir inşa hali olduğunu göstermektir. Çalışmada fenomenoloji yaklaşımını esas almıştır. Bir veri toplama aracı ile eğitim aktörlerinin eğitim hakkına müdahil olma stratejilerini belirlemek için aday öğretmenlerin eğitim hakkı ihlallerine ilişkin düşünceleri toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Aday öğretmenlerin en fazla belirttiği ihlaller *kız çocuklarının okula gönderilmemesi, çatışma, anadilinde eğitim alamamak, maddi yetersizlik/yoksulluk, eğitim harcamaları, kılık-kıyafet yasakları, çocuk işçiler, eşit olmayan eğitim koşulları, doğu-batı okulların nitelik farkı, çocuk yaşta evlilik, okula ulaşım ve engelli çocuklar* şeklinde olmuştur. Aday öğretmenler daha çok toplumsal ve siyasi talebe dönüşmüş sorunları eğitim hakkı ihlali olarak tanımlamışlardır. Bu şekilde toplumsal ve siyasi talepleri eğitim hakkı içine alarak toplumsal ve siyasi taleplerini teminat altına almaya çalışmaktadırlar. Aday öğretmenlerin bu stratejileri eğitimin hakkının tanımlanmış ve bitmiş bir metin olmadığını aksine sürekli bir inşa ve tanımlanma sürecinde olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Aktörleri, Strateji, Eğitim Hakkı, Yeniden Tanımlama

Redefining The Right To Education

ABSTRACT

The aim of this study is to show that the right to education is a continuous construction since the concept of rights is a historical construction dimension. The study is based on the phenomenology approach. In order to determine the strategies of education actors to be involved in the right to education, a data collection tool has been used to collect the opinions of prospective teachers about violations of the right to education. The data obtained has been analyzed by content analysis method. The most frequent violations indicated by prospective teachers are girls not being sent to school, war, lack of education in their mother tongue, financial inadequacy / poverty, education expenditures, costume-clothing bans, child workers, unequal education

conditions, quality difference of east-west schools, child marriage, transportation to school and children with disabilities. The prospective teachers defined the problems that have turned into social and political demand as a violation of the right to education. In this way, they try to secure their social and political demands by including the social and political demands to the right to education. These strategies of prospective teachers show that the right to education is not a defined and finished text but rather a continuous process of construction and definition.

Keywords: Right to Education, Education Actors, Strategy, Redefining

GİRİŞ

İnsan hakları, insanın insan olduğu için sahip olduğu haklar olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile insanın değişken sosyal koşullardan ve yeteneklerden bağımsız olarak sadece insan olarak sahip olduğu haklardır (Shestack, 2006). Kuçurardı (1998) bu hakların insanın değeri ile ilişkili olduğunu ileri sürer. İnsan değerli bir varlık olarak bazı haklara sahiptir. Kuruçardı insanın değerini felsefi antropoloji ile tanımlamakta ve insanın diğer türlerden farklı olarak, üretim ve eserlerine dikkat çekmektedir. Burada insanın değeri üretiminden kaynaklanmaktadır. İnsan haklarına değer temelli bir açıklama da dinlerden gelmektedir. Çünkü dinler insanı yaratılmışların en şerefli, Tanrının yeryüzündeki halifesi şeklinde tanımlamaktadırlar. Shestack (2006) dinlerin devlet hukukundan daha üstün bir hukukun varlığına zemin hazırladığını ifade eder. Çünkü dinler her şeyden önce devletten de büyük bir Tanrı'ya bağlılığa çağırırlar. Buna karşın insan haklarının her ne kadar doğuştan gelen haklar olsa da tarihsel mücadelelerin sonucu yeniden belirlendiği, tanımlandığı, kısıtlandığı ve genişletildiğini ileri süren görüşler de bulunmaktadır. Onlara göre hak doğuştan gelen tanımlanmış ve bitmiş bir süreç değil, mücadeleler sonucu üretilmiş bir değerdir (Özsoy, 2004: 59).

İnsan haklarına ilişkin söz konusu görüşler ve mücadeleler insan haklarını İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi olarak evrensel bir düzlemde bir hukuk metnine dönüştürmüştür. Söz konusu beyanname insana ilişkin birçok temel hakka yer vermektedir. İnsan hakları içinde eğitim hakkının temel bir hak olarak evrensel kabul görmesi eğitimin insan kişiliğinin tüm yönleriyle gelişmesinde çok önemli bir faktör olması, insanların kendilerini gerçekleştirmeleri ve özgürleştirmeleriyle doğrudan ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır.

Tarihsel olarak politik bir inşa olan eğitim (Beltekin, 2014) üzerinde, farklı toplumsal kesimler mücadele etmekte ve kendi talepleri doğrultusunda şekillendirmeye çalışmaktadırlar. Bourdieu'nun (2007) belirttiği gibi eğitim farklı oyuncuların/aktörlerin çeşitli stratejilerle daha fazla kazanç sağlamak için mücadele ettikleri bir alandır. Kuşkusuz her aktör farklı eğitim tahayyüllerine sahip olduğundan ideal eğitimleri de farklıdır. Bu bağlamda eğitim hakkı da aktörlerin üzerinde mücadele ettiği bir alan olarak değerlendirilebilir.

Eğitim hakkı bir insan hakkı olarak birçok ulusal ve uluslararası belge tarafından teminat altına alınmıştır. Eğitim hakkının hukuki literatürde kendine yer bulması, bireye ve devlete bir takım sorumluluklar yüklemesi uzun ve sıkıntılı bir mücadele sürecinden sonra kabul edilmiştir. Eğitim tarihsel olarak etnik, dinsel, ırksal ve biyolojik açılardan toplumun avantajlı kesimlerine ait bir "hak" olmuştur. Sözelimi Amerika'da siyahların her tür ve düzeyde açık bir şekilde eğitim hakkına sahip olması 1954'den sonra gerçekleşmiştir (Ashenfelter, Collins, William J., 2006). Buna karşın 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyanamesinde, eğitim hakkı cinsiyet, ırk, etnik yapı ve ulus gibi ayrımları gözetmeksizin her bireyin hakkı olduğu açıklanmıştır. Eğitim hakkı pek çok uluslararası bildiri ve beyanmelerde diğer insan haklarının önkoşulu olarak yer almaktadır.

Buna karşın her devlet söz konusu evrensel ilkeleri kendi iç hukukuna uyarlamaktadır. Devletlerin iç hukuka uyarlama süreçleri aynı zamanda evrensel ilkelerin sınırlandırılması ve doğal olarak yeniden tanımlanmasına neden olmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti eğitim hakkına ilişkin uluslararası metinleri imzalamış olmasına karşın bu hak 1982 anayasasında yer alan genel ve özel hükümler tarafından sınırlandırılmıştır. Sözgelimi T.C. Anayasanın 42. Maddesine göre “Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda, Türkçeden başka hiçbir dil okutulamaz ve öğretilmez, temel hak ve özgürlükler kötüye kullanılmaz.” gibi anayasal hükümler eğitimi içerik, dil ve özgürlükler konusunda yeniden tanımlayarak birçok grubun “eğitim hakkı”ndan yararlanmasını sınırlamıştır.

İsveç, Norveç, Finlandiya gibi ülkelerde ise eğitim hakkını sınırlama yerine küçük toplulukların bile kendi din, dil gibi toplumsal kimlik bileşenlerini içeren eğitim olanaklarına sahip olacak şekilde iç hukuka uyarlanmıştır (Aydın, 2013.) Aydın’ın aktardığına göre İsveç, çoğunluğu (%90,8) oluşturan İsveç halkının haricinde Finli, İskandinav Halkları gibi farklı etnik köken ve dilden azınlıkların ve göçmenlerin yaşadığı bir ülkedir. İsveç’in resmi dil İsveççe fakat bazı bölgelerde azınlık dilleri olan Fince, Sami dili, Romence, Yidişçe ve Meankieli dili de yasal olarak tanınmaktadır. İsveç’te çokkültürlü ve ikidilli eğitim, göçmen halkın hak talebinde bulunmasıyla gündeme gelmiş ve bundan azınlık halkları da faydalanmıştır.

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi eğitim hakkı açık bir şekilde bazı belgelerle teminat altına alınmış olmakla birlikte eğitim hakkının ne olduğu ve neleri kapsadığı tartışması devam etmektedir. Bu tartışmalar eğitimin aslında kimlerin “hakkı” olduğu yönündeki tarihsel mücadelenin örtük bir şekilde devam ettiğini göstermektedir. Eğitim hakkı tartışmaları farklı toplumsal ve siyasal gruplar arasında yaşanan çatışma ve çelişkilerin yansımasıdır. Diğer bir ifade ile eğitim hakkının kapsamını belirleyen toplumsal gruplar arasında yaşanan mücadeledir. Tarafların ifade biçimi ya da dili söz konusu mücadelenin söylemsel izdüşümüdür.

Nitekim Özsoy (2004: 63), eğitim hakkına ilişkin söylemden hareketle bu mücadelenin taraflarının kendi dillerini üretmiş olduğuna dikkat çekmektedir. “Eğitime erişim hakkı” ve “Eğitim hakkına erişim” söylemleri eğitim hakkının ne olduğu ve neleri kapsamı gerektiği tartışmasına kendi söylemleri ile cevapladıklarını ileri sürmektedir. “Eğitime erişim hakkı”, öğrencilerin eğitim kurumlarına kayıt olması diğer bir ifade ile okullaşmasını eğitim hakkı için yeterli görmektedir. Buna karşın “eğitim hakkına erişim” ise bir hak olarak eğitim için gereklerine ve kazanımlarına ulaşmayı içermektedir. Diğer bir ifade ile eğitim hakkı bazı nitelikleri zorunlu olarak beraberinde getirmektedir. “Herkeseye parasız, nitelikli, kamusal eğitim”deki parasız, nitelikli ve kamusal sıfatları, hakkın kurucu öğeleridir. Bu ifade eğitimin nasıl bir hak olduğunu değil, hak olarak eğitimin taşınması gereken zorunlu öğeleri ifade etmektedir.

Eğitim hakkına ilişkin diğer bir söylem “Eğitimde fırsat eşitliği” söylemidir. Eğitim bir “fırsat ve şans” olarak nitelendirildiğinde, hak olma özelliğini önemli ölçüde yitirecektir. Çünkü “Eğitim piyangosu”, parası olmayanların amorti bile alamayacakları bir piyangoya dönüşür. Bu durum aynı zamanda eğitim için sahip olunması gereken “fırsat ve şans”tan mahrum olanların eğitim hakkından yararlanamayacakları anlamına da gelmektedir (Özsoy, 2004). Bu şekilde yani fırsat ve şansı olmayan insanlar eğitim hakkından da mahrum olacaklardır.

Farklı aktörlerin eğitim hakkının içeriğine yönelik müdahil olma çabalarından dolayı eğitim hakkının çözümlenmesinde farklı yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Sadece hukuk belgelerini esas alan yaklaşımlar söz konusu metinlerin arka planındaki mücadeleyi göz ardı etmesine neden olacaktır. Bu nedenle eğitim hakkının konuya müdahil olmak isteyen aktörler üzerinden çözümlenmesine ihtiyaç vardır. Bu bağlamda eğitim hakkının aktörlerin söylemlerin metinleri

şekillendirdiğinden yola çıkarak konuya ilişkin her türlü söylemin aktörlerin amaçları ve niyetleri bağlamında çözümlenmesi gerekmektedir. Diğer bir ifade ile “alan”ın aktörlerin mücadele alanı olduğu esas alınmalı ve aktörlerin kullandıkları metin ya da sözler söylemsel stratejiler ile çözümlenmelidir.

ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı aday öğretmenlerin eğitim hakkına ilişkin algılarından yola çıkarak eğitim hakkının aday öğretmenler tarafından nasıl tanımlandığını saptamaktır. Bu bağlamda aday öğretmenlerin ulusal ve uluslararası hukuk belgelerinde “tanımlı eğitim hakkı”na ve ülkelerin iç hukuklarına uyarlanmış şekline müdahil olma biçimlerini ve stratejilerini ortaya koymaya çalışılmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji esas almıştır. Fenomenoloji insanların bir olgu veya kavramla ilgili sahip oldukları deneyimlerinin anlamlandırılması çözümlenmesi şeklinde tanımlamaktadır (Polatcan-Kılınç, 2018). Fenomenolojik yöntem, araştırmaya konusu olan olguyu ya da kavramı insanların algılarından yola çıkarak çözümlenme imkânı verir. Bu çalışma aday öğretmenlerin eğitim hakkı ihlalini anlama biçimleri ve eğitim hakkını yeniden tanımlama çabalarını anlamak istediğinden Fenomenolojik yöntem tercih edilmiştir. Çünkü yöntem aktörlerin/öznelerin eylem, söz ve tavırlarını görme ve ortaya çıkarma fırsatı vermekte, niyetlerini deşifre etmektedir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Mardin Artuklu Üniversitesi’nde Pedagojik Formasyon eğitimi gören 233 kadın ve 168 erkek toplam 381 aday öğretmen oluşturmaktadır. Aday öğretmenler Türk Dili ve Edebiyatı (TDE), Beden Eğitimi (BE), Hasta ve Yaşlı Bakımı (HYB), Sosyoloji (S), Sanat Tarihi (ST) ve İlahiyat (İ) sınıflarından seçilmişlerdir. Bazı sınıflarda farklı bölümlerden öğrenciler de yer almaktadır. Sözgelimi Türk Dili ve Edebiyatı sınıfında az sayıda Kürt Dili ve Edebiyatı (KDE) aday öğretmenleri bulunmakta idi. Aday öğretmenler çoğunlukla yaşadıkları Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin koşulları dışında, mesleki duyarlılıklarından yararlanmak için farklı bölümlerden tercih edilmişlerdir. Çalışma grubunun bölüm ve cinsiyet ilişkin dağılımı Tablo 1’de görülmektedir:

Tablo 1: Çalışmaya katılan aday öğretmenlerin bölüm ve cinsiyet dağılımı

Bölüm	Kadın	Erkek	Toplam
Türk Dili ve Edebiyatı	23	20	43
Beden Eğitimi	5	18	23
Hasta ve Yaşlı Bakımı	86	41	127
Sosyoloji	36	20	56
Sanat Tarihi	30	24	54
İlahiyat	33	45	78
Toplam	233	168	381

Tablo 1’de görüldüğü gibi farklı bölümlerden oluşan bir çalışma grubu ile çalışılmıştır. Kadın adayların sayısı (233) erkeklerden (168) daha fazladır. Bunun önemli nedenlerinden biri Hasta ve Yaşlı Bakımı bölümünün üçte ikisinden fazlasının kadınlardan oluşmasıdır. Çalışma

grubunun yarısından fazlasını (205) Hasta ve Yaşlı Bakım ve İlahiyat bölümleri oluşturmaktadır. En az aday 23 kişi ile Beden Eğitimi ve Spor bölümündendir. Ayrıca aday öğretmenlerin büyük bir kısmı (%96) ile Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgesindedir.

Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Veri toplama aracı olarak bir yazılı görüşme formu geliştirilmiştir. Yazılı görüşme formu iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda aday öğretmenlerin bölge, bölüm ve cinsiyet gibi özelliklerini içeren kişisel bilgiler, ikinci kısımda ise eğitim hakkı ihlallerine ilişkin soru yer almaktadır. Veri toplama aracı için uzman görüşü alınmış ve gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada verilerinin çözümlenmesinde konuşma ve metinler aracılığıyla oluşan anlam ürünleri ile ilgilenen geniş kapsamlı sosyal ve kültürel araştırmalar içinde kullanılan bir araştırma yöntem olan söylem analizi (Çelik ve Ekşi, 2008: 99) kullanılmıştır. Katılımcıların sorulara verdiği cevaplarda tercih ettiği sözcüklerin anlamları, katılımcıların sosyal ve kültürel özellikleri, adayların bölümleri, cinsiyet ve verilerin toplandığı zamanda bölgenin koşulları gibi bağlamlar kullanılarak analiz edilmiştir. Sorulara verilen benzer cevaplar ortak temalar altında toplanmıştır. Görüşmelerde katılımcıların görüşlerinden doğrudan yararlanmaya çalışılmıştır. Çünkü çalışma adayların eğitim hakkının ne olması ve neleri kapsamı gerektiği konusunda "özne" olarak kabul etmektedir. Aday öğretmenlerin görüşleri aktarılırken bölüm ve cinsiyetleri ile kodlanmışlardır. Sözelimi Beden Eğitimi bölümünden kadın aday BE1K, aynı bölümden erkek ise BE2E olarak kodlanmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

2015-2016 Eğitim-Öğretim Yılında Mardin Artuklu Üniversitesi'nde Pedagojik Formasyon alan öğrencilerin eğitim hakkına ilişkin düşünceleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Aday Öğretmenlerin Saptadığı Eğitim Hakkı İhlalleri

No	Eğitim hakkı ihlalleri	Frekans
1	Kız çocuklarının okula gönderilmemesi	139
2	Çatışma	97
3	Anadilinde eğitim alamamak	77
4	Maddi yetersizlik/Yoksulluk	57
5	Eğitim harcamaları	53
6	Kılık-kıyafet yasakları	45
7	Çocuk işçiler	47
8	Eşit olmayan eğitim koşulları	39
9	Doğu-Batı okulların nitelik farkı	36
10	Çocuk yaşta evlilik	34
11	Engelli çocuklar	32
12	Okula ulaşım	29

Tablo 2'de görüldüğü gibi eğitim hakkın ihlalleri en yüksek frekans (139) ile Kız çocuklarının okula gönderilmemesi şeklinde beliren cinsiyet ayrımı ayrımcılık ile görülürken onu çatışma, anadilinde eğitim alamamak, yoksulluk ve yüksek eğitim harcamaları izlemektedir.

En az görülen ihlaller ise engelli çocuklar ve okula ulaşım görülmektedir. Aday öğretmenlerin çevrelerinde gördükleri ihlaller büyük ölçüde bölgeseldir. Sözelimi Türkiye'nin Batı illerinde anadilde eğitim bir eğitim hakkı ihlali olarak görülmeyebilir. Ama aday öğretmenlerin yaşadıkları bölgede nerdeyse yarım yüzyıldır devam eden çatışmalar bir eğitim hakkı ihlali olarak görülebilir. Bu nedenle söz konusu eğitim hakkı ihlallerinin aday öğretmenlerin yaşadıkları bölge ve deneyimleri bağlamında anlaşılması gerekmektedir.

Kız Çocuklarının Okula Erişim Sorunu

Türkiye'de kız çocuklarının okula erişim sorunu uzun yıllar önemli bir sorun olarak birçok kız çocuğunun okul dışında kalmasına neden olmuştur (Eğitim Reformu Girişimi, 2017; MEB, 2017). Uzun yıllardır süren kız çocuklarının okula erişim çabaları bugün önemli mesafeler kat etmiş olsa da halen sorunlar olduğu görülmektedir. Kız çocukları farklı nedenlerle okula gönderilmemekte ya da okuldan erken alınmaktadır. Aday öğretmenlerin eğitim hakkı ihlali olarak gördükleri bu konu, onların en fazla şahit oldukları konu olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca aday öğretmenlerin çoğunun kadın olması bu konudaki duyarlılıklarını göstermekte ve bir eğitim hakkı ihlali olarak tanımlanmaktadır.

Sözelimi HYB6K bu durumu “Çevremde özellikle kız çocuklarına yönelik eğitim hakkı ihlallerini sıkça görmekteyim. Ben kendim de bu ihlale maruz kalanlardan biriyim. Ortaokulu bitirince derslerimde son derece başarılı olmama rağmen babam yetiştiği kültürün ve çevrenin etkisinde kalan biri olarak beni liseye göndermek istemedi.” şeklinde ifade etmektedir. HYB12K'da bir kadın olarak “Kızların gelenek ve göreneklere bahane ederek okula gönderilmemesi eğitim hakkı ihlalidir.” şeklinde ifade etmektedir.

HYB6K ve HYB12K'nin ifade ettiği durumu erkek aday öğretmenlerin ifadelerinde görmek mümkündür. Sözelimi, S9E Kız çocuklarının okula gönderilmemesini “en büyük eğitim ihlali” saymaktadır. HYB14E VE BE15E sözkonusu ihlalin farklı nedenlerinin olduğunu ifade etmektedir. BE15E komşularında gördüğü bu ihlali nedeni olarak “baba”nın olumsuz tavrını göstermektedir.

Kız çocuklarının okula gönderilmemesi sorunu aday öğretmenlere göre en fazla eğitim hakkı ihlali olarak görülmüştür. Eğitimde kadın ve erkek arasında eşitsizlik, Türk Eğitim Sisteminin en çarpıcı olumsuz özelliklerinden biridir. Kadınların eğitim sisteminde daha düşük oranda yer almaları toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığın sadece bir yönüdür. Okulda toplumsallaşma sürecinin cinsiyetçi olması, cinsiyet ayrımı yapan öğretim programları zaten var olan ataerkil cinsiyet rollerini ve kalıp yargıları desteklemekte, güçlendirmektedir.

Çatışmalar

Çatışma olarak ifade edilen eğitim hakkı ihlali aday öğretmenlerin sokağa çıkma yasakları, çatışma nedeniyle okulların kapalı olması ve çatışmanın öğrencilerin üzerindeki travmatik etkileri gibi düşüncelerini temsil etmektedir. Aday öğretmenler adayları bu ihlali şu şekillerde ifade etmişlerdir:

Çalışmanın yapıldığı dönemde başta Cizre ve Şirnak olmak üzere bölge şehirlerinde ağır çatışmalar yaşanmakta idi. Bunun sonucu olarak birçok yerde eğitime ara verilmiş ve MEB öğretmenlere “idari izinli” sayarak hizmet içi eğitime alınacakları mesajı gönderilmişti. Aday öğretmenler okulların kapanmasını bir eğitim hakkı ihlali olarak ifade etmişlerdir. Sözelimi Hasta ve Yaşlı Bakım10E “çatışma ve yasaklardan dolayı öğrencilerin okula gidememesi, derslerinden ve sınavlarından geri kalmaları, sınavların ertelenmesi ve girilememesi sonucu

öğrencilerin mağdur olmaları”nı bir eğitim hakkı ihlali olarak değerlendirmiştir. KDE11E ise MEB’in hizmet içi için verdiği sürenin dolmasına karşın“ öğretmenlerin ilçelere geri dönmesi yönünde bir duyuru yapılmamış, okullar eğitim-öğretime hazır hale getirilmemiş, aksine okul ve yurtlara askeri yığınak yapılmıştır.” ifade ve bu durumu burada yaşayan öğrenciler açısından bir eğitim hakkı ihlali olarak görmektedir.

Tarih3K ise çatışma nedeni ile evlerinden göç etmek zorunda ailelerin “eğitim hakkı gasp edilen çocuklarının mağduriyetlerinin ne şekilde telafi edileceği üzerinde durulması gerektiğini” belirtmektedir. HYB13K ise ”Aileler yerleştikleri yeni yerlerde uyum sorunları yaşamakta, geçim sıkıntısı çekmekte ve birçok ihtiyacını karşılayamamakta. Çocuklarının eğitimi geri planlara atılmaktadır.” ifadeleri ile uyum, eğitimden geri kama gibi eğitim hakkından yararlanmayı tehdit eden durumlara dikkat çekmektedir. Benzer saptamaları HYB13K ve Edebiyat4E’nin ifadelerinde de görülmektedir. Aday öğretmenler çatışmanın okulların kapanmasına, eğitim kurumlarının zarar görmesine, göç ve benzeri sonucuna dikkat çekmektedirler.

TDE10K ise sorunun başka bir boyutuna dikkat çekmektedir. TDE10K “Doğudaki ve Batıdaki çocukların yaşanan siyasi faaliyetlerden dolayı eğitim seviyelerinin eşit tutulmamasıdır. Doğuda sokağa çıkma yasakları ile birlikte birçok öğrenci eğitim hakkından uzaklaşmakta ve eğitim görmemektedir.” ifadeleri ile Türk Eğitim Sistemini merkezi sınavlar ile bir üst eğitime öğrenci yerleştirme özelliğine dikkat çekmektedir. Ona göre farklı eğitim koşullarına sahip Doğu ve Batı bölge öğrencilerinin aynı sınavlarla değerlendirilmesi ve yerleştirilmesi bir eğitim hakkı ihlalidir.

Son yıllarda özellikle bölgede baş gösteren çatışmalar, sokağa çıkma yasakları nedeniyle eğitim hak ihlalleri de en fazla seçilen ikinci ihlal olmuştur. Bölgede devam eden sokak olayları nedeniyle kapatılan, yıkılıp yıkılan okullar binlerce öğrencinin eğitime erişimini engellemiştir.

Anadilinde Eğitim Sorunu

Türkiye’de anadili eğitim dilinden farklı çok sayıda öğrenci bulunmaktadır. Kürt, Laz, Arap, Süryani gibi birçok farklı dili konuşan öğrenci sosyal yaşamında eğitim dilinden farklı diller konuşmaktadır. TDE9K eğitim dilinin tek olması ihlaller arasında en önemlisi olarak verilebileceğini belirtmiştir. Bu nedenle “Türkiye’de sadece Türkçe konuşuluyormuş gibi diğer dilleri görmezden gelmek hak ihlalidir.” demektedir. Bununla beraber “son dönemlerde şiddetli ve zor bir süreç sonucu Türkiye’de farklı dillerde eğitim küçük adımlarla başlamasını” olumlu bulmaktadır.

TDE6E de anadilde eğitim olmaması da eğitim hakkı ihlali olarak görmektedir. Bunu “Türkiye’nin doğu bölgesindeki insanlar anadilleriyle değil de resmi dille eğitim gördükleri için resmi dili öğreninceye kadar diğer arkadaşlarından geri kalabilmektedirler.” argümanı ile desteklemektedir. HYB13E ise anadilde eğitim olmamasının başka bir boyutuna dikkat çekmektedir. Ona göre “Bizim bölgemizde yaşanan anadil problemi çocukların erken yaşta fırsat eşitliğini ortadan kaldırıp çocukların travma yaşamalarına sebep olmaktadır.”

Anadili hakim topluluğun egemen dilinden farklı olan çocukların ve yetişkinlerin eğitim hakkından yararlanmaları, onların birinci anadilinde eğitim görme haklarının sağlanması ile doğrudan ilişkilidir. Anadilinde ya da çocuğun ilk dilinde kazanılan bilişsel ve akademik temel, ikinci dilin de iyi düzeyde öğrenilebilmesi için gereklidir. Öğrendikleri ilk dili yeterince geliştirememiş kişiler ikinci dillerini de iyi düzeyde öğrenmekte ciddi zorluklar yaşamakta ve bu durum uzun vadede iki dilde birden eksikli olmaya yol açmaktadır (Skutnabb Kangas, 1984). Bölgede yapılan birçok çalışmada buna ilişkin saptanan sonuçlar (Beltekin, 2014) aday öğretmenleri desteklemektedir.

Maddi Yetersizlik/Yoksulluk

Türkiye’de eğitim 1980 sonra bir sektörleşme sürecine girmiştir. Özel okullardan kırtasiye giderlerine kadar birçok eğitim harcaması oluşmuştur. Bu durum ailelerin ekonomik düzeyine göre bir eğitim harcamasına katılmasını da beraberinde getirmiştir. Kuşkusuz söz konusu ailelerin ekonomik gücü ile satın aldıkları eğitimin niteliği arasında güçlü bir ilişki oluşmuştur. Bu durum öğrencilerin aldığı eğitimin niteliğine de yansımaktadır.

Öğretmen adayları bu durumu bir eğitim hakkı ihlali olarak değerlendirmektedir. Sözelimi TDE11K “eğitim ücretsiz ve zorunlu olduğunu buna karşın materyal ve üniformalar, önlük, ek kaynaklar, kırtasiye, karne parası, kayıt parası, diploma parası” gibi birçok eğitim harcamasının olduğunu ve bunun da “eğitime erişim” önünde engel teşkil ettiğini belirtmektedir.

HYB4K ise kayıt parası, kaynak kitaplar gibi bazı harcamalardan söz ettikten sonra bu durumun ekonomik olarak zayıf olan öğrenciler çalışıp okul harcamalarını karşılamaya zorladığını ifade etmektedir. İ16E de benzer bir konuya dikkat çekmekte ve özellikle şehir çatışmaları sırasında Nusaybin’de “maddi durumu iyi olanlar” başka şehirlerde eğitimlerine devam ederken [çatışmadan dolayı yaşanan göçü kastetmektedir], maddi durumu elverişli olmayan birçok öğrenci eğitimden mahrum kaldığını ileri ifade etmektedir. İ18K özel ve kamu okulları arasındaki nitelik farkına dikkat çekerek ekonomik olanaklardan dolayı “bir öğrencinin özel okulda öğreniminin devlet okulunda okuması” eşitlik ilkesine aykırılıktan dolayı bir ihlal olarak görmektedir.

Maddi yetersizlik seçilen bir diğer ihlal olmuştur. Çocuklar ve gençler, Türkiye’nin özellikleri arasında yer alan büyük refah, gelir ve ekonomik güvenlik eşitsizliklerinden en az yetişkin nüfus kadar etkilenmektedir. Sözü edilen eşitsizlikler, bölgeler arasındaki kalkınma eşitsizlikleri, kır-kent eşitsizlikleri, inişli çıkışlı ekonomik büyüme, geniş tarımsal işgücü, kayıt dışı ve düzensiz çalışma gibi etmenlerle ilişkilidir.

Eğitim Harcamaları

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası her ne kadar eğitimi parasız olarak nitelese de öğrenci ve veliler birçok eğitim harcamasını yüklenmektedirler. Bu çerçevede saptanan giyim giderleri, ulaşım giderleri, internet giderleri, barınma giderleri, üniversite kantin giderleri, kafe giderleri ısınma giderleri, film kiralama giderleri, spor giderleri, yiyecek içecek giderleri, sinema giderleri, üniversite yemek giderleri, dergi giderleri, konser giderleri, kitap giderleri, fotokopi giderleri, defter, kalem, silgi gibi kırtasiye giderleri ve tiyatro giderleri gibi eğitim harcamalarında aslında devasa bir sektörün olduğunu göstermektedir.

İ18E yukarıda sayılan eğitim harcamalarına dikkat çekmekte sözkonusu harcamaları “Okul aile birliği adına ailelerden ücret alınması, halk eğitim merkezinin öğrencilerden ücret almadan kayıt yapmaması ve kayıt yenilememesi, dershanelerin özel okul adı altında öğrencilerden para talep etmesi, ilk ve orta öğretimde yazılı yoklamalar adı altında öğrencilerden kırtasiye masrafinin alınması” şeklinde sıralamaktadır.

E9K ve İ17E paralı eğitimin bir eğitim hakkı ihlali olduğunu belirtmişlerdir. Nitelikli eğitimin özel okullarda verilmesi ve paralı olması ailelerin ekonomik güçlerinin eşitsizliği nedeniyle eğitimde ayrımcılık niteliği taşımaktadır. Onlara göre “Çünkü bu okullar olanak bakımından devlet okullarından çok öndedir. Sadece parası olanın bu olanaklardan faydalanması, maddi durumu düşük olanların ise devletin sağladığı kısıtlı olanaklarla yetinmesi büyük haksızlıktır.” İ17E göre özel okullarda eğitim gören öğrenciler daha nitelikli eğitim almakta fakat devlet okullarında eğitim gören öğrencilerle aynı sınava girmekte ve doğal olarak üniversitede daha

iyi üniversite ve bölümlere yerleşmektedirler. E9K buna karşı devlet okullarının nitelik olarak özel okulların seviyesine getirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. İ19E de özel ve devlet okulları arasındaki farka dikkat çekmekte ve “eğitimde varlıklı ile yoksulun arasındaki farkın minimize edilmesi”ni ifade etmektedir.

E20E ve HYB19K Türkiye Cumhuriyeti anayasasının ilköğretimin eğitimin zorunlu ve parasız olduğu hükmünü hatırlatarak eğitim harcamaları konusundaki ihlal için bir karşı argüman geliştirmeye çalışmışlardır: “Ülkemizde ilköğretimin yasalarla parasız olarak verilmesi öngörülmuş olmakla birlikte uygulamada okul kayıtları sırasında “zorunlu bağış!” adı altında ücretler alınmaktadır.”

Çocuk İşçiler

İşçi çocuklar modern dünyanın en önemli sorunlarından biridir. Göç, yoksulluk, çatışma, şehirleşme gibi birçok faktörün neden olduğu çocuk işçiler sorunu hergün sayıları artarak devam etmektedir. Kuşkusuz sorunun en önemli sonuçlarından biri de çocukların eğitim dışında kalmaları veya eğitimden yeterli düzeyde yararlanamamalarıdır (Bayram, 2015). Öğretmen adayları çocuk işçiliğini bir eğitim hakkı ihlali olarak görmektedirler.

S2E ve BE12E “maddi durumları iyi olmayan aileler”in küçük yaşlardan itibaren “çocuk işçi” olarak çalışmaya zorladıklarını belirtmektedir. BE12E “her gün kırmızı ışıktaki arabalara peçete, simit satan çocukları” bu kapsamda saymaktadır. BE12E “aileleri tarafından çalıştırılan küçük çocuklar, okul yerine küçük yaşta çalışmaya zorladığını” ifade etmekte diğer bir ifade ile çocuk işçiliğinin ailenin tercihi olduğunu belirtmektedir.

S2E ise ailelerin “çocuk büyüyene kadar eğitim ile boşuna vakit kaybetmek yerine meslek sahibi olup hayatını kazanabilmesinin daha mantıklı olacağı empoze” ettiğini ve “sonuç olarak çocuğun bu motivasyonlarla büyüdüktan sonra eğitimin boşuna zaman kaybından ibaret olduğunu kabullendiğini, sonradan bunun yanlış olduğunu idrak etse bile yaşının ilerlemesinin de eğitim hevesi kırıldığını ifade etmektedir.

Çocuk işçiliğinin konusunda bölgeye özgü bir konu olan mevsimlik tarım işçiliği olgusu da öğretmen adaylarının dikkatini çekmiştir. Çünkü bölgede mevsimlik tarım işçisi olan çok sayıda aile vardır. Bu durum “öğrencilerin mevsimlik işlerde, nisan ayının ortalarından ekim ayının sonuna kadar öğrenci farklı illerde mevsimlik işlerde çalıştırılması”ni bir eğitim hakkı ihlali olduğu ifade edilmektedir. HYB17K bunun önüne geçilemediği “Yıl 2016, 8 yıl zorunlu eğitim olmasına karşın hala okula gönderilmeyen çocuklar var. Bahar döneminde 1-2 ay okuldan ayrılan bağ, bahçe işlerinde çalıştırılan çocuklar var.” cümleleri ile belirtmektedir.

Birçok kaynaktan beslenen çocuk işçiliği sorunu birçok ülke için olduğu gibi, Türkiye için de önem taşıyan bir konudur. Okul çağındaki çocukların işçi olması eğitim ile sağlanan birçok kazanımdan mahrum olmasına neden olmaktadır.

Eşit Olmayan Koşullarda Eğitim

Türkiye’de eğitim koşulları okul donanımı, okulun bulunduğu sosyo-ekonomik çevre, okulun geleneği gibi özelliklerinden dolayı farklılaşmaktadır. Sözelimi bir okulda laboratuvar, spor salonu, dil sınıfları gibi kısımlar var iken diğer bir okulda bunlardan hiçbiri bulunmamaktadır. Yine bir okulda sınıf mevcudu 15 iken diğer bir okulda sınıf mevcudları 80 kadar çıkmaktadır. Bazı okullarda öğretmenler deneyimli iken diğer bir okulda yeni atanan öğretmenlerden oluşan bir kadro bulunmaktadır. Bu ve benzeri koşullar/imkânlar Türkiye eğitim sisteminin önemli özelliklerinden biri olarak görülmektedir.

Aday öğretmenlerin dikkat çektiği ve bir eğitim hakkı ihlali olarak gördüğü konulardan biri de koşulların farklılığıdır. Sözelimi E3E Robert koleji, Amerikan Lisesi, Fransız Lisesi, TED Koleji seçkin özel okullardan mezun olan öğrenciler ile İstanbul, Mardin, Artvin, Konya gibi illerin ortalama bir devlet lisesinin öğrencileri ile aynı üniversite sınavına girmektedirler. E3E geleneği olan köklü okulların donanım ve eğitim niteliğine dikkat çekmekte ve diğer liseler ile yarışmalarını eşitsizlik olarak nitelendirmektedir.

Bu durumu eğitim hakkı ihlali olduğunu E8K ve E7E gibi aday öğretmenlerin ifadelerinde de rastlanmaktadır. E8K bölgedeki sokağa çıkma yasaklarından dolayı devam edemeyen öğrenciler ile devam eden öğrencilerin TEOG, YGS gibi aynı sınavlara girmesini argüman olarak kullanmaktadır. E7E de aynı ihlali köy ve şehir okulları arasındaki donanım ve eğitim niteliği farkını kullanarak göstermeye çalışmaktadır.

Bir diğer ihlal ise eşit olmayan koşullarda eğitim alan öğrencilerin aynı sınava girmesi olarak seçilmiştir. Gerek lise giriş sınavlarında gerekse de üniversite yerleştirme sınavlarında bütün öğrenciler aynı eğitimi almış gibi aynı sınava girmekte ve bu şekilde adil olmayan bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Okulların Bölgesel Nitelik Farkı

Aday öğretmenlerin eğitim hakkı ihlali olarak öne sürdükleri ihlallerden biri de Doğu-Batı okulları arasındaki nitelik farkıdır. E7K söz konusu ihlalin argümanını “Bugün batıdaki eğitim imkânı ile doğudaki eğitim imkânı aynı değildir. Batıdaki maddi ve manevi bütün olanaklar doğuda çok az sayıda vardır. Bu da eğitimi ve bireyi etkiliyor.” cümleleri ile ifade etmektedir. E7K argümanını Doğu-Batı üniversiteleri özelinde somutlaştırmaktadır. Ona göre “Batıdaki üniversiteler her konuda gelişmiş ve imkânlar çok iyidir, oysa Doğudaki üniversitelerin bir kısmında olanaklar yok denecek kadar azdır.” Ayrıca argümanını eğitim dışındaki diğer unsurlarla desteklemektedir: “Bireyin kendini geliştirebileceği hiçbir imkân yoktur. En azından Mardin’de yok. Ne bir sosyal aktivite, ne bir spor alanı, ne de donanımlı bir kütüphane var. Dolayısıyla öğrenciler kendi imkânları çerçevesinde kendini geliştirebiliyor.”

İİK Doğuda eğitime ilişkin yetkililerin görevleri ve eğitim hakkı duyarsız ve sorumsuz olduğunu ifade ederek şahit olduğu bir örnekle bunu açıklamaktadır. “Şırnak’ta yapılan önlisans KPSS sınavı esnasında elektrikler kesildi sınavın 1 saatinden sonra karanlıkta kalan öğrenciler mum ışığında 2 saat soru çözdüler.” İİK yaşanan bu emek ve hak gaspına ilişkin yasal hiçbir yaptırım yapılmadığını ifade etmektedir.

HYB13E bölge çocuklarının yaşadığı eğitim hakkı ihlalinin öğretmenlere bağlamaktadır. Ona göre nitelikli eğitim için nitelikli öğretmen gerekmektedir. Oysa bölgeye sürekli olarak stajyer öğretmenler atanmaktadır. Bu durum baştan itibaren öğrencilerin eğitim niteliğini etkilemekte ve iyi eğitim alamamaktadırlar.

Kılık Kıyafet Yasakları

Kılık kıyafete ilişkin düzenlemeler çoğu yerde okul ile toplum arasında çatışmalara neden olmuştur. Üniforma zorunluluğu, kravat takma, şapka takma, etek boyu ve başörtüsü bunlardan bazılarıdır. Türkiye’de uzun yıllar yukarıda söz edilen konular ciddi tartışmalara ve çatışmalara neden olmuştur. Bunlardan en önemlisi de başörtüsü yasağıdır. Aday öğretmenlerin bir kısmı bizzat ya da bazıları ise çevrelerinde söz konusu yasağı ve neden olduğu eğitim hakkı ihlalinin yaşamışlardır. Çünkü başörtüsü yasağı nedeniyle okuluna başlayamamış ya da atılmış öğrenciler çok sayıda öğrenci bulunmaktadır.

Kılık kıyafetten dolayı eğitim hakkının ihlal edildiğini ifade eden İ21E “Her birey eğitim alma hakkına doğduğu günden beri sahiptir ve kimsenin bunu engellemeye hakkı yoktur.” demektedir ve kendi tanıklığından deneyiminden yola çıkarak ihlali tanımlamaktadır: “Çevremde başı örtülü olduğu için üniversitelere hatta liselere alınmayan sırf giysisi yüzünden eğitim hakkı elinden alınan ve bu yüzden okuyamayan insanlarla dolu.” Bu ihlalin yaygın olduğunu ifade eden İ21E’yi Felsefe9E ve Hasta ve Yaşlı Bakım16K da desteklemektedir. Onlar da geçmişte [başörtü yasağı kalktı çünkü] başörtülü kızların üniversiteye alınmaması en büyük eğitim hakkı ihlali olarak tanımlamaktadır.

Özellikle ilahiyat ve imam hatip okullarında okuyan ya da onların deneyimlerinden haberdar olan aday öğretmenler Türkiye’de post modern darbe olarak 28 Şubat 1997’de kılık kıyafetten dolayı yaşanan eğitim hakkı ihlallerine dikkat çekmektedirler. Tesettürün dini bir gereklilik olduğunu ifade eden İ22E, İ20K ve İ23E dönemin travmatik sonuçlarına ve hak ihlallerinden dolayı 28 Şubat dönemi “kara bir leke” olarak tanımlamaktadırlar.

Engelli Çocukların Eğitime Erişim Sorunu

Toplumsal yapının dezavantajlı gruplarından biri olan engellilerin eğitimden yeterince yararlanamamaları ve eğitim dışında kalmaları aday öğretmenlerin eğitim hakkı ihlali saydığı ihlallerden biridir. Dünyada özel eğitim alanı hızla gelişmekte ve engeli öğrencilerin eğitim sistemine dâhil etmekte ve nitelikli eğitim almaları için çalışmaktadır. Buna karşın Türkiye’de sayıları son yıllarda hızla artan özel eğitim okullarına rağmen engelli öğrencilerin önemli bir kısmı sözkonusu eğitimin kazanımlarından yararlanamamaktadır.

Bu duruma dikkat çeken HYB13E engelli çocuklara “maalesef hala yeterli ve donanımlı bir eğitim” verilmediğini ve bu bireylerin toplumdan dışlanmaya devam edildiğini ileri sürmektedir. Benzer şekilde E11K engelli türlerinden biri olan yürüme engelli bireylere gereken yardım ve desteğin olmaması nedeniyle okula gidemedikleri ve bu engellilerin normal eğitim hakkı elde edebilmesi için ulaşım şartlarının uygun hale getirilmesini ifade etmektedir.

E10K da “engelli çocuklar diğer çocuklar ile aynı eğitim ortamlarında eğitim alması gerekirken gerekli tedbirler alınmadığı için bu haklarından yararlanamadıklarını” ifade etmektedir. Aslında E10K özel engelli çocuklar için uygulanan kaynaştırma eğitimini eksikliğinden bahsetmektedir.

Türkiye’de engelli öğrenciler *tanılama sürecinde yaşadığı sorunlar, tanılmaya bağlı olarak gelişen etiketler, eğitim ortamlarına yerleştirme kararları, okul yönetimi-öğretmen-okul psikolojik danışmanlar tarafından engelli çocukların ihtiyaçlarına göre hazırlanması gereken bireyselleşmiş eğitim programlarının oluşturulmasında ve uygulanmasında yaşanan sorunlar, okul ve sınıf ortamlarının fiziksel durumlarına ilişkin sorunlar, eğitim-öğretim programları ve materyallerine dair sorunlar, mâkul uyarlamaların yapılamaması ve öğretmenlerin rol ve yetkinliklere dair sorunlar* (Sart, 2017: 95) gibi nedenlerden dolayı eğitim dışında kalmaktadırlar. Son yıllarda artan çalışmalara rağmen hala birçok öğrenci eğitim hakkından yeterince yararlanamamaktadır. Adayların bu yöndeki saptamaları da bunun bir göstergesidir.

Okula Ulaşım

Doğu ve Güneydoğu bölgesinin dağlık ve engebeli coğrafi yapısı, köylerin dağınık ve küçük olması gibi nedenlerden dolayı her köyde okul bulunmamaktadır. Merkezi okullara taşıma ile sorun çözülmeye çalışılmasına rağmen aday öğretmenler servis ücretleri ve ulaşım gibi nedenlerle öğrencilerin eğitim dışında kaldıklarını ileri sürmektedirler.

Sözgelimi İ24E göre “ulaşımın kısıtlı veya ücretli” olmasına dikkat çekerek okuldan uzak ailelerin servis ücretlerini ödeyemedikleri için bazı çocuklarını okula gönderememeleri eğitim hakkı ihlali doğurmaktadır. E8E geçici bir çözüm olarak “öğrencilerin taşınabilir sistemle” eğitime dahil edilebileceğini önermektedir. Diğer bir ifade ile taşıma eğitimi kendi bölgesine getirilmesini talep etmektedir. Sosyal bir devlet bir çocuğun okula gitmesindeki tüm engelleri kaldıracak güçte olmalıdır. Çoğu aile servis parası veremediği için evdeki tüm çocukları okutamıyor.

E5E “Doğunun yollarının yapılmaması ve köye servislerin gitmemesi” eğitim hakkı ihlaline neden olduğu, HYB21K ise devlete sosyal devlet olduğunu hatırlatarak eğitim hakkı önündeki engellerin kaldırmasını ve “adil bir sistem” kurmasını talep etmektedir. Katılımcılar diğer diğer ihlallerde de dile getirdiği konulardan biri devletin bireylerin eğitim hakkından yararlanması için sunduğu imkânların farklı olduğu vurgusudur. Türkiye ekonomisinin birkaç büyük metropol çevresindeki üretkenlik kaçınılmaz bir şekilde gelir dağılımını ve kamunun hizmetini de olumsuz etkilemektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada görüldüğü gibi eğitim hakkı gibi uluslararası metinler tarafından tanımlanan bir konuda aktörler yani aday öğretmenler eğitim hakkını kendi ve ait olduğu toplumsal grupların kazançlarını arttıracak şekilde yeniden belirlemeye çalışmaktadır. Kullandıkları stratejiler de aslında toplumsal karşılığı olan diğer bir ifade ile toplumsal ve politik bir hüviyete kavuşmuş talepler kullanılmaktadır.

Çalışma grubunun çoğunluğunu oluşturan kadınlar, kız çocuklarının yetersiz okullaşmasını en büyük eğitim hakkı ihlali olarak görmektedirler. Zaten alanda yapılan çalışmalarda da bunu desteklemektedir (Yıldırım, Beltekin ve Oral, 2018). Kızların okullaşması önünde engel sayılan diğer bir sorun da çocuk işçiler sorunudur. Kadınlar ulusal ve uluslararası kamuoyu nezdinde sorun olarak kabul görüş sorunları eğitim hakkı kapsamına alarak kızları soruna neden olan engellerden korumaya çalışmaktadırlar.

Anadilinde eğitim sorunu görüşmelerde en fazla öne sürülen eğitim hakkı ihlallerinden biri olarak görülmektedir. Türk Eğitim Sisteminin eğitim dili Türkçedir şeklinde formüle ettiği ve uzun Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye’nin diğer dillerine uygulanan eğitim yasağı kısmen de olsa kalktığı bir zamanda bu talepler atılan adımların yetersizliğini ifade etmektedir. Farklı dil ve lehçelerde seçmeli ders olarak Türkiye’nin diğer dillerine ve lehçelerine alan açılması aslında beklentilerin gerisinde kalmaktadır. Ayrıca sorunu dile getiren Kürt Dili ve Edebiyatı aday öğretmenlerinin kendileri için de alan açmaya çalıştığı da ifade edilebilir. Çünkü öğrencilerin önemli bir kısmı MEB’in yetersiz kontenjan açmaması nedeniyle işsizdirler. Bu strateji, anadilinde eğitimin eğitim hakkı kapsamına alınması sosyal, kültürel, politik ve ekonomik kazançlarda garanti altına alınacaktır.

Bölgede uzun yıllar süredir devam eden çatışmalar, köy boşatmalar ve araştırmanın yapıldığı sırada devam eden şehir çatışmaları “çatışma” başlığı altında bir eğitim hakkı ihlali olarak tanımlanmıştır. Aday öğretmenler bölgede bitmeyen çatışmalar eğitim hakkı ihlali sayarak politikacıların bitiremediği çatışmaları ulusal ve uluslararası hukuka bağlılığa davet ederek bitirmek istemektedirler. Aday öğretmenlerin kullandığı diğer söylemsel stratejiler de yukarıdaki şekilde açıklanabilir. Yoksulluk, yüksek eğitim harcamaları, okula ulaşım gibi bireylerin başa çıkamadığı sorunları hukuk içerisine alarak baş etmeye çalıştıkları ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Aydın, H. (2013). Dünyada ve Türkiye’de Çok kültürlü Eğitim Tartışmaları ve Uygulamaları. Nobel Yayın Evi
- Ashenfelter, O., Collins, W. J., Albert, Y. (2006). Evaluating the Role of “Brown v. Board of Education” in School Equalization, Desegregation, and the Income of African Americans. *American Law and Economics Review*, Vol. 8, No. 2 : 213-248
- Bayram, Arslan. Türkiye’de İl Özel İdarelerinin Eğitim Yatırım Harcamaları ve Halkın Eğitim Yatırımlarına Katkısının Çözümlemesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015(19), 2015: 45-66.
- Beltekin, Nurettin. Okul ve Öteki Yurttaşlar: Kürt Politik Aktörlerin Eğitimsel Deneyimleri. Vate Yayınevi, 2014
- Bourdieu, Pierre. (1997). *Toplumbilim Sorunları*. Çev. Işık Ergüden. Kesit Yayınları
- Çelik, H., & Halil, E. (2008). Söylem analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.
- Eğitim Reformu Girişimi (2017). Eğitim izleme raporu 2016-2017. Erişim adresi: http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/EIR2016-17_12.10.17.web-1.pdf
- Kuçuradi, İ. (2006) *İnsan ve Değerleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu
- MEB (2018). *Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün eğitim 2016-17*. Erişim adresi: http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/08151328_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2016_2017.pdf
- Özsoy, S. (2004). Eğitim Hakkı: Dilini Bulamamış Bir Söylem, *Eğitim Bilim Toplum*, Cilt: 2, Sayı 6: 58-83.
- Polatcan, Murat- Kılınç, Çağatay A. (2018). *Fenomenoloji ve Araştırmalarda Fenomenolojik Yöntem*. Eğitim Yönetiminde Araştırma. Editörler: Kadir Beycioğlu, Niyazi Özer, Yaşar Kondakçı. Pegem Akademi Yayıncılık
- Shestack, Jerome J. Shestack (2006). İnsan Haklarının Felsefi Temelleri. *Liberal Düşünce* Cilt: 11, No:43: 87-119
- Skutnabb Kangas, T. (1984). *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*. Multilingual Matters,
- Yıldırım, A., Simsek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (7. Baskı). Seckin Yayınları,
- Yıldırım, M. Cevat-Beltekin, Nurettin-Oral T., Tülay (2018). Kızların Okula Erişim Ve Devam Oranlarının Artırılması: İkna Süreci *e-Şarkıyat*, 10(2) :783-804.

TÜRKİYE – ÇİN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Zekeriya AKDAĞ

Araştırma Görevlisi, İnönü Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü,
zekeriya.akdag@inonu.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi

3/09/2019

Makale Kabul Tarihi

26/11/2019

ÖZ

Kuruluşunun yetmişinci yılında Çin, dünya ekonomisi ve siyasetinde oldukça belirleyici bir konuma yükselmiş bulunuyor. Günümüzde Çin, hacim olarak dünyanın en büyük ikinci ekonomisine sahiptir. Çin Halk Cumhuriyeti 1949 yılında kurulmasına rağmen, Türkiye ile Çin arasındaki diplomatik ilişkiler ancak 1971 yılında tesis edilebildi. Diplomatik ilişkiler tesis edilse de ikili ilişkiler, uzun bir süre, ideolojik, coğrafi vb. sebepler yüzünden istenilen seviyede gelişme göstermemiştir. Türkiye-Çin ilişkileri, yakın dönemde dünyanın en büyük ekonomisi olması beklenen bir güçle olması gerekenden daha düşük bir seviyede seyretmektedir. Çin'in başta dünya ekonomisi olmak üzere küresel ölçekte artan etkisi, Türkiye'nin Çin'e yönelik siyasetini yeniden değerlendirmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye-Çin ilişkilerinin tarihsel gelişimini etkileyen faktörler analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Çin, Türkiye-Çin İlişkileri, Dış Politika

Historical Development of Turkey – China Relations

ABSTRACT

In its seventieth year, China has reached a decisive position in the world economy and politics. Today, China has the world's second largest economy in volume. Although People's Republic of China was established in 1949, the diplomatic relations between Turkey and China were established only in 1971. Despite the fact that official diplomatic relations were established, bilateral relations have not progressed the desired level for a long time, because of ideological, geographical, and other reasons. Turkey-China relations are at a lower level than it should be with a powerful country as China that expected to be the world's largest economy in the near future. China's growing influence on a global scale, especially on the world economy, is making Turkey's reassessing its policy towards China inevitable. In this study, will be analyzed the factors that influence historical development of Turkey-China relations

Keywords: Turkey, China, Turkey-China Relations, Foreign Policy

GİRİŞ

Türkiye ve Çin birçok açıdan benzer tarihi süreçlerden geçmişlerdir. Her iki ülke de bir imparatorluk geçmişine sahiptir. Bu İmparatorluklar 18. ve 19. yükselen Batı meydan okuması ile karşılaştı. 19. yüzyıl ile birlikte her iki ülkenin de egemenliği Batılı ülkeler tarafından sınırlandırıldı. Buna rağmen iki ülke tam olarak sömürge haline getirilemedi. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlık savaşı vermek zorunda kalırken, Çin ise Japon sömürgeciliğine maruz kaldı. Çinli komünistler Japon sömürgeciliğinin yenilmesinde ve ülkenin birleştirilmesinde büyük bir rol oynayarak 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'ni ilan ettiler.

Çin, 19. yüzyıla kadar Doğu Asya sisteminde oldukça merkezi bir role sahipti. Hatta Çin merkezli hiyerarşik bir sistemin varlığından dahi bahsedilebilir. Çin aslında sadece bölge için değil dünya ölçeğinde de merkezi özellikteki bir ekonomiye sahipti (Frank, 2010: 150-151). Çin'in dünya ekonomisindeki merkezi konumu 19. yüzyılın başlarında Batı'nın yayılması ile sarsılmaya başladı. 1939 yılında başlayan Afyon Savaşları Çin'de ekonomik, askeri ve siyasi olarak büyük bir hezimete yol açtı. Her ne kadar tam olarak sömürgeleştirilememişse de 1949'a gelindiğinde Çin, yüzyıldan fazla bir süre boyunca egemenliğinin giderek azaldığı bir durumla karşı karşıya kaldı (Jacques, 2016: 109). Afyon Savaşlarından 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar olan dönem Çinliler tarafından "aşağılanma" ve "eşitsiz antlaşmalar" yüzyılı olarak adlandırılmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 70. yılına geldiğimizde ise, Çin'in uluslararası sistemdeki konumunun hemen hemen 19. yüzyıl öncesine benzer bir düzeye yeniden çıktığı görülmektedir. Çin, 2010 yılında dünya ekonomisi ikinciliği konumunu Japonya'dan devralarak, Asya'da birinci dünyada ikinci büyük ekonomi konumuna yükselmiştir. Satın alma gücü paritesine göre GSYİH bakımından Çin, 2014 yılından itibaren dünyanın en büyük ekonomisidir. Nominal değerlere göre Çin hala dünyanın en büyük ikinci ekonomisi konumundadır. 2018 yılında ABD'nin GSYİH'si 20 trilyon dolar civarında iken Çin'in GSYİH'si 14 trilyon dolar civarındaydı (The World Bank, 2019). Çin, gün geçtikçe ABD ekonomisiyle arayı kapatmaktadır. Yakın dönemde Çin'in nominal değerler açısından da dünyanın en büyük ekonomisi olması beklenmektedir. Çin günümüzde üretim ve ticaret açısından dünyanın en büyük hacmine sahip ekonomisidir.

Türkiye'nin Çin ile olan ilişkileri, dünyanın en büyük ekonomisi olması beklenen bir güçle olması gereken ilişkilere göre oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Çin başta olmak üzere Doğu Asya bölgesi, dünya ekonomisinin en dinamik merkezlerinden biri konumuna gelmiş bulunuyor. Bölgenin stratejik öneminin giderek artması, Türkiye'nin bölgeye yönelik daha tutarlı ve sürdürülebilir politikalar geliştirmesini gerektirmektedir. Dünya ekonomisinin bu yükselen merkezinin yarattığı sinerjiden uzak kalması, Türkiye için telafisi imkansız zararlara yol açabilir. Çin başta olmak üzere Doğu Asya ekonomilerinin dünya ekonomisindeki hızlı yükselişleri, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarını yeniden değerlendirmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Türkiye ölçeğinde bir ülkenin dış politikası bir veya iki ilkeye indirilmeyecek kadar çeşitlilik arz etmektedir. Her ne kadar tutarlı bir süreklilik olmasa da, Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının süreklilik arz eden temel direkleri; statükoculuk ve baticılık olmuştur. Kurulu düzenin başat aktörü Batı olduğundan statüko ve baticılık aynı madalyonun iki farklı yüzü gibidir (Oran, 2008: 46-49). Türkiye Cumhuriyeti'nin değişmez sayılabilecek ana yönelimi "yüzünü Batı dünyasına dönmek" olmuştur. Eğer Batı dünyası ile ilişkiler iyi ise başka bir partner aranmamıştır. Ancak Batı ülkeleriyle yaşanan krizler sırasında ve de geçici olarak farklı bazı dış politika tutumları görülmüştür (Sönmezoglu, 2006: 761). Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerin-

den beri Türkiye, dış politikası geleneksel olarak Batı'ya yönelimli bir ülke olmuştur. Türkiye, genel olarak Batı dünyası ile işbirliğini dış politikasında temel öncelik olarak gördüğünden, Çin başta olmak üzere Asya ülkelerine yönelik tutarlı ve sürdürülebilir bir politika geliştirmekten uzak kalmıştır. İki ülke arasındaki coğrafi uzaklık da ekonomik ve politik ilişkilerin gelişmesini olumsuz etkilemiştir. Özellikle 1980'li yıllara kadar ideolojik farklılıklar iki ülke ilişkilerinde önemli bir engel olmuştur. Ayrıca Çin ve Türkiye'nin dönemsel politik eğilimlerindeki ve stratejik tercihlerindeki farklılıklar da ikili ilişkilerin seyrini etkilemiştir. Bir yandan iki ülke dış politikasındaki genel eğilimler diğer yandan ise konjonktüre göre değişen politik ve stratejik yönelimler, iki ülke ilişkilerinin tarihsel gelişimini şekillendirmiştir.

Bu çalışmada Türkiye-Çin ilişkilerinin tarihsel seyri analiz edilerek, ikili ilişkilerin potansiyelinin gerisinde kalmasının temel nedenleri belirlenmeye çalışılmıştır. Farklı dönemlerde ikili ilişkilerin gelişmesini sağlayan ve engelleyen etkenler ele alınmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti kurulmadan önceki ilişkiler ve kurulduktan sonraki ilişkiler üzerinde durulmuştur. 1971 yılında diplomatik ilişkilerin kurulmasına rağmen ikili ilişkilerin, 1980'lere kadar neden gelişmediğine değinilmiştir. 1980'li yıllarda iki ülke ilişkilerinin altın çağını yaşamasına etki eden unsurlara vurgu yapılmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ikili ilişkilerin, büyük bir gelişme potansiyeline sahip olmasına rağmen yeteri kadar gelişmemesinin nedenleri ele alınmıştır. 2010'lu yıllarda iki ülke birbirlerini stratejik müttefik olarak adlandırsa da ilişkilerin bu seviyede gelişmemesinin nedenleri üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada tarihsel ve betimsel yöntem kullanılmıştır.

1. TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ

Osmanlı İmparatorluğu döneminde her iki imparatorluk arasında zaman zaman diplomatik temaslar kurulmuş olsa dahi resmi ilişkiler tesis edilememiştir. Çeşitli girişimlere rağmen, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı ve Çin imparatorlukları herhangi bir diplomatik antlaşmaya sahip değillerdi ve ilişkilerini başka ülkeler aracılığıyla yürütüyorlardı. Ancak resmi ilişkilerin olmaması ticari ilişkilerin olmadığı anlamına gelmemekteydi. 1908 yılından önce Türkiye'den Çin'e yılda yaklaşık olarak 30 ton afyon ihraç edildiği tahmin edilmektedir (Altan, 2013: 95).

Türkiye Cumhuriyeti'nin Çinlilerle ilk teması 1927 yılında başladı. O dönemde başkent olan Nanjing'de Türkiye Cumhuriyeti elçiliği ise ancak 1929 yılında açılabilir. Hulusi Fuat Tugay, ilk maslahatgüzar olarak 1929'da Nanjing'de göreve başladı. 1931 yılında Türkiye'nin Çin elçiliği ekonomik zorluklar nedeniyle kapatılmasıyla Maslahatgüzar Hulusi Fuat Tugay, 2 Ağustos 1931 tarihinde Çin'den ayrıldı. 1934 yılında iki ülke arasında Dostluk Antlaşması imzalandı. 1931'de ekonomik zorluklar dolayısıyla kapatılan Çin büyükelçiliği 1939'da Emin Ali Sipahi'nin elçi olarak atanmasıyla yeniden açıldı. 1944 yılında karşılıklı olarak iki devlet, elçiliklerini büyükelçilik seviyesine çıkardı. Atatürk Devrinde ilk Türkiye-Çin ilişkisini maslahatgüzar olarak kurmuş bulunan Hulusi Fuat Tugay, ilk Türk Büyükelçisi olarak tayin oldu (Adıbelli, 2016: 144-148). Mustafa Kemal ve İsmet İnönü liderliğindeki 1920-1950 arasında dönemde Türkiye-Çin ilişkileri, ekonomik bakımdan minimal, siyasal bakımdan ise her iki taraf açısından da tali denilebilecek düzeydeydi (Güneş, 2012: 863). Özellikle Çin'deki iç karışıklıklar nedeniyle bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler süreklilik arz etmektense uzaktır.

1.1. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve İkili İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından milliyetçilerle yaşanan iç savaşı komünistlerin kazanmasıyla Komünist Parti Başkanı Mao Zedong, 21 Eylül 1949 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etti. Komünistler Tayvan, Hong Kong ve Macao dışındaki diğer Çin topraklarını birleştirmeyi başardılar. Böylece Afyon savaşları ile başlayan yaklaşık olarak bir yüzyıl süren

“aşağılanma” veya “eşitsiz anlaşmalar” dönemi olarak adlandırılan ve ülkenin egemenliğinin Rusya, Japonya ve Batılı ülkeler tarafında sınırlandırıldığı süreç sona erdi. Çin yeniden uluslararası ilişkilerin önemli bir aktörü olarak dünya sahnesine çıkabilmeyi başardı. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yaşanan iç savaşı kazanan komünistler tarafından kurulan Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Türkiye tarafından uzun bir süre tanınmadı. Türkiye Batı dünyasının yanında yer alarak, ankaradaki komünist rejim yerine, iç savaş sonrasında Tayvan’a sığınan milliyetçiler tarafından kurulan Çin Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkilerini sürdürdü.

Mao Zedung’un, ÇHC’nin ilanından iki ay sonra Aralık 1949 tarihinde Moskova ziyareti dış politika konusundaki ilk önemli icraatı olmuştu. Çin dışına yapılan bu ilk ziyaret komünist süper güç Sovyetler Birliği ile bir ittifak oluşturma amacı taşıyordu (Kissenger, 2015: 153). 14 Şubat 1950’de Moskova ve Beijing bir Dostluk, İttifak ve Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması imzalanmasıyla Mao emeline ulaşmayı başardı (Kissenger, 2015: 158). Mao Sovyet yardımlarını garantilemek için, ilk dönemlerde, ABD liderliğindeki Batı bloğu ile ilişki tesis etmekten imtina ediyordu. Kore Savaşı ise ABD ve ÇHC arasında uzun vadeli bir düşmanlık yarattı (Kissenger, 2015: 192). 1949’dan 1970’lere kadar Çin, büyük ölçüde dünyadan yalıtılmış bir konumdaydı. 1950’lerin sonunda sadece on sekiz ülke yeni rejimi diplomatik olarak kabul etmişti (Shambaugh, 2016: 63). 1960’lı yıllara doğru Sovyetler ile ilişkiler kötüleşmeye başlayınca ÇHC adete uluslararası toplumdan izole bir haldeydi. İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinin ardından ideolojik nedenlerle ve Batı baskısı altında ÇHC, Sovyetler Birliği liderliğindeki sosyalist blok ile yakın ilişkiler tesis etme arayışında oldu. Türkiye de bu dönemde Sovyetler Birliği’nden kaynaklanan tehdit algısı nedeniyle ABD önderliğindeki Batı Bloğuyla yakınlaştı.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye’nin ÇHC ile ilişkilerinde en önemli belirleyici etkenlerden birisi Kore Savaşı olmuştur. Kore Savaşı’na doğrudan katılan Türkiye, Çinli gönüllülerle Kore Savaşı’nda karşı karşıya gelmişti. Yirminci yüzyılda ilk ve son defa Çin ve Türkiye arasında düşmanca bir askeri temas meydana gelmişti. Kore Savaşı’yla birlikte “kızıl tehdit” Türkiye’de ulusal güvenliğe karşı bir numaralı tehdit haline geldi (Adıbelli, 2016: 177-179). Kore Savaşı Türkiye’nin Soğuk Savaş dönemindeki ideolojik tehdit algılamasını büyük ölçüde şiddetlendirmişti. Bu kapsamda söz konusu savaşın, Türkiye’nin komünist Çin’e ve sosyalist ülkelere yönelik politikasını ve algısını şekillendirdiği söylenebilir.

Ortadoğu’da gelişen Sovyet nüfuzunu engellemek için 1955 yılında Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere arasında Bağdat Pakti kuruldu. 1959 yılında Sosyalist bir darbe sonucu iktidarın değiştiği Irak’ın çekilmesiyle Bağdat Pakti CENTO’ya (Merkezi Anlaşma Teşkilatı) dönüştü. Ankara CENTO paktının yeni karargahıydı (Sönmezoğlu, 2006: 101-117). CENTO, 1954 yılında Güneydoğu Asya ülkelerini Çin komünizmine karşı korumak için kurulan SEATO’nun Ortadoğu’daki muadiliydi. ÇHC lideri Mao 1958’de NATO, SEATO, ve Bağdat Pakti’ni emperyalizmin üç ayrı gruplaşması olarak tanımladı (Adıbelli, 2016: 179). Bu durum her iki ülkenin bu dönemde birbirlerini düşman olarak algıladıklarının göstergesiydi. Soğuk Savaşın ortaya çıkardığı ideolojik kamplaşma ve Kore Savaşı Türkiye-ÇHC ilişkilerini büyük oranda şekillendirmiştir. Her iki ülkenin ideolojik olarak farklı kamplarda yer almaları ve Kore Savaşı’nda karşı karşıya gelmeler ilişkileri bu dönemde olanaksız kılmıştı.

1960’lar ortalarından itibaren uluslararası sistemde meydana gelen değişimlere paralel olarak ve Kıbrıs sorunu dolayısıyla Batı Bloğuyla yaşanan sorunlar Türkiye’nin çok taraflı bir dış politika izlemesine zemin hazırladı. Batı Bloğuyla yaşanan sorunlar Türkiye’nin alternatif politikalara yönelmesine yol açıyordu. Bu dönemde, ÇHC resmen tanınması konusunda çalışmalar yürütüldüğü bilinmektedir.

1960 darbesinin ardından Çin basını, bu olayı Türkiye tarihinde gerçek bir devrimci ve halkçı dönemin başlangıcı olarak adlandırmış ve buna yönelik destek verilmesi gerektiğini dile getirmişti. 1965 yılında Çin Komünist Partisi önderlerinden Zhou Enlai, Çin ve Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi için herhangi bir engel bulunmadığını dile getiriyordu. Her iki ülkenin de birer Asya ülkesi olduğunu ve Türkiye ile Çin arasında çok eski, derin, tarihsel ve kültürel bağların varlığını vurguluyordu. 30 Kasım 1966 yılında ise ÇHC'den Türkiye'ye resmi olmayan temaslar çerçevesinde bir ticaret heyeti gelmişti. İki ülke arasındaki ilişkiler 1971'e kadar düşük bir düzeyde devam etti (Karpuz, 2012: 285-286). Uzun süre başbakanlık yapan Zhou Enlai'nin açıklamaları, Çin yönetiminin de bu dönemde Türkiye ile resmi ilişkiler tesis edilmesi taraftarı olduğunu göstermektedir.

Çin'i tanıma girişimleri 1963-64 yıllarında Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi tarafından düşünülmüştü. İsmet İnönü başkanlığındaki koalisyon hükümetinin, bu konuda hazırlık içinde olduğu ve hatta ondan sonra gelen Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti de bu yolda ciddi hazırlıklara girdiği biliniyordu. Ancak 1965 yılında tek başına iktidara gelen Adalet Partisi, yeniden ABD paralelinde politikalar izleyerek ÇHC'nin tanınması girişimlerini rafa kaldırdı (Adıbelli, 2016: 205).

ÇHC ile resmi ilişkiler kurulmasa da 1960'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye ile ÇHC arasında ticari ilişkiler de kurulmaya başlamıştı. Önceki yıllarda iki ülke arasındaki ticaret büyük ölçüde Lübnan ve Suriye üzerinden kayıt dışı bir şekilde gerçekleştirilirken, 1969 yılı itibarıyla Türkiye ile ÇHC arasında karşılıklı ticaret heyeti ziyaretleri başlamıştı (Atlı, 2013: 154). 1971 yılında ÇHC tanınması tartışmaları sürerken Devlet Planlama Teşkilatı'nın Türkiye-Çin ekonomik ilişkileri üzerine hazırladığı rapora göre, Türkiye Çin'e 1961'den 1971 yılına kadar, 4.9 milyon dolar tutarında mal ihraç etmiş, buna karşılık Çin'den 740 bin dolar tutarında mal almıştı. Türkiye'nin 10 yılda kazancı 4,2 milyon dolar olmuştur (Adıbelli, 2016: 208).

1.2. ÇHC'nin Birleşmiş Milletler'e Üye Olması ve İki Ülke Arasında Diplomatik İlişkilerin Tesisi

Türkiye Cumhuriyeti ve ÇHC arasındaki resmi ilişkiler, ÇHC'nin Birleşmiş Milletler ve uluslararası toplumda tanınmasıyla paralel olarak 1971 yılında kuruldu. İki ülke arasında resmi ilişkiler tesis edilmesine rağmen, Soğuk Savaş'tan kaynaklanan ideolojik kısıtlamalar, coğrafi olarak iki ülkenin birbirlerine uzak olması vb. sebepler yüzünden ikili ilişkiler pek bir gelişme göstermemiştir.

ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissenger'ın öncülük ettiği açılımlar ve yapılan gizli görüşmeler ABD ve Çin arasındaki ilişkilerin yumuşamasına yol açmıştı. ABD Başkanı Nixon, 21 Şubat 1972'de Beijing'e gelerek Çin resmi ziyaretine başladı (Kissenger, 2015: 320). Nixon'un Çin ziyareti, uluslararası politikada çığır açan değişikliklere neden olan ender resmi ziyaretlerden biri olmuştur. Bu ziyaret Çin'in küresel diplomasi oyununa yeniden dahil olmasının simgesiydi. Nixon'un ziyaretini diğer Batılı ülke liderlerinin ve Japonya'nın benzer ziyaretleri izledi (Kissenger, 2015: 340).

1970'lere doğru sıkı iki kutuplu sistemin yerini "yumuşama" dönemine bırakması ve eski sömürge ülkelerin büyük bir kısmının bağımsızlığını ilan etmesiyle farklı bir uluslararası konjonktür oluşmuştur. Özellikle Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Bağlantısızlar olarak adlandırılan ve kendilerini herhangi bir bloğa bağlı hissetmeyen ülkelerin ağırlığı belirgin hale gelmiştir. ÇHC komünist bir ülke olduğu halde Sovyetlerin öncülük ettiği Varşova Paketi'ne hiçbir zaman üye olmamıştı. Aynı zamanda başından itibaren Bağlantısızlar hareketi ile iyi iliş-

kiler tesis etme gayretindeydi. Çin, Bağılantısız ülkeler ile ilişkilerinin meyvelerini 1970'lere doğru almaya başladı.

ÇHC, 1949 yılında kuruluşundan beri Birleşmiş Milletler sisteminin dışında bırakılmıştı. Çin'in BM'deki koltuğunu, 1949 öncesinde anakaradaki milliyetçi hükümetin varisi olan Tayvan'daki Çin Cumhuriyeti yönetimi temsil etmekteydi. ÇHC'nin bu husustaki düzenli itirazları 1970'lerde ÇHC lehine bir uluslararası ortamın şekillenmesine kadar herhangi bir sonuç doğurmamıştı. 25 Ekim 1971 tarihinde, ABD ve Japonya'nın da desteğiyle BM Genel Kurulu ÇHC'nin Birleşmiş Milletler üyeliğine alınması ve Tayvan'daki Çin Cumhuriyeti'nin dışarıda bırakılması için oylamaya gitti. ÇHC'den Birleşmiş Milletler'in New York'taki merkezine ilk heyet 11 Kasım 1971 tarihinde ulaştı (Dillon, 2016: 372-374). Uluslararası konjonktürün değişmesiyle birlikte Türkiye'de ÇHC'ni resmi olarak tanıdı. İki ülke arasında diplomatik ilişkilerin tesis edilmesiyle Türkiye, ÇHC'ni Çin'in tek hukuki hükümeti olduğunu kabul ediyordu. Böylece Tayvan'daki Milliyetçi Çin Hükümeti ile resmi ilişkiler sona erdirildi.

ÇHC'nin tanınması süreci Türkiye açısından kritik bir döneme denk gelmiştir. ÇHC'yi tanıma süreci 12 Mart 1971 muhtırasından önce, Adalet Partisi'nin (AP) iktidarda olduğu dönemde başlamış ve konu bu dönemde parlamentoda uluslararası konjonktür ve Türkiye'nin dış politika hedefleri kapsamında ele alınmıştı. Ancak ilişkilerin kurulmasından sonra muhalefet bunu bir iç politika malzemesi haline getirerek, ÇHC ile diplomatik ilişkiler kurulmuş olmasını sert bir şekilde eleştirmeye başladı. ÇHC'nin tanınması konusu, ilk dönemlerde parlamentonun tamamının üzerinde uzlaştığı rasyonel bir dış politika amaciyken, 12 Mart muhtırasından sonra bir iç politika meselesi haline geldi (Atlı, 2013: 147). 12 Mart Muhtırası sonrasında muhalefet, ÇHC rejiminin niteliğini ön plana çıkartmış ve komünizmin Türkiye için ulusal bir tehdit olduğunu savunmuştur. Aynı zamanda Tayvan'daki yönetimle resmi ilişkilerin kesilmemesi gerektiğini dile getirmiştir.

Türkiye; Fransa, İngiltere, İtalya, Kanada, Hollanda, Norveç ve Danimarka'dan sonra ÇHC'yi tanıyan sekizinci NATO üyesi ülke olmuştur (Karaca, 2008: 193). Bu da Türkiye'nin ÇHC'nin tanınması konusunda, bu ülkenin BM'e kabul edilmesi sürecine ve NATO ülkeleri içindeki genel eğilime ve dolayısıyla uluslararası toplumdaki genel trende paralel olarak hareket ettiğinin göstergesidir. Resmi ilişkiler kurulmasına rağmen ilişkiler istenilen düzeyin çok gerisinde kalmıştır. Soğuk Savaş sürecinde farklı iki kutupta yer alan bu iki ülkenin ilişkileri 1971 yılı sonrasında da sınırlı düzeyde kalmaya devam etmiştir.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin yarattığı olumsuz imaj ve yoğun insan hakları ihlalleri dolayısıyla Batı dünyası tarafından yalnız bırakılan Türkiye, alternatif politika arayışlarına yönelmiştir. Yine bu dönemde "ithal ikameci" politikalar yerine "ihracata dayalı" büyüme politikaları uygulamaya başlayan Türkiye, yeni pazarlara ihtiyaç duymaktaydı. Hemen hemen aynı dönemde dışarıya açılım politikası uygulamaya başlayan ÇHC'de benzer bir değişim ve dönüşüm yaşamaktaydı. 1980'lerin iki ülke ilişkilerinin adeta altın dönemini yaşamasının nedenlerinden biri de, her iki ülkenin de liberal dünya ekonomisi ile bir entegrasyon süreci başlatmış olmasıydı. Ayrıca 1979 yılında Çin-Vietnam Savaşı dolayısıyla, Çin - Sovyetler Birliği rekabeti doruk noktasına çıkmıştır. Bu dönemde Çin'in Sovyetler Birliği'ni çevreleyen ülkelerle iyi ilişkiler kurma çabası, Türkiye - Çin ilişkilerinin bu dönemde gelişmesine önemli bir zemin hazırlamıştır.

Türkiye ve Çin'in 1981'de ticaret üzerine protokol imzalaması, Aralık 1981'de ekonomi, sanayi ve teknoloji alanında işbirliği anlaşmasının imzalanması ve Aralık 1982'de Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Çin'i ziyaret etmesiyle ilişkiler normale dönmeye başladı. Cumhurbaşkanı

nı Evren ilk dış ziyaretini Çin'e yaparak, Çin'i ziyaret eden ilk Türkiye Cumhurbaşkanı oldu (Adıbelli, 2016: 218). Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in tarihi Çin ziyaretinin hemen ardından Ekim 1983 tarihinde ise Çin Dışişleri Bakanı Wu Chuochiang Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaretin ardından yaptığı basın toplantısında Çin ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin tehdidi altında olduğuna değiniyordu. Bundan dolayı her iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi ve Sovyet hegemonyasına karşı uyanık olunmasına vurgu yapıyordu (Adıbelli, 2016: 227). Uzun süre karşı ideolojik kamplarda yer alan, birbirlerini düşman olarak gören ve Kore Savaşı'nda karşı karşıya gelen her iki ülke, 1980'lerde ortak düşman olarak görülen Sovyetler Birliği'ne karşı işbirliğinin güçlendirilmesi noktasına gelmişti.

Çin Dışişleri Bakanının Türkiye ziyaretinin hemen ardından Çin Devlet Başbakanı Li Xiannian, Devlet başkanlığı görevine geldikten sonra ilk dış ziyaretlerinden birisini Türkiye'ye gerçekleştirdi (Uçarol, 2015: 1435). 13-18 Mart 1984 tarihleri arasında Ankara'ya gelen Çin devlet başkanı, Türkiye'yi ziyaret eden ilk Çin Devlet başkanıydı (Adıbelli, 2016: 227).

30 Haziran 1985 tarihinde ise Başbakan Turgut Özal, Çin Başbakanı Zao Ziyang'ın davetlisi olarak Çin'i ziyaret etti. Özal'ın Asya-Pasifik bölgesiyle ekonomik ilişkileri çeşitlendirme ve yükselen yeni bir iktisadi merkezle iyi ilişkilere sahip olma yaklaşımı, Türkiye-Çin ilişkilerinin önemli ölçüde canlanmasına yol açmıştır (Güneş, 2012: 866). Gerek Cumhurbaşkanı Evren'in, gerekse de Başbakan Özal'ın şahsi gayretleriyle Türkiye'nin Uzakdoğu'da bilinirliği ve etkinliği 1980'lerde zirveye ulaştı. Bu dönem adeta iki ülke ilişkilerinin altın çağını oluşturmuştur (Adıbelli, 2016: 227).

Ekim 1985 tarihinde TBMM Başkanı Necmettin Karaduman Çin'i ziyaret etti. Temmuz 1986'da ise Çin Başbakanı Zhao Ziyang, Türkiye'ye geldi. Mart 1989 Türkiye-ÇHC Konsolosluk Anlaşması imzalandı (Tezkan, 2002: 12). Her iki ülke arasında kültürel alanlarda da işbirliği sürmüştür. Mart 1988'de Çin Kültür Bakanı Wang Meng, Türkiye'yi ziyaret etmiş, Haziran 1988'de de Turizm ve Kültür Bakanı Tınaz Titiz Çin'i ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerin bir sonucu olarak, Ankara-Beijing, İstanbul-Şanghay, İzmir-Tianjin, Konya-Şian, Trabzon-Ricao, Bursa-Anşan, Mersin-Nanjing, İzmit-Zhejiang ve Yalova-Panjin şehirleri kardeş şehir ilan edildi (Adıbelli, 2016: 228). Karşılıklı üst düzey ziyaretlerin sıklığı, bu dönemde her iki ülkenin birbirlerine verdiği önemi ve ilişkilerin geldiği düzeyi göstermektedir.

1.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İkili İlişkiler

Sovyetler Birliği'nin çözülüşü ile Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu yapısının sona ermesi, uluslararası sistemin stratejik görünümünde köklü değişikliklere yol açmıştır (Aktükün, 2004: 254). Soğuk Savaş'ın ülkelerin dış politika seçeneklerini kısıtlayan ideolojik sınırlamaları ortadan kalkmıştır. Blokların ortadan kalması, küreselleşmenin ve bölgeselleşmenin paralel olarak artması tüm ülkelerin dış politikalarında ciddi değişimlere yol açmıştır. Alışlagelmiş statükoya yönelik büyük bir meydan okuma meydana gelmiş ve ülkelerin dış politikaları büyük bir çeşitlilik arz etmeye başlamıştır. Birçok ülke için büyük fırsatlar ve riskler ortaya çıkmıştır. Uluslararası politikada yaşanmakta olan rekabet daha da yoğunlaşmıştır.

1990'ların başında Çin, politik olarak son derece sallantılı bir görünüm sergilemekteydi. Çin, Tiananmen Meydanı'nda 1989 baharında başlayan ayaklanmaların kanlı bir şekilde bastırılmasını takip eden iki yıl boyunca ABD ve Batılı ülkelerin ekonomik yaptırımlarına maruz kalmıştır (Kroeber, 2017: 22). Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türkiye ve Çin'in Batı dünyası için stratejik önemini ortadan kaldırmıştır.

Soğuk Savaş döneminin ideolojik ayrıştırması ortadan kalkmasına rağmen Türkiye ve Çin arasındaki ilişkiler istenilen düzeye bir türlü erişememiştir. Her iki ülke arasındaki ilişkilerin, Soğuk Savaşın ideolojik sınırlamalarının ortadan kalkmasıyla daha da gelişmesi beklenirken, tam tersine her iki ülke arasındaki rekabet ve tehdit algılamaları şiddetlenmiştir. Soğuk Savaş'ın ideolojik katılıkları buharlaşırken, Türkiye'nin etnik ve dini duyguların şekil verdiği bir dış politikaya yönelmesi, 1990'lı yılların Türkiye-Çin ilişkilerinde kayıp yıllar olarak görülmesine yol açmıştır. Türkiye, 1989 yılında meydana gelen Tiananmen olayları yüzünden Batı dünyası tarafından eleştirilen ve yalnız bırakılan Çin ile ilişkilerini daha da geliştirme fırsatını iyi değerlendirememiştir. Türkiye, Batı'nın Çin'i dışlamasıyla ortaya çıkan boşluğu kendi lehine dolduramamıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi iki ülke ilişkilerinde uzun bir aradan sonra Uygur meselesinin yeniden belirleyici bir faktör olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması ve Türkiye'nin Orta Asya bölgesine yoğun ilgi göstermesi Çin hükümetini alarma geçirmiştir (Güneş, 2012: 867). İki ülke ilişkilerinde işbirliğinin yerini giderek nüfuz savaşı almıştır. Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası etki sahasını genişletme çabaları ve bunu "Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası" şeklinde tasvir etmesi, Çin'le Türkiye'nin çıkarlarının Avrasya coğrafyasında kesişmesine neden olmuştur (Adıbelli, 2016: 14).

ABD, Orta Asya'da bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkelerin Batı modelini benimselelerinde Türkiye'yi önemli bir örnek model olarak görmekteydi. Bundan dolayı Türkiye'nin Orta Asya bölgesindeki faaliyetlerini büyük ölçüde desteklemekteydi. Bu dönemde Türkiye'nin Orta Asya'da giderek artan etkisi Çin'i rahatsız etmiş ve 1980'ler boyunca altın çağını yaşayan Türkiye-Çin ilişkileri, işbirliğinden rekabete dönüşmüştür. 1992 yılında Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Uygur lider İsa Yusuf Alptekin'i kabulü sırasında yaptığı konuşmada, Sovyetler yönetimindeki Türki cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan ettiğini ve sıranın Doğu Türkistan'a geldiğini söylemesi, devletin en üst düzeyinden Doğu Türkistan'a verilen destek olarak kayda geçmiştir (Adıbelli, 2016: 237-40). Türkiye'nin resmi olarak yapmış olduğu eylemler ve kullandığı söylemler, Çin'in korku ve endişelerini arttırmıştır. Çin'in bir numaralı ulusal güvenlik tehdidi olarak gördüğü toprak bütünlüğüne ve egemenliğine karşı yapılacak girişimler kapsamındaki bu söylemler, iki ülke arasındaki rekabet ve çekişmenin göstergesiydi. Orta Asya devletlerinin bağımsızlığının Çin'deki etnik ve dini grupların bu yöndeki girişimlerini tetiklemesi ihtimali, Çin'i endişelendiren temel sorunların başında gelmekteydi. Türkiye, Avrupa Birliği (AB) ve ABD gibi aktörlerin, Orta Asya'da ortaya çıkan güç boşluğunun doldurulmaya çalışması da, Çin için büyük endişe kaynağıydı. Ayrıca bölgenin petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynakları bakımından oldukça zengin olması önemli bir rekabet alanı olmasına yol açmıştır.

1990'ların başında Türkiye ve Çin arasında yaşanan rekabete rağmen, dönemin ortalarına doğru ikili ilişkilerin normal seyrine dönmesi için bazı çabalar gösterilmeye başlanmıştır. İki ülke arasında Eylül 1992 Hukuki, Ticari ve Cezaî Konularda Adli Yardımlaşma Anlaşması imzalandı (Tezkan, 2002: 12). 22 Mayıs 1995 tarihinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, resmi ziyaret için Beijing'e gitti (Uçarol, 2015: 1436). Bu cumhurbaşkanı düzeyinde Çin'e yapılan ikinci en yüksek ziyaret olmuştur. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Çin ziyareti, ikili ilişkilerin yeniden rayına oturması ve geliştirilmesi gösterilen en önemli çabalardan biri olmuştur.

1990'ların ortalarından itibaren Çin diplomasisi oldukça gelişme göstermiş ve küreselleşmiştir. Çin bu dönemde Rusya ve ABD ile aynı anda istikrarlı ilişkiler kurmayı başaramıştır (Shambaugh, 2016: 67). 1990'larda Türkiye-Çin ilişkilerinde dönüm noktası 1997 yılı olmuş-

tur. Türkiye'nin AB'den umduğunu bulamaması üzerine alternatif politika arayışları yeniden başlamıştı. 1997'deki Lüksemburg Zirvesinde AB'nin Türkiye'ye yönelik olumsuz tavrı, Türkiye'nin alternatif güç merkezlerine ve politikalara yönelmesine yol açmıştı. AB hayali yarım kalan Türkiye, yeni bir Asya açılımı başlatarak kısa süreli de olsa Türkiye-Çin ilişkilerinde stratejik bir dönüşüm meydana getirdi.

15 Şubat 1998'de, 14 yıl aradan sonra bir Türkiye Dışişleri Bakanı (İsmail Cem) Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmi olarak ziyaret etmek üzere Beijing'e gitti ve ziyaret beş gün sürdü. Ziyaret sırasında Türkiye ile Çin arasında ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi kararlaştırıldı (Uçarol, 2015: 1437). İsmail Cem'in oldukça kapsamlı olan ziyareti ikili ilişkilerin yeniden gelişmesinde önemli bir etkendi. Aynı zamanda Türkiye'nin Asya açılımında Çin'in öneminin göstergesiydi.

Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in ardından Haziran 1998 tarihinde, Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit, Çin'i ziyaret etti. Ziyaret sırasında Ecevit, Türkiye için dünyanın sadece Avrupa'dan ibaret olmadığını ve Türkiye'nin Asya'daki kendi köklerini yeniden keşfetme sürecine girdiğini belirtti. 1998 yılında iki ülke arasında ciddi sorun yaratan Xinjiang Özerk Bölgesi'nde yaşayan Uygurlar ile ilgili dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz imzalı gizli bir genelge yayınlandı. Genelgede, bu bölgenin Çin'in toprak bütünlüğü içinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret edilerek, Doğu Türkistan adına Türkiye'de faaliyet gösteren vakıf ve derneklerin toplantılarına herhangi bir bakan veya devlet görevlisinin kesinlikle katılmaması isteniyordu. İki ülke arasında hassas noktayı oluşturan Xinjiang Özerk Bölgesi'nden gelenlerin Türkiye'de kurduğu Doğu Türkistan Vakfı ve Doğu Türkistan Göçmen Derneklerinin bazı faaliyetlerinin Çin Hükümeti nezdinde ciddi rahatsızlık yarattığı belirtiliyordu (Adıbelli, 2016: 244). Başbakanlığın gizli genelgesiyle Uygur gruplarının toplantılarına resmi katılımların yasaklanması ve ardından 2000 yılında, İçişleri Bakanı Sadettin Tantan'ın Çin ziyareti sırasında Sınır Aşan Suçlarla Mücadelede İşbirliği Anlaşması imzalaması, Çin liderlerini önemli ölçüde rahatlatmıştı (Adıbelli, 2016: 247). Türkiye'nin realist bir yaklaşım benimsemesi üzerine iki ülke arasında zaman zaman sorunlara yol açan Uygur meselesi büyük ölçüde Çin'in arzuladığı şekilde sonuçlanmıştı. 1990'ların başında iki ülke arasında büyük sorunlara yol açan bu mesele, artık bir süre ikili ilişkiler için engel olmaktan çıkacaktı.

Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in Nisan 2000'de gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti, ikili ilişkilerin geliştirilmesi açısından bir dönüm noktasıydı. Ankara'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından resmi törenle karşılanan Jiang'a Türkiye'nin en büyük madalyası olan Devlet Liyakat Nişanı verildi. 14 yıl aradan sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk Çin Devlet Başkanı olan Jiang'ın çok sıcak karşılanması, iki ülke ilişkilerindeki dönüşümün göstergesiydi (Adıbelli, 2016: 252). Çin Devlet Başkanı'nın ardından 15-18 Nisan 2002 tarihleri arasında Çin Başbakanı Zhu Rongji Türkiye'yi ziyareti sırasında ekonomik nitelikli dört anlaşma imzalandı. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli de 27 Mayıs-1 Haziran 2002 tarihleri arasında Çin'i ziyaret etti. Bahçeli Urumçi ve Kaşgar'a da geçerek, o döneme kadar Xinjiang Özerk Bölgesi'ni ziyaret eden en üst düzey devlet yetkilisi olmuştu (Çolakoğlu, 2013: 251). Türkiye'de Çin'e karşı sert milliyetçi çizginin en önemli temsilcilerinden olan Milliyetçi Hareket Partisinin Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin 2002 yılında Beijing'i ziyaret etmesi ve bu ziyaret kapsamında Uygurların yoğun olarak yaşadığı Xinjiang Özerk Bölgesi'ne gitmesi, Çin-Türkiye ilişkilerinde yeni aşamaya geçildiğinin göstergesiydi. Karşılıklı üst düzey ziyaretlerin yeniden artmaya başlaması, Çin Devlet Başkanının en üst düzeyde karşılanması ve Türkiye'nin en büyük madalyasının verilmesi, Türkiye'nin Çin'e verdiği önemin ve ilişkilerin geldiği düzeyin önemli bir göstergesiydi.

2000'li yıllar, Türkiye-Çin ilişkilerinin yeniden gerilediği yıllar olmuştur. Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak Çin ile olan ilişkilerinde yavaşlama meydana gelmiştir. Adaylık statüsü ve müzakere tarihinin verilmesiyle Türkiye'nin AB ile ilişkileri yeni bir safhaya geçmiştir. Bu da Türkiye'nin 1990'lı yılların sonlarına doğru başlattığı Asya'ya açılım politikasının geri plana itilmesini getirmiştir.

Ocak 2003'te Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) genel Başkanı sıfatıyla Recep Tayyip Erdoğan ABD ziyaretinin ardından üst düzey bir kabul gördüğü Çin'i ziyaret etti. 14 Ocak 2003 tarihinde başlayan Çin gezisi sırasında Erdoğan, Çin Başbakanı Zhu Rongji ile görüşerek, iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılmasını ve Kars-Tiflis demiryolunun bitirilmesi için çalışmaların hızlandırılmasını dile getirdi (Adıbelli 2016: 270). Bu ziyaret, Türkiye'deki yeni hükümetin de Çin ile ilişkileri geliştirme isteğinde olduğunun bir göstergesiydi.

2001 yılında Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olması, Türkiye'nin en önemli ihracat kalemi olan tekstil sektörünü olumsuz etkilemiştir. Bu yüzden Türkiye, 2005'te DTÖ'ye sunduğu teklifte tekstil kotalarının kaldırılmasından sonra Çin'in tekstil ihracatının önemli ölçüde artacağını belirterek birçok kalkınmakta olan ülkenin geleneksel ihrac piyasasını kaybedeceği uyarısında bulunmuştur. Çin ise Türkiye'nin bu teklifini tek taraflı ve kabul edilemez olduğunu açıklamıştır (Çolakoğlu, 2013: 257). Çin'in DTÖ'ye üye olması, özellikle yoğun rekabetin yaşandığı tekstil sektöründe iddialı olan Türkiye ve Çin'in arasını açmıştır. Türkiye ve Çin arasında son dönemde iktisadi alanda gün yüzüne çıkan sorunlar ile Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde Tayvan modelini öne sürmesi, 1990'ların ikinci yarısından itibaren hızla gelişen ikili siyasi ilişkileri etkilemiş ve iki ülke arasında adeta adı konmamış bir soğuk savaşın yaşanmasına yol açmıştır.

Kıbrıs meselesinin çözülmesi için hazırlanan Annan Planı'nın 24 Nisan 2004'te yapılan referandumda Rumların hayır demesiyle, adada Annan Planı temelinde bir çözüme ulaşılamadı. Ardından 1 Mayıs 2004 tarihinde Kıbrıs Rum Yönetimi tüm adayı temsilen AB üyesi oldu (Balcı, 2017: 298). Bunun üzerine Türkiye, Tayvan modeli olarak adlandırdığı ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) özellikle ekonomik açıdan tanınması için bir takım girişimlerde bulundu. ABD'nin Tayvan'la olan gayri resmi ekonomik ilişkilerinden esinlenerek öne sürülen bu model, Türkiye ve Çin arasında yeni sorunlara yol açmıştır (Adıbelli, 2016: 272). Başından beri Tayvan'ı ülkesinin bir parçası olarak gören Çin, Türkiye'nin bu ilişki modelini çözüm olarak öne sürmesini iyi karşılamamıştır. Türkiye, bu çözüm önerisine küresel ve bölgesel aktörlerden beklediği desteği bulamamıştır.

Şubat 2005'te Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Çin'e resmi bir ziyaret düzenledi. Gül'ün Çin ziyaretinde ağırlıklı olarak ekonomik konular gündeme alınmış ve özellikle Çinli şirketlerin Ankara-İstanbul hızlı tren projesi ile Güneydoğu Anadolu Projesi'nde yatırımlar yapması değerlendirilmiştir (Çolakoğlu, 2013: 251). Bu dönemde Çin'in, Türkiye'ye bakışı, Türkiye'nin tekstilde kota getirilmesinin öncülük etmesi ve KKTC'nin tanınmasına yönelik Tayvan modelinin temel alınması gibi konular nedeniyle değiştiğinden beklentileri karşılamaktan uzak kalmıştır (Adıbelli, 2016: 272). KKTC'ye yönelik tecridin kaldırılması arayışında olan Türkiye, beklediği desteği Çin'den de görememiştir.

2002-2010 yılları arasında Türkiye'ye Çin tarafından herhangi bir üst düzey ziyarette bulunulmaması iki ülke arasında üstü kapalı bir siyasi kriz olduğunun göstergesi olmuştur. Özellikle dönemin Çin devlet başkanı Hu Jintao'nun neredeyse Türkiye'nin çevresindeki bütün komşuları ziyaret etmesine ve 2003 yılında bizzat Erdoğan tarafından Türkiye'ye davet edilmesine rağmen, Türkiye'yi ziyaret etmekten imtina etmiştir. Hu Jintao'nun devlet başkanı yardımcılığı

görevi sırasında 2001’de Güney Kıbrıs Rum kesimini ziyaret etmesi ve bu ziyaretinde Kıbrıs’ın bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğünü desteklediklerini söylemesi, Türkiye ile ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır (Adıbelli, 2016: 351-52). Türkiye’ye her hangi bir üst düzey ziyaret gerçekleşmezken, Türkiye’nin sorunlar yaşadığı komşularının Çin tarafından defalarca ziyaret edilmesi karşılıklı endişeleri derinleştirmiştir.

2000’li yıllarında başından itibaren Çin’in Türkiye’ye yakın bölgelerde lojistik üsler kurma arayışı dikkat çekmektedir. Çin’in en büyük dış ticaret firmalarından Cosco şirketi 2010’da imzaladığı bir anlaşmayla Yunanistan’ın en büyük limanlarından olan Atina yakınlarındaki Pire limanını 35 yıllığına kiralamıştır. Çin firması, Pire limanını modernize edip bir lojistik üs olarak kullanmayı planlamaktadır (Çolakoğlu, 2013: 257). Pire Limanına depolama yapma imkanına kavuşacak olan Çinli firmalar ani talep değişimlerine cevap verebilecek esnek mal sevkiyatı yapabileceklerdir. Çin’in bu hamlesi, Türkiye’nin Avrupa pazarına yakın olmasından kaynaklanan lojistik avantajlarını ve Türkiye menşeli malların rekabet etme imkanını oldukça zorlaştırmaktadır.

Pire limanı özelleştirmesinin Türkiye açısından doğurabileceği diğer önemli risk ise Türkiye’nin ulaşım koridoru olma iddiasıyla ilgilidir (Çolakoğlu, 2013: 258). Asya, Avrupa ve Afrika kıtasının kesişim noktasında bulunan Türkiye, önemli bir jeopolitik üstünlüğe sahiptir. Doğu-Batı ve Kuzey-Güney yönlü mal ve hizmet geçişleri ile enerji nakil hatlarının geçiş noktasında buluna Türkiye, ekonomik ve politik avantajlar elde etmektedir. Türkiye’ye alternatif rotaların bulunması, Türkiye’nin avantajlarını tamamen ortadan kaldırmaya bile azaltacaktır.

1.4. İkili İlişkilerde “Stratejik Ortaklık” Dönemi

2000’li yılların sonlarına doğru ikili ilişkilerde stratejik bir dönüşüm yaşanmıştır. 2007 yılından itibaren AB ile ilişkilerin istenilen düzeyde ilerlememesi, Türkiye’nin yeniden alternatif arayışlara yönelmesini tetiklemiştir. 2008 yılında, ABD merkezli başlayan finansal kriz, Türkiye’nin büyük ekonomik ortakları olan Batılı ülkeleri etkilemiştir. Türkiye, ekonomik kriz dolaşısıyla duraklamaya başlayan Batı pazarları yerine yeni pazar arayışında olmuştur. Aynı şekilde Çin’de en büyük ihracat pazarlarından olan Avrupa ve ABD yerine gelişmekte olan ülkelere yönelmiştir. Dolayısıyla her iki ülke de aynı dönemde krizden büyük oranda etkilenen Batılı pazarlar yerine alternatif pazar arayışında olmuştur.

2000’li yıllara kadar uluslararası politikada pasif bir konumda bulunmayı tercih eden Çin, 2000’li yıllarda kendine daha fazla güvenmeye başladığı bir döneme geçmiştir. Özellikle 2008 finans krizinden sonra daha aktif bir dış politikaya yönelmiştir (Shambaugh, 2016: 143-144). 2000’li yılların ortalarından itibaren Çin’in uluslararası alanda görünürlüğünün artmasına paralel olarak Çin’e yönelik tehdit algılamaları da artmıştır. ABD, bu dönemde, Çin’in yakın komşularıyla ilişkilerini geliştirerek bir anlamda Çin’i çevrelemeyi ve dengelemeye çalışmıştır. ABD başkanı Barack Obama döneminde başlayan Trans Pasifik Ortaklığı’nın temel hedeflerinden bir Çin’in dengelenmesiydi (Cai, 2017: 5). Çin de benzer şekilde karşılık vererek, ABD’nin müttefikleri ile iyi ilişkiler kurma arayışına girmiştir. Türkiye, bu bağlamda Çin için stratejik önemde bir aktör konumuna yükselmiştir.

Çin, Orta Doğu’ya yönelik politikalarını, genel olarak, ABD’nin gücüne karşı “yumuşak dengeleyici” bir çerçevede yürütmektedir. Çin, doğrudan ABD’nin etkisini engelleyecek ekonomik ve askeri güç unsurlara sahip değildir. Çin’in, ABD’nin bölgedeki gücüne doğrudan meydan okumaya istekli olduğu da söylenemez. Çin’in Orta Doğu politikası, bölgedeki ülkelerle özellikle ekonomi ve enerji alanında ilişkilerini geliştirmeye odaklanmaktadır (Chaziza,

2016: 266). Çin bölgedeki tüm aktörlerle, hatta birbiriyle yoğun rekabet içinde olan aktörlerle dahi, iyi ilişkiler tesis edebilmeyi başarmaktadır. Bunun temel sebeplerinden biri Çin'in, ekonomik meseleler hariç, "düşük profilli" bir dış politika yürütmesidir (Vogel, 2011: 714). Türkiye ve Çin, her zaman aynı hedef ve çıkarlara sahip olmasalar da, birçok alanda önemli bir işbirliği potansiyeline sahiptir.

2009 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Çin'e yaptığı resmi ziyaret, iki ülke ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasıydı. Cumhurbaşkanı Gül'ün bu ziyaret kapsamında Xinjiang Özerk Bölgesi'ne gitmesi ile tarihte ilk defa bir Türkiye Cumhurbaşkanı bölgeyi ziyaret etmiştir (Adıbelli, 2016: 332). Türkiye'nin bu ziyaretten beklentisi; ekonomik alanda sürekli artmakta olan dış ticaret açığının, Çin'in Türkiye'de yapacağı yatırımlar, Çinli turistlerin Türkiye'ye yönlendirilmesi ile Türkiyeli ve Çinli firmaların üçüncü ülkelerde ortak yatırımlar yaparak dengelenmesi olmuştur. Siyasi alanda ise bölgesel ve uluslararası konularda iki ülkenin mümkün olduğunca işbirliği halinde olması amaçlanmıştır (Çolakoğlu, 2013: 259). 1982 yılında Kenan Evren'in ve 1995 yılında Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı sıfatıyla Çin'e gerçekleştirmiş olduğu ziyaretlerin ardından üçüncü defa bir Türkiye Cumhurbaşkanı Çin'e resmi ziyarette bulundu. Cumhurbaşkanı Gül'ün Xinjiang Özerk Bölgesini ziyaret etmesinin sembolik değeri de büyük olmuştur. Ayrıca bu ziyaret, Çin'in Uygur meselesinde kendine olan güveninin bir göstergesi olarak da görülebilir.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Çin ziyaretinden kısa bir süre sonra Temmuz 2009 tarihinde patlak veren Urumçi olayları, daha yeni canlanmaya başlamış olan iki ülke arasındaki ilişkilerde, kısa süreli de olsa bir gerginliğe yol açmıştır. 5 Temmuz 2009 tarihinde başlayan Urumçi olayları, Türkiye'de ve dünya kamuoyunda büyük bir yankı uyandırdı. Gerek kamuoyu gerekse de hükümet, Çin yönetiminin uygulamalarına yönelik büyük bir tepki gösterdi. Dönemin Başbakanı Erdoğan, Xinjiang Özerk bölgesinde yaşanan olayları "adeta soykırım" olarak nitelendirdi (Hazret, 2011: 279). Fakat karşılıklı sert söylemler zamanla yerini itidalli söylemlere bıraktı. Karşılıklı yapılan ziyaretlerle her iki taraf da ilişkileri, Urumçi olayları öncesi seyrine döndürmeye istekli olmuştur. Bu çabalar ikili ilişkileri yeniden olumlu yöne çekmeyi başarmış ve birçok alanda işbirliği yapma gayretleri sonuç vermeye başlamıştır.

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi siyasi alana da yansımıştır. Türkiye, Çin'i Anadolu Kartalı askeri tatbikatına davet ederek siyasi alanda yakınlaşmanın hızlanmasına zemin hazırlamıştır (Balcı, 2017: 311). Her yıl düzenli olarak Konya'da düzenlenen ve o döneme kadar NATO ile dost ve müttefik ülkelerin çağrıldığı "Anadolu Kartalı" hava tatbikatına Eylül 2010'da sadece Çin'in davet edilmesi önemli bir gelişme olmuştur (Çolakoğlu, 2013: 262). Çin savaş uçakları Pakistan ve İran hava sahasını kullanarak Türkiye'ye gelmiş ve Konya'da 20 Eylül – 4 Ekim 2010 tarihlerinde Türkiye Hava Kuvvetleri'ne bağlı F-4 savaş uçaklarıyla birlikte tatbikat yapmışlardır. Böylece Çin bir NATO üyesiyle ilk askeri tatbikatını Türkiye'de yapmış oldu (Uçarol, 2015: 1447). Bu askeri tatbikat Türkiye-Çin ilişkilerinin geldiği stratejik noktayı ve geçirdiği evrimin en iyi göstergesi olmuştur. İki ülkenin arasındaki ilişkilerin ortak askeri tatbikat yapacak düzeye gelmesi, ilişkilerde bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir. Ayrıca Türkiye'nin daha önce NATO ülkeleriyle yapmış olduğu bir tatbikatı Çin ile yapması, Türkiye'nin yeri geldiğinde ne kadar esnek bir dış politika izleyebildiğini görmek açısından önemli bir örneklem olmuştur.

7 Ekim 2010 tarihinde Çin Başbakanı Wen Jiabao, Türkiye'ye resmi bir ziyaret için geldi. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasındaki ilişkileri genişletmek kararı alındı ve sekiz anlaşma imzalandı. İki ülke arasındaki ticarete Türk Lirası ve Çin parası Yuan'ın kullanılması kabul

edildi. İki ülkenin “stratejik ortak” olduğu açıklandı (Uçarol, 2015: 1447). Çin Başbakanı Wen Jiabao’nun gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretiyle ikili ilişkilerin stratejik ortaklık seviyesine çıkarılması son derece önemli bir gelişme olmuştur. 2010’lu yıllara kadar Türkiye-Çin ilişkileri, ne stratejik önemde görülüyordu ne de büyük bir potansiyele sahip olduğu düşünülüyordu. Fakat son yıllardaki gelişmelerin gösterdiği gibi iki ülke ilişkileri ekonomik, askeri ve politik olan büyük potansiyeller barındırmaktadır (Honghui, 2016: 102).

Çin Başbakanı Wen Jiabao’nun tarihi Türkiye ziyaretinin hemen ardından Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da Çin’e bir ziyaret gerçekleştirdi. Çin ziyaretine Kaşgar’dan başlayan Davutoğlu, Uygurlar nedeniyle iki ülke arasında çıkan krizin ve gerginliğin yerini dostluğa bıraktığını ve Uygurların iki ülke arasında dostluk ve işbirliği köprüsü olabileceğini vurgulamıştır. Türkiye ile Çin’in Orta Asya’da da işbirliği yapabileceğini, bu çerçevede Türkiye’nin teklifi üzerine Türkiye-Çin-Pakistan üçlü işbirliğini geliştirmenin gündemde olduğunu belirtmiştir (Adıbelli, 2016: 356-57). Zaman zaman iki ülke arasında gerginliğe neden olan Orta Asya ve Uygur meselesinin kriz yerine fırsata dönüştürülmesi çabalanmıştır. Ayrıca Türkiye-Çin ilişkilerinde, Çin’in geleneksel olarak iyi ilişkilere sahip olduğu Pakistan’ın katalizör işlevi görebileceğinin farkına varılmıştır.

20 Şubat 2012 tarihinde Çin Devlet Başkanı ve Müstakbel Çin Komünist Partisi genel sekreteri ve gelecek 10 yıl boyunca Çin’i yönetecek olan Xi Jinping yanında 58 üst düzey firmanın CEO ve başkanları ile resmi ziyaret amacıyla Ankara’ya geldi. Türkiye ile Çin arasında ağırlıklı olarak ticari ve ekonomik alanlarda 28 anlaşma imzalandı. 8-11 Nisan 2012 tarihinde ise Başbakan Erdoğan yanında 300 iş adamıyla birlikte Çin ziyaret etti. Gezinin ilk durağı Xinjiang Özerk Bölgesiydi. Xinjiang Özerk Bölgesine giden ve 27 yıl aradan sonra Çin’i ziyaret eden ilk Türkiye başbakanı olmuştur. Bu ziyaret sırasında “Nükleer Enerjinin Barışçı Amaçlarla Kullanımına İlişkin İşbirliği Anlaşması”yla birlikte altı anlaşma imzalandı (Uçarol, 2015: 1449-1450).

28 Temmuz 2015 tarihinde Erdoğan, bu sefer Cumhurbaşkanı sıfatıyla Çin’e ilk ziyaretini gerçekleştirdi. 2009’da 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile başlayan Çin açılımı, her şeye rağmen önemli bir ilerleme kaydetmiştir (Adıbelli, 2016: 380). 2009 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Çin’e yaptığı ziyaretin ardından normal seyrine dönmeye başlayan Türkiye-Çin ilişkileri, Urumçi olayları gibi kısa süreli gerginliklere rağmen başarılı bir şekilde sürdürülmüş ve gittikçe gelişme göstermiştir. Bu da her iki tarafında daha reel politikalar benimsemesi sayesinde mümkün olabilmiştir. Küresel rekabetin giderek yoğunlaştığı bu dönemde her iki ülke de birbirlerine ihtiyaç duyduğunun farkındadır.

İki ülke ilişkilerinin daha da geliştirilmesi için çeşitli işbirliği mekanizmaları geliştirilmiştir. 3 Kasım 2016’da Türkiye-Çin Hükümetler arası İşbirliği Komitesi’nin ilk toplantısı Ankara’da gerçekleştirildi (Adıbelli 2016: 394). Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi 13-14 Kasım 2016 tarihlerinde “Türkiye-Çin Dışişleri Bakanları İstişare Mekanizması Toplantısı”na katılmak üzere Türkiye’yi ziyaret etti. 2017-2020 yıllarına ilişkin Türkiye ile Çin arasında “Kültürel Değişim Programı” ve Ekonomi Bakanlığı ile Çin Ticaret Bakanlığı arasında “İkili Ticari ve Yatırım İşbirliğinin Geliştirilmesine Yönelik Eylem Planı” imzalandı (Adıbelli 2016: 396). Türkiye-Çin İşbirliği Komitesi, Çin’in Ortadoğu ülkeleri ile kurduğu en üst düzey hükümetler arası mekanizmalardan biri olması Türkiye’ye verilen önemin göstergesidir.

Çin’in 2013 yılında başlattığı Kuşak ve Yol girişimi iki ülke arasındaki işbirliği imkanlarını daha da genişletecektir (Zan, 2016: 50). Girişim, iki ülke ilişkilerinin daha da geliştirilmesi için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye, Kuşak ve Yol girişiminde giderek artan bir öneme

sahiptir (Zou, 2015: 13). Türkiye, 2017’de Çin’in Başkenti Beijing’de yapılan Kuşak ve Yol Forumuna Cumhurbaşkanlığı düzeyinde bir katılım gerçekleştirerek, girişime aktif ilgi göstermiştir (Global Times, 2018). İkinci Kuşak ve Yol Uluslararası İşbirliği Forumu 25-27 Nisan 2019 tarihlerinde yapıldı. Beijing’de ikincisi düzenlenen bu foruma, yaklaşık olarak, 40 ülke lider düzeyinde ve 150’den fazla ülke ise temsilciler düzeyinde katıldı (CRI, 2019a). 2017 yılında yapılan Birinci Kuşak ve Yol Forumunda Türkiye’nin oldukça iyi karşılanması, Çin’in bu proje kapsamında Türkiye’ye verdiği önemin göstergesi olmuştur. 2019 yılında yapılan foruma ise Türkiye cumhurbaşkanlığı düzeyinde değil de bakan düzeyinde bir katılım gerçekleştirdi.

2000’li yıllarda her iki ülkenin reel politikaya öncelik vermeleri, Uygur meselesinin ikili ilişkilerde bir engel oluşturmasını önlemiştir. Fakat zaman zaman alevlenen mesele ikili ilişkilerde kısa süreli de olsa bazı gerginliklere yol açmaktadır. Özellikle Türkiye’de seçim dönemlerinde bu meseleye yönelik hassasiyet daha da artmaktadır. Son zamanlarda Çin’in Uygurlara yönelik uygulamaları, başta Batı basını olmak üzere Türkiye basınında geniş yer bulmuştur. Şubat 2019 tarihinde ünlü Uygur ozan Abdurrehim Heyit’in Çin’de gözetim altındayken hayatını kaybettiği iddiaları hızlı bir şekilde sosyal medyada gündem olmuştur. Türkiye Dışişleri Bakanlığı 9 Şubat 2019 tarihinde Çin’deki insan hakları ihlalleri iddialarına ve Abdurrehim Heyit’in hapisanede vefat ettiği iddiasına yönelik sert bir açıklama yayınladı (Dışişleri Bakanlığı, 2019a). Çin’in “mesleki eğitim merkezleri” olarak adlandırdığı fakat Batı ve Türkiye basınında “toplama kamaları” olarak adlandırılan yerlerden birinde bulunan Abdurrehim Heyit’in hayatta olduğuna dair, Çin tarafı bir video yayınlamaya Türkiye’nin iddialarına karşılık verdi (CRI, 2019b). Abdurrehim Heyit olayı kısa süreli de olsa iki ülke arasında bir gerginliğe yol açmıştır. Bu olayın yarattığı gerginlik dolayısıyla 2017 yılında yapılan Kuşak ve Yol Forumu’na Cumhurbaşkanlığı düzeyinde bir katılım gösterilirken, 2019 Nisan ayında ikincisi yapılan Forumu aynı düzeyde bir katılım gerçekleşmemiştir. Haziran ve Temmuz 2019 aylarında iki ülke liderleri arasında yapılan üst düzey görüşmeler ise bu gerginliğin kısa sürede atlatılabildiğini göstermektedir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan Japonya’nı Osaka kentinde düzenlenen G-20 zirvesinin ardından 2 Temmuz 2019 tarihinde Çin’e resmi bir ziyarette bulundu. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping ile yapılan görüşmede, iki ülke arasında güvenin ve stratejik işbirliğinin daha da güçlendirilmesi vurgusu yapıldı. Herhangi bir gücün Türkiye’de Çin’e karşı bölücülük eylemlerinde bulunmasına izin verilmeyeceği dile getirildi. Aynı zamanda Türkiye’nin Kuşak ve Yol projesinde önemli ortaklardan biri olduğu vurgulandı. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, “Xinjiang bölgesindeki çeşitli etnik grupların Çin’in gelişmesi ve refahı içinde mutlu bir şekilde yaşadıklarını” ifade etmesi Çin basınında geniş yer buldu. Kuşak ve Yol girişimi çerçevesinde ticaret, yatırım, finans, enerji, otomobil üretimi, altyapı, 5G ve akıllı şehirler alanında işbirliğinin güçlendirilmesi gerektiği dile getirildi (CRI, 2019c). 14-15 Haziran 2019’da düzenlenen Asya’da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı 5. Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde iki ülke liderleri görüştüler. 28-29 Haziran 2019 tarihinde yapılan G-20 Osaka Zirvesi’nin ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın resmi Çin ziyareti ile iki lider bir ay içerisinde üçüncü kez görüşmesi iki ülkenin birbirine verdiği önemin göstergesi olmuştur.

Türkiye ve Çin’in gelişmekte olan ülkeler olarak uluslararası sistemde kendilerini yeniden konumlandırma arayışında olmaları ortak bir zeminde buluşmalarına yol açmaktadır (Üngör, 2017). Her iki ülke de uluslararası politikada giderek daha etkin olmaya çalışmakta ve uluslararası karar alma mekanizmalarında daha güçlü bir şekilde yer alma arayışındadır. Türkiye ve Çin uluslararası sistemin karar alma mekanizmalarının daha demokratikleştirilmesi talebinde bulunsalar da bunun nasıl ve ne ölçüde yapılacağı hususunda hem fikir değiller.

Türkiye – Çin ilişkileri genel olarak bir yandan ortak çıkarlara dayanırken diğer yandan şüphe unsurları barındırmaktadır (Lavi and Lindenstrauss, 2016: 119). 2010 yılında Türkiye ve Çin birbirlerini stratejik ortak olarak ilan etmelerine rağmen, iki ülke arasında asıl sorun siyasi ve stratejik vizyon eksikliğidir (Temiz, 2017: 7). Türkiye ve Çin birçok bölgesel ve küresel meselede ayrı düşmektedir. Her ne kadar, iki ülke birbirini stratejik ortak olarak ilan etse de, bu tür farklılıkları ortadan kaldıracak mekanizmalar henüz inşa edilmemiştir. Son yıllarda iki ülke de, Batı'nın mevcut uluslararası düzen içindeki merkezi konumunun dengelenmesi ve daha “adil” bir uluslararası düzenin inşa edilmesi yönünde daha sık açıklamalarda bulunuyor. Bu söylemlere rağmen iki ülke uluslararası sistemde tam olarak nasıl bir değişim istedikleri ve bunun nasıl yapılacağı üzerine herhangi ciddi bir işbirliğine yönelmemişlerdir.

İki ülkenin bölgesel ve küresel vizyonları birbirleriyle tam olarak uyuşmamaktadır. İki ülke arasında vizyon farklılığı en somut olarak Suriye krizinde gün yüzüne çıkmıştır. Türkiye uzun süre Suriye'deki iktidarın değişmesi için çabalarırken, Çin mevcut iktidarın devam etmesinden yana olmuştur (Lavi and Lindenstrauss, 2016: 121-122). Türkiye'nin, Suriye gibi Çin ile gelecekte iyi ilişkilere sahip ülkelerde, doğrudan güç ve etkisini arttıracak girişimlerde bulunması iki ülkeyi zaman zaman karşı karşıya getirmektedir. İki ülkenin stratejik olarak önem verdikleri bölgelerin farklı olması, ilişkilerin yeteri düzeyde gelişmesini engellemektedir.

Türkiye'nin ABD başta olmak üzere Batı ülkelerine tepki olarak Rusya ve Çin'e yönelmesi bu ülkeler ile sağlıklı ilişkiler tesis edilmesini engellemektedir. Türkiye'nin tepkisel yönelmeleri ülkenin dış politika seçeneklerini arttırmaktan ziyade sınırlamaktadır. Kısa vadeli bazı kazanımlara yol açsa da bu tepkisel politikalar nihayetinde Türkiye'nin manevra alanını sınırlamaktadır. Türkiye'nin manevra kabiliyetinin azalması durumu, Rusya'dan S-400 Savunma

Sistemleri alınması meselesinde bariz bir şekilde görülebilmektedir. Türkiye'nin S-400 Savunma Sistemlerini alması, Rusya'nın bölgesel politikalarına bağımlılığını arttıracaktır (Has, 2019). S-400 Savunma Sistemleri ile Türkiye, enerji alanında bağımlı olduğu Rusya'ya bir de güvenlik açısından bağımlı hale getirecektir. Dolayısıyla tepkisel politikalar Türkiye'nin bağımlılık asimetrisini daha da arttırmaktadır. Türkiye'nin, birbirinin alternatifi olmayacak şekilde, tüm küresel aktörlerle iyi ilişkiler tesis edebilmelisi, manevra alanını daha da genişletecektir.

Türkiye için Çin, sadece ikili ilişkiler açısından değil bölgesel ve küresel ilişkiler açısından da göz önünde bulundurulması gereken önemli bir aktör konumuna gelmiştir (Temiz, 2017: 9). Şuan nominal değerler bakımından hacim olarak dünyanın ikinci büyük ekonomisi olan Çin, yakın zamanda en büyük ekonomisi olacaktır. Çin dünya ekonomisindeki konumunun hızlı bir şekilde artıyor olması, Çin'in uluslararası politikadaki görünürlüğü arttırmaktadır.

Türkiye, Ağustos 2019 tarihinde “yeniden Asya” açılımı başlattı (Dışişleri Bakanlığı, 2019b). Yeniden Asya açılımının bölge ülkeleri ile ilişkileri daha da geliştirmesi hedeflenmektedir. Uluslararası sistemin ekonomi politik ağırlık merkezinin Doğu Asya'ya kaymakta olduğu bir dönemde başlayan bu açılım, Türkiye için oldukça büyük bir önem arz ediyor. Türkiye bu açılımla yükselmekte olan Doğu Asya'nın yarattığı sinerjiden daha fazla yararlanacaktır. Açılım, Asya'nın en büyük ekonomisi olan Çin ile ilişkilerin daha da geliştirilmesine zemin hazırlayacaktır. Bu açılımın 1990'ların sonlarında başlayan “Asya açılımı” ile aynı kaderi paylaşmaması için Türkiye'nin uzun erimli çalışmalar yürütmesi gerekiyor.

Çin başta olmak üzere Doğu Asya ülkelerinin dünya ekonomisinde ve siyasetinde giderek daha belirleyici olmaya başlamaları, Türkiye'nin bu bölgeye yönelik politikalarını daha dengeli

ve uzun erimli ilişkiler seviyesine çıkarması ihtiyacını doğurmuştur. Dünyanın en büyük ticaret ve üretim hacmine sahip ülkesi konumunda olan Çin, nominal değerlerle GSYİH açısından dünyanın ikinci en büyük ekonomisine sahiptir. BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden biri ve nükleer güç sahibi bir ülkedir. Çin'in başta ekonomi olmak üzere küresel ölçekteki ağırlığı giderek artmaktadır.

SONUÇ

1949 yılında kurulan Çin Halk Cumhuriyeti ile resmi ilişkiler ancak 1971 yılında kurulabildi. 1980'li yıllara kadar Türkiye ve ÇHC arasındaki ilişkiler; coğrafi uzaklık, ideolojik farklılıklar vb. nedenlerden dolayı düşük düzeyde seyretmiştir. 1980'li yıllarda her iki ülkenin de kapitalist dünya ekonomisiyle daha hızlı bir entegrasyona yöneldiği bir süreç yaşanmıştır. 1980 yılında yaşanan askeri darbe ve sonrasında meydana gelen yoğun insan hakları ihlalleri, Türkiye'nin Batı dünyasından dışlanmasına yol açmıştır. Aynı dönemde ekonomide "ihracata dayalı" bir büyüme stratejisi benimseyen Türkiye, yeni pazar arayışında olmuştur. Bu dönemde her iki ülkenin alternatif partner ve pazar arayışları, Türkiye-Çin ilişkilerinde büyük bir canlanmaya yol açmıştır. Sovyet-Çin ilişkilerinde yoğunlaşan rekabet dolayısıyla, Çin'in Sovyetler Birliği'nin yakın çevresinde yer alan ülkelerle iyi ilişkiler tesis etme çabası, ikili ilişkilerin daha da gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Uluslararası sistemde büyük dönüşümlerin meydana geldiği 1990'lı yıllar, iki ülke ilişkilerinde beklenen etkiyi gösterememiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan siyasi boşluğu doldurma hususunda yaşanan rekabet ve Çin'in Sovyetler ile aynı kaderi paylaşma sendromu, iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. 1990'ların ortalarına doğru ABD ve Rusya ile aynı anda iyi ilişkiler kurabilmeyi başarabilen Çin, küresel diplomaside önemli bir aktör olarak belirmeye başlamıştır. 1997 yılında Türkiye'nin AB'den beklediği aday ülke statüsünü elde edememesi, ülkeyi yeniden alternatif partner arayışlarına yöneltmiştir. 1990'ların sonlarında iki ülke ilişkileri yeniden canlanmaya başlamıştır.

2000'li yıllar, Türkiye-Çin ilişkilerinin yeniden gerilediği yıllar olmuştur. Türkiye'nin AB aday ülke statüsünü elde etmesi ve adaylık müzakerelerinin başlaması, dış politikada temel önceliğin AB olmasına yol açmıştır. Ayrıca bu dönemde Çin'in DTÖ'ye girmesi, tekstil sektöründe iddialı olan iki ülkenin arasını açmıştır. Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde Tayvan modelini öne sürmesi de, ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 2002-2010 yılları arasında Çin tarafından Türkiye'ye herhangi bir üst düzey ziyaretin gerçekleşmemiş olması, ikili ilişkilerde adı konmamış bir krizin varlığının göstergesi olmuştur.

2010'lu yıllarda iki ülke ilişkilerinde yeniden bir canlanma yaşanmıştır. 2007 yılından itibaren Türkiye – AB ilişkilerinin istenilen düzeyde gelişmemesi, Türkiye'nin çok boyutlu bir dış politikaya yönelmesine yol açmıştır. 2008 yılında ABD merkezli başlayan finans krizi, Çin'in uluslararası sistemdeki etkisini artırarak daha aktif bir dış politikaya yönelmesine zemin hazırlamıştır. Finans krizi dolayısıyla duraklamaya başlayan Batı pazarları yerine, iki ülke de alternatif pazar arayışlarına yönelmiştir. 2010 yılında Türkiye ve Çin'in birbirlerini "stratejik ortak" olarak adlandırması, ilişkilerinin yeniden gelişmesine zemin hazırlamıştır. 2013 yılında başlatılan Kuşak ve Yol girişimi, ikili ilişkilerin geliştirilmesi için oldukça önemli bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye'nin 2019 yılında başlattığı "yeniden Asya" açılımı da, ikili ilişkilerin daha da geliştirilmesine zemin hazırlayacaktır.

İki ülke ilişkilerinin tarihsel serüvenine baktığımızda, ilişkiler dalgalı olmuş ve potansiyelinin gerisinde kalmıştır. İki ülkenin temel dış politika eğilimlerinin yanında dönemsel politik ve

stratejik tercihleri, ikili ilişkilerin gelişimini şekillendirmiştir. Türkiye'nin, geleneksel olarak, Batı eğilimli bir dış politika yürütmüş olması ve Çin'in ekonomik meseleler hariç düşük profilli bir dış politika izlemesi, ikili ilişkilerin yeteri kadar gelişmemesinin nedenlerinden biridir. İki ülkenin bölgesel ve küresel vizyonlarındaki farklılıklar, ilişkilerin istenilen düzeyde gelişmesini engelleyen diğer bir faktördür. İki ülkenin ekonomik ve politik ilişkilerinde öncelik verdikleri bölgelerin farklı olması da, önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çin'in başta dünya ekonomisi olmak üzere küresel ölçekte artan etkisi, Türkiye'nin Çin'e yönelik politikalarını daha dengeli ve uzun erimli ilişkiler seviyesine çıkarması ihtiyacını doğurmaktadır. Türkiye'nin Çin'le olan ilişkileri, alternatif partnerlere ihtiyaç duyulduğunda hatırlanması gereken bir seçenek olmaktan çok daha hayati bir önem taşımaktadır. Çin, hacim bakımından dünyada en büyük ikinci, Asya'da en büyük ekonomi konumundadır. BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden biri ve nükleer güç sahibi bir ülkedir. Dolayısıyla Çin, sadece ikili ilişkiler açısından değil, bölgesel ve küresel meselelerde de göz önünde bulundurulması gereken önemli bir aktördür.

KAYNAKÇA

- Adıbelli, Barış (2016). *Osmanlı'dan Günümüze Türk-Çin İlişkileri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Aktükün, İlker (2004). Soğuk Savaştan Küresel Tiranlığa. (Ed.) Toktamış Ateş. *ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya*, s.251-270. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Altan, Selda (2013). Osmanlı'ya Doğudan Bakmak: 20. Yüzyıl Dönümünde Çin'de Osmanlı algısı ve Milliyetçilik. (Ed.) Selçuk Esenbel, İsenbike Togan, Altay Atlı, *Türkiye'de Çin'i Düşünmek*. (s.90-114). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Atlı, Altay (2013). 12 Mart Muhtırası ve Türkiye'nin Çin Halk Cumhuriyeti'ni Tanıması. (Ed.) Selçuk Esenbel, İsenbike Togan, Altay Atlı, *Türkiye'de Çin'i Düşünmek*. (s.147-169). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Cai, Peter (2017). Understanding China's Belt and Road Initiative, Lowy Institute, 22.03.2017, <https://www.lowyinstitute.org/publications/understanding-belt-and-road-initiative>, Erişim Tarihi: 26.06.2019
- Chaziza, Mordechai (2016). Sino-Turkish 'Solid Strategic Partnership': China's Dream or a Reality?, China Report, Vol. 52, No. 4, p. 265-283.
- CRI (2019a). 2. Kuşak ve Yol Uluslar arası İşbirliği Forumu 25-27 Nisan'da, CRI, 19.04.2019, <http://turkish.cri.cn/1781/2019/04/19/1s197414.htm>, Erişim Tarihi: 19.05.2019.
- CRI (2019b). Abdurrahim Heyit Ölmedi, Türkiye Dışişleri'nin Xinjiang İddiaları Asılsız, CRI, 10.02.2019, <http://turkish.cri.cn/1781/2019/02/10/1s196040.htm>, Erişim Tarihi: 15.05.2019.
- CRI (2019c). Çin ve Türkiye, Stratejik İşbirliği Pekiştirecek, CRI, 03.07.2019, <http://turkish.cri.cn/1781/2019/07/03/1s198790.htm>, Erişim Tarihi: 16.05.2019.
- Çolakoğlu, Selçuk (2013). Türkiye-Çin İlişkilerinin Son On Yılı (2000-2010): Fırsatlar Ülkesi Çin'den Türkiye Pazarına Dönüşüm. (Ed.) Selçuk Esenbel, İsenbike Togan, Altay Atlı, *Türkiye'de Çin'i Düşünmek*. (s.248-272). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Dışişleri Bakanlığı (2019a). SC-6, 9 Şubat 2019, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy'un Uygur Türklerine Yönelik Ağır İnsan Hakları İhlalleri ve Halk Ozanı Abdurrahim Heyit'in Vefatı Hakkındaki Soruya Cevabı, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 09.02.2019, http://www.mfa.gov.tr/sc_-06_-uygur-turklerine-yonelik-agir-insan-haklari-ihlalleri-ve-abdurrahim-heyit-in-vefati-hk.tr.mfa, Erişim Tarihi: 15.05.2019.
- Dışişleri Bakanlığı (2019b). Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun XI. Büyükelçiler Konferansı'nda Düzenlediği Basın Toplantısı, 8 Ağustos 2019, Ankara, 08.08.2019, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-on-birinci-buyukelciler-konferansi-basin-toplantisi.tr.mfa, Erişim Tarihi: 10.08.2019
- Dillon, Michael (2016). *Modernleşen Çin'in Tarihi*. Çev. Eylem Ümit Atılğan; Aydın Atılğan. İstanbul:İletişim Yayınları.
- Dünya Bankası (2019). DataBank, World Development Indicators, The World Bank, <https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD/1ff4a498/Popular-Indicators>, Erişim Tarihi: 01.05.2019.
- Frank, Andre Gunder (2010) *Yeniden Doğu Asya Çağında Küresel Ekonomi*. Çev. Kamil Kurtul. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Global Times (2018) China-Turkey relations transcend prejudices, Global Times, 30.08.2018, <http://www.globaltimes.cn/content/1117753.shtml>, Erişim Tarihi: 17.05.2019.
- Güneş, Hakan (2019) Türkiye – Çin İlişkileri, *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Der. Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacıoğlu ve Özlem Terzi, (s.857-877), İstanbul: Der Yayınları.

- Has, Kerim (2019) Turkey's ties with EU, US under pressure as Ankara pulls away from traditional allies, içinde Thomas Seibert, The Arap Weekly, 20.07.2019, <https://theArabweekly.com/turkeys-ties-eu-us-under-pressure-ankara-pulls-away-traditional-allies>, Erişim Tarihi: 21.07.2019.
- Hazret, Mehmet Emin (2011). *Ejderhanın Korkusu Türkiye*, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Honghui, Pan (2016). Prospects for Sino-Turkish Relations Unlikely Partnership or Uncertain Complex?, *China Quarterly of International Strategic Studies*, Vol. 2, No. 1, p. 101-117
- Jacques, Martin (2016). *Çin Hükmettiğinde Dünyayı Neler Bekliyor?* Çev. Sami Oğuz, Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- Karaca, Ragıp Kutay (2008). *Güç Olma Stratejisi Çin*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Karpat, Kemal H. (2012) *Türk Dış Politikası Tarihi*. Çev. Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kissenger, Henry (2015). *Çin Dünden Bugüne Yeni Çin*. Çev. Nalan Işık Çeper, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kroeber, Arthur R. (2017). *Çin Ekonomisi*. Çev. Mehmet Mazı, Ankara: Buzdağı Yayınevi.
- Lavi, Galia and Lindenstrauss, Gallia (2016). China and Turkey: Closer Relations Mixed with Suspicion, *Strategic Assessment*, Vol. 19, No. 2, p. 119-127.
- Oran, Baskın (2008). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*: Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shambaugh, David (2016). *Çin Küreselleşme Yolunda*. Çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarın Yayınları.
- Sönmezoğlu, Faruk (2006). *Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları.
- Temiz, Kadir (2017). Türkiye-Çin İlişkileri. SETA, Analiz, Nisan 2017, sayı. 196, s.1-9
- Tezkan, Yılmaz (Hazırlayan) (2002). *Uzak ve Yakın Komşumuz Çin*, İstanbul: Ülke Kitapları.
- Uçarol, Rifat (2015): *Siyasi Tarih (1789-2014)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Üngör, Çağdaş (2013). Türkiye Solunda Çin Etkisi: Proleter Devrimci Aydınlik Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme (1969-1977). (Ed.) Selçuk Esenbel, İsenbike Togan, Altay Atlı, *Türkiye 'de Çin 'i Düşünmek*. (s.170-200). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Üngör, Çağdaş (2017). Türk-Çin İlişkileri: Sorun ve İmkan Alanları, *TÜSES Türkiye Sosyal Ekonomik ve Siyasal Araştırmalar Vakfı*, 2017. [http://www.tuses.org.tr/userfiles/files/TUSES%20Cin%20Tuerkiye%20Cagdas%20Ungor%20pdf\(1\).pdf](http://www.tuses.org.tr/userfiles/files/TUSES%20Cin%20Tuerkiye%20Cagdas%20Ungor%20pdf(1).pdf), Erişim Tarihi:12.05.2019
- Vogel, Ezra F. (2011). *Deng Xiaoping and the Transformation of China*, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Zan, Tao (2016). "Turkey Dream" and the China-Turkish Cooperation under "One Belt and One Road" Initiative, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, Vol. 10, No. 3, p. 50-72.
- Zou, Zhiqiang (2015). Sino-Turkish Strategic Economic Relationship in New Era, *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, Vol. 14, No. 3, Fall 2015, p. 13-25.

ŞEHİR

-MODERN KENTİN OLUŞUMU-

MAX WEBER

Leyla Ertaş

Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,
Yüksek Lisans Öğrencisi, mail: leylaertas630@gmail.com

KİTAP KÜNYESİ

- **Kitap Adı**
Şehir
Modern Kentin Oluşumu
- **Yazar**
Max Weber
- **Çeviri**
Musa Ceylan
- **Yayınevi**
Bakış Yayınları
- **Baskı**
İstanbul, 2010

Eğitim ve siyaset sosyolojisi alanlarında yaptığı araştırmalarla tanınan Max Weber, sosyolojinin gelişimi ve metodolojik olarak ileriye taşınması hususunda öncülerden biri sayılmaktadır. Kapitalizm ve Protestanlık hakkında yazdığı yazılarıyla da bilinen Alman sosyolog “Modern Kentin Oluşumu” kitabıyla din ve ekonominin toplumsal yapı üzerindeki ilişkisini anlatmaya çalışmaktadır. 1960 yılında Great Britain’den Türkçeye çevrilen “Şehir” kitabı beş bölümden oluşmakta ve her başlıkta modern şehir oluşumunun geçirdiği değişimi ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

Weber, şehir kavramının ortaya çıkış sürecini toplulukların yerleşim belirtilerinin gösterdiği eski tarihlerden başlatmaktadır. Şehir kavramını kendi düşüncesinin yanında farklı sosyologların fikirleriyle de kıyaslamalar yaparak açıklamaya çalışmaktadır. Şehirlerin ortaya çıkışıyla nasıl modern şehir toplumlarının oluşturduğunu dini, iktisadi ve toplumsal birçok yönden irdeleyerek bizlere sunmaktadır. Onun şehire dair tüm tespitleri batı merkezlidir. Bu bakış açısıyla günümüz şehrinin temellerini batıda aramakta, modern şehir örneklerinin ilk kez Avrupa’da ortaya çıktığını savunmaktadır. Şehir tanımının yapılması için bazı özellikler sıralamaktadır: Şehri savunmak için bir kale, şehir halkının ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için sürekli bir pazar yerinin olması, kendine has şehir hukukunun olması, şehirde tarımdan ziyade ticaret akışının olması ve elbette ki en önemlisi tam olmasa bile yarı özerk bir yönetimin olması.

Weber, yönetim şekli olarak demokrasiyi savunmaktadır. Ayrıca Weber, şehirlerin tarımdan ticarete yönelik gelişme sağlamanın, şehrin tarihsel gelişimin feodalizmden kapitalizme doğru ilerlediğini ve bir nevi şehirlerin artık üretici yapıdan tüketici bir yapıya dönüştüğünün göstergesi olduğunu belirtmektedir. Böylece kapitalizmin ilk ortaya çıkışını ilk çağlardan aramaya başlayan Weber, kapitalizmin asıl olarak Orta çağ Avrupa kent-

lerinde başladığını söylemektedir. Şehirlerin aristokrat, şövalye ve soyluların etrafında nasıl şekillendiğini eski ve Orta çağ kentlerinden örnekler vererek açıklamaya çalışmaktadır.

Weber, şehirleri kendi içinde kara ve kıyı şehirleri olarak ayırmaktadır. Bu şehirlerin kendilerini idame ettirme şekillerindeki farklılığı şöyle açıklamaktadır: Kara şehirleri, topraktan beslendikleri için tarım şehridir ve aslında yarı şehir konumundadır. Çünkü Weber'e göre şehrin modern bir şehir olması için ekonomisinin tarıma göre değil ticarete dayalı olması gerekmektedir. Kıyı şehirleri ise denize yakınlığından ticaretin geliştiği ve buna bağlı olarak kapitalizmin de şekillendiği şehirlerdir. Elbette ki kendi içinde ayrılan bu şehirlerin pazar, kale gibi unsurlarının da bulunması gerekmektedir. Weber, ayrıca Avrupa şehirlerinin yapılış şekilleri ve topluluklarına göre üç ana tip şehir olarak sınıflandırmaktadır. Bunlar: Orta çağ şehri, Antik şehir ve Güney Avrupa şehridir.

Weber, Avrupa şehirlerinden farklı olarak doğu şehirlerinden sık sık bahsetmektedir. Farklı toplum yapılarının şehirler üzerindeki etkisini ve modern şehrin batıda nasıl oluştuğunu karşılaştırmalı olarak aktarmaktadır. Doğu şehirlerinin, modern batı şehrinin özelliklerini taşımadığını ve tam olarak bağımsız olmadığını belirtmekte, bir şehrin kendi geleceğini tayin etmesinin önemli bir unsur olduğunu ve demokrasinin en iyi yönetim şekli olduğunu savunmaktadır.

Weber "Plepler Şehri" başlığı altında halk ve soylular arasında kişisel haklar ve yönetimde söz hakkı gibi ayrıcalıklar için Avrupa şehirlerinde yaşanan mücadelelere ayrı yer vermektedir. Halk arasında oluşturulan yeminli kardeşlikler (yurttaşlar), Aristokratlara karşı kendi haklarını savunarak yaptıkları mücadelede başarı sağlayınca Aristokrat yönetimi dıştan herhangi bir müdahaleye gerek kalmadan devirmişlerdir. Günümüze kadar etkileri görülen yeminli kardeşlik anlayışının kökleri Orta çağ şehirlerine kadar dayanmaktadır.

Weber, ticaret şehirlerinin kendi güvenliklerini sağlamak için en temel ihtiyaçlardan birinin askeri yapı olduğunu vurgulamakta ve daha çok kıyı şehirlerinde görülen askeri garnizonların dıştan gelebilecek tehlikelere karşı koruma sağladığını belirtmektedir. Kale savunmasını sağlayan garnizonların ihtiyacını karşılamak içinde kurulan pazarlara dışarıdan zanaatkarlar gelmekte ve böylece şehir için önemli olan tüm özellikler birbirine bağlı olarak tamamlanmaya başlamaktaydı. Şehirde varlığını sürdüren ancak yönetimden bağımsız kendi hukukunu uygulayan vergi ve askerlikten muaf kişiler ruhban sınıfıydı vergilerden muaf olmalarından dolayı mallarından artış görülmekteydi buna benzer şekil doğu kültüründe de rastlanmaktaydı. Manastırlar ve dini vakıflar kutsal yerlerde ekonomik kazançlar için büyük fırsatlar sunmaktaydı. Ayrıca ihtiyaç sahipleri içinde erişebilirlik sağlamaktaydı.

Ona göre şehrin en alt tabasında köleler bulunmaktaydı. Dünyanın her yerinde ekonomik amaç olarak kullanılmaktaydılar ve bunlar şehrin iktisadi yönden gelişmesinde görünmeyen kişilerdi. Yunan dönemindeki köleler ve Orta çağ dönemindeki şehirde varlığını sürdüren köleler arasında pek bir fark bulunmuyordu. Ekonomik durumlara göre köle sayısında artış ve azalmalar görülmekteydi.

Kitabı genel olarak değerlendirecek olursak Weber, modern kentlerin ilk defa Avrupa'da ortaya çıktığını ve bu şehirlerle birlikte kapitalizmin de modern şehir anlayışıyla şekillendiğini aktarmaktadır. Günümüz şehirlerin aslında Antikiteden başlayan birikimle şimdiki halini aldığını ve bu şehirlerde en iyi yönetim şeklinin demokrasi ile sağlanacağını savunmaktadır.